

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

1957

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRTUDOMÁNYI
FŐBIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

Megjelenik negyedévenként

Szerkesztőbizottság

DEZSÉNYI BÉLA (helyettes szerkesztő), HARASZTHY GYULA, KOVÁCS MÁTÉ,
KÓHALMI BÉLA, MÁTRAI LÁSZLÓ, VARJAS BÉLA

Felelős szerkesztő

VARJAS BÉLA

E szám munkatársai : SCHEIBER SÁNDOR főiskolai igazgató, FAZAKAS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, V. WINDISCH ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VÉGH FERENC, az Irodalomtörténeti Intézet munkatársa, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, TRÓCSÁNYI ZOLTÁN ny. egyetemi tanár, DURZSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, TAKÁCS BÉLA, a Tiszamelléki Ref. Egyházkerület Debreceni Nagykönyvtárának munkatársa, HERNÁDY FERENC, a pécsi Egyetemi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, P. LAKATOS ÉVA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, VALKÓ ARISZTID, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, NAGY DEZSŐ, a szegedi Móra Ferenc Múzeum munkatársa, HUSZTI SÁNDOR, az Állami Könyvterjesztő Vállalat munkatársa, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár csoportvezetője, KÓKAY GYÖRGY, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, SÜVEGES ILONA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DOMANOVSKY ÁKOS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SZABÓ GYÖRGYNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, FALVAI ALFRÉD, a Cukoripari Kutatóintézet könyvtárosa

Technikai szerkesztő

DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség : Budapest, VIII., Múzeum körút 14–16. Telefon : 339–162/165
Előfizetéseket az Akadémiai Kiadó Terjesztési Osztálya vesz fel
(Budapest, V., Alkotmány utca 21)

Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban

A magyar zsidóság középkori szellemi életéről — pontosabban könyv-kultúrájáról — nagyon keveset tudunk. Nem maradtak meg a könyvek, még említés is alig esik róluk. Újabban bukkantam a nagyszombati zsidók lefoglalt vagyonának 1539-ből származó összeírására, amely három héber könyvet („tres libri hebraici”) említ, mint GLASER Simon elkobzott tulajdonát (Országos Levéltár. Urbaria et conscriptiones, fasc. 75, n. 30.).

Maguk a könyvek elpusztultak, jó esetben a város vagy az egyház kezére kerültek, amely az erős pergamenlapokat kéziratok, könyvek, levéltári anyag bekötési táblájával használta fel.

Már KOHN Sámuel leírt néhány héber kézirat-töredéket, amelyekről világosan látható, hogy bekötési táblákként maradtak meg, s lefejtésük után kerültek a M. N. Múzeum könyvtárába.¹ ÁBEL Jenő felhívta a figyelmet arra, hogy a bártfai Szt. Egyed templomának könyvtárában egy mű (Johannes GERSON: *Opera*. III. Strassburg, 1494) kötés-bordájában héber kézirat van. Minthogy a kötés a Georgius PETRI-féle, kétségtelen, hogy a kézirat a XVI. század első évtizedében Magyarországon volt.² A könyv azóta a Történeti Múzeumba került, s Budapesten megvizsgálhattam a kötéséhez felhasznált héber kéziratot. Talmudi töredékről van szó.³ Ovidius FAUST levéltáros közölte, hogy a pozsonyi városi levéltár 1439-ből való telekkönyve Móse COUCY *Széfer Micvot Gádol* című törvénykönyvének pergamenlapjába van kötve.⁴ BÜCHLER Sándor a keszthelyi FESTETICH-könyvtárban XIV. századi illusztrált hártyalevelet talált, egy héber Biblia-kódex részét,⁵ amelyről megállapítottam, hogy szintén bekötési táblául szolgált. Ugyanő a körmenyi BATTHYÁNY-levéltárban JÁKOB b. ÁSER *Túr* című törvénykódexének kéziratosa töredékére lett, amely már 1541-ben a BATTHYÁNYak tulajdonában volt, és úrbéri össze-

¹ KOHN Sámuel: *A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának héber kéziratjai*. Bp., 1877. 23–24. I. No. VII.

² ÁBEL Jenő: *A bártfai Sz.-Egyed temploma könyvtárának története*. Bp., 1885. 152–153. I. No. 20–21.

³ Pótlendő a magyarországi talmudi kéziratok listájához: *Kirjath Sepher*. XXXI. 1955–1956. 472–482. I.

⁴ Ovidius FAUST: *Zur Geschichte der Juden in Bratislava*. Jüdische Volkszeitung. X. 1928. No. 38. (Ábrával).

⁵ BÜCHLER Sándor, *Libanon*. VII. 1942. 65. I. (Ábrával). Ma a M. Zsidó Múzeumban van.

írás bekötési táblájaként szerepelt náluk.⁶ Nyilván Sopronból került oda az 1526-os kiűzetés után.

Ezek előzték meg rendszeres kutatásaimat, amelyek a középkori magyar zsidóság könyvkultúrájáról világosabb képet nyújtanak. A bekötési tábláként talált héber kéziratok egy részéről ugyanis valószínűsíthető a magyarországi proveniencia.

Még 1949 végén tudomásomra jutott, hogy a soproni levéltárban 72 lapnyi héber kódex-töredéket bontottak le. Eredetük világos. Már 1528-ban panaszkodnak a két évvel korábban kiűzött zsidók: „Item sinagoga nostram devastavere, libros hebraicos exportavere”.⁷ Ezeknek néhány a város tulajdonába került, és számadáskönyvek, gyámszámadások, adójegyzékek, bortizedjegyzékek stb. bekötési táblájaként használták fel. A lebontott kódex-fragmentumokat a XIII–XIV. században másolták. A soproni zsidóság műveltségének értékes emlékei. Még az évben Sopronba utaztam, és röviden hírt adtam az anyagról.⁸ Az 1951–53-as években ugyanott újabb héber bekötési táblák bukkantak elő, szám szerint 24 lap.⁹ A soproni levéltár után sorra jártam a fontosabb magyarországi könyv- és levéltárakat, amelyeknek héber kézíratairól összefoglaló beszámolót kívánok nyújtani. Ezúttal a *Biblia*, *Bibliafordítás*, *Exegesis* és *Liturgia* anyagának katalógusát teszem közzé.¹⁰

I. Biblia

1. *Gen. X. 29—XI. 7.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: 6.)

NACHMANIDES *Tóra-kommentárja* ősnymtatványának (S. I., 1490.) végére — a könyvet védendő — héber *Biblia*-kódex egy pergamen levelét kötötték. Minden pontozatlan bibliai vers után pontozatlan *Tárgum*.

1a. *Gen. XXVII. 1—12; XXIX. 15—27.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: B. 1.)

Felsőmagyarországi latin kézirat 1460 körül készült kötési táblájából került elő. Két kézirat-csík a *Bibliából*. Minden pontozott bibliai vers után pontozott *Tárgum*.

2. *Gen. XXXVI. 35—43.* Kalocsai Főszékesegyház könyvtára. (Jelzete: 12018.)

A *Fasciculus morum* (Lipsiae, 1493.) című ősnymtatvány végére, hogy az utolsó lapot védje, *Tóra*-példány egy darabját kötötték. A könyv a bécsi egyetem tulajdona volt, ezt bizonyítja a bejegyzés: „Facultatis philosophicae Vienna. 1686.”

3. *Gen. XLII. 16—38.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete: Kézirattár VII/5.)

⁶ BÜCHLER Sándor: *Semitic Studies in Memory of Immanuel Löw*. Bp., 1947. 311. l. (Ábrával). A töredék ez idő szerint lappang.

⁷ POLLÁK Miksa: *A zsidók története Sopronban*. Bp., 1896. 116. l. UA.: *Die Geschichte der Juden in Oedenburg*. Wien, 1929. 46. l. HÁZI Jenő: *Sopron... története*. I. 7. Sopron, 1929. 284. l. No. 228. *Monumenta Hungariae Judaica*. II. Bp., 1937. 547. l.

⁸ SCHEIBER, *Historia Judaica*. XIV. 1952. 157—158. l.

⁹ *Új Élet*. XI. 1955. 4. szám.

¹⁰ Köszönetet mondok DÖRNYEI Sándornak, aki számos héber bekötési táblára figyelmeztetett.

Biblia-kódex egy levele. Minden bibliai vers után *Tárgum*. A *Tárgum* — akár a bibliai szöveg — neginával van ellátva.¹¹

4. *Gen. XLIII. 5–7*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : P. o. lat. 1652.)

Melchior GUTTWIRT : *Amores Mariani* (Linci, 1690.) bekötési táblája. A bejegyzés szerint a szakolcai jezsuitáké volt 1694-ben, onnan JANKOVICH Miklóshoz került, s tőle az Orsz. Széchényi Könyvtárba. Kéthasábos *Biblia*-kódex, minden vers után *Tárgum*. Ez a töredék bizonyíték arra, hogy már a középkorban volt zsidó település Szakolcán. Ennek van más támasztéka is. Az az 1398-ból datált sírkő, amelynek szövege Móse SZÓFÉR egy responzumában olvasható (*J. D. 337.*), s amelynek budai eredetét BÜCHLER Sándor téve- sen követezte, ¹² Szakolcáról való. Ezt már KLEIN Sámuel professzor fél évszázada bebizonyította, ¹³ csak nem tartotta számon a tudományos kutatás. A sírkő megvan — vagy legalábbis 1910-ben megvolt — a szakolcai zsidó temetőben.

5. *Ex. XII. 41–XIII. 19*. Országos Levéltár. (Jelzete : Lymbus III. f. 7–8.)

Az érsekújvári zsoldfizetés egy kettéhajtott hártyalapba van kötve. A hártyalavél külső felén az 1581-es évszám olvasható. Ebben az évben került a belékötött anyag burkoló táblájául. A vastag zsoldfizetési jegyzék is megerősíti ezt : „Solutio stipendii dominorum Equitum Uywarieni[sium] ad Mediet[at]em Martii a die 16 Mensis Martii inchvan[do] Anno 1581.” Háromhasábos, művészien írt *Biblia*-kódex. Minden bibliai vers után *Tárgum*, marginális *Másszorával*. Valószínűleg a környék középkori — s az idő tájt már elpusztult — hitközségeinek egyikéből (Nyitra, Galgóc) vetődött oda ez a héber hártyalap. [*I. tábla.*]

6. *Ex. XXVI. 25–36*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : S. 348.)

M. Georgius DRAVDIUS : *Bibliotheca Classica, sive Catalogus Officinalis* (Francfurti ad Moenum, 1626.) bekötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kézirat, *Tárgummal*, marginális *Másszorával*.

7. *Lev. VII. 36–VIII. 15*. Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : Med. g. 390.)

Jo. HISKIAS CARDILUCIUS : *Heilsame Artzney-Kräfte des Nürnbergischen Wild-Bades* (Nürnberg, 1681.) kötési táblája. A bejegyzés (Bibl. Hung. Jankowichiana) tájékoztat provenienciája felől : JANKOVICH Miklóstól jutott az Orsz. Széchényi Könyvtárba. Bekötési táblája háromhasábos *Biblia*-kézirat.

8. *Lev. XXII. 26 – XXIII. 6*. Debreceni Ref. Theol. Akadémia. (Jelzete : J. 427.)

Balthasaris MENCII *Historia de septem electoribus Saxoniae* (Wittenbergae, MDCXI.) kötési táblája. Kéthasábos *Biblia*-kódex maradványa. [*II. tábla, 1. kép.*]

9. *Num. V. 8–16; V. 26–VI. 5; VI. 16–26*. Kőszegi Levéltár. [Jelzete a Szombathelyi Állami Levéltárban.] (Jelzete nincs.)

Félbevágott *Tóra*-tekeres egy darabja. A kétrét hajtott pergamen külső, üres lapján gót betűkkel ez áll : „Zapffen Mass” [csappézn]. Tehát a bormérési jogért fizetett adódíjak bekötési táblája volt. [*IV. tábla, 1. kép.*]

¹¹ KOHN Sámuel : *i. m.* 24. l.

¹² BÜCHLER Sándor, *Múlt és Jövő*. XXV. 1935. 207. l.

¹³ KLEIN Sámuel, *Egyenlőség*. XXIX. 1910. 45. szám.

ZSIGMOND 1393-ban kelt oklevele megengedi a zsidók Kőszegen való letelepedését.¹⁴ „Hogy telepedtek-e le akkor és hányan Kőszegen, arról tudomásunk nincs.”¹⁵ Ez a *Tóra*-töredék bizonyítja, hogy éltek itt zsidók a középkorban, és a mohácsi vész után kézírataik némelyikét a város magához vette, és felhasználta levéltári anyaga kötéséül. Kőszegen az 1583–1693 évek-ből való városi jegyzőkönyvek legtöbbje kódexlapokba vagy oklevelek pergamenjébe van kötve. Közöttük van az egyik legrégebbi németalföldi nyelv- emlék is a XIV. század elejéről.¹⁶

10. *Num. VII. 3–12.* Debreceni Ref. Theol. Akadémia. (Jelzete : F. 318.)

Johannis WANCKELI *Ad Quaestionem in solemnitate Academica propositam respondentis dissertatio* (Wittenbergae, MDCXII.) kötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kódex, *Tárgummal*, marginális *Másszorával*. Minden bibliai vers után egy mondat *Tárgum*. [II. tábla, 2. kép.]

11. *Num. XI. 23.* Esztergomi Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : MSS. III. 155.)

Register über das Lieder Buch (1773) bőrkötésében *Biblia*-kódexből vágott csíkok vannak.

12. *Deut. XII. 27–XIII. 10.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : Kézirattár VII/5.)

Biblia-kódex egy levele. Minden bibliai vers után *Tárgum*. A *Tárgum* — akár a bibliai szöveg — neginával van ellátva.¹⁷ A 3. számú kézirat egy része.

13. *I. Sám. XV. 11–22.* Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Budapesti Gyűjtemény. (Jelzete : B. 0941/264–29 748.)

M. Blasius LAUBICH: *Historia von dem Heiligen... Krakawischen Bischoffe und Martyrer in Polen Stanislae* (Gratz in Steyr, MDXCV.) kötése. Főlió alakú, háromhasábos *Biblia*-kódex, amelyből két hasáb vehető ki.

14. *II. Sám. XX. 12–19.* A pannonhalmi Szent Benedek-rend Központi Főkönyvtára. (Jelzete : 118. F. 33.)

A PAINTNER-kéziratok között egy latin nyelvűnek kötési táblája. Főlió alakú, háromhasábos *Biblia*-kódex, *Tárgummal*, *Másszorával*.

15. *II. Kir. VII. 10–VIII. 25; X. 32–XII. 12.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : Kézirattár VII/4.)

Kéthasábos *Biblia*-kódex két levele.¹⁸

16. *II. Kir. XII. 5–17.* A budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete : XX. I. 10.)

M. Cyriac. SPANGENBERG: *Antigallus. Rettung Wahrer Rechter Reiner Lutherischer Lere* (1589) bekötési táblája. Főlió alakú, kéthasábos *Biblia*-kódex. A latin bejegyzés szerint a pozsonyi jezsuiták könyvtárából származik. A Központi Papnövelde Könyvtárába sok mű az 1774-ben, illetve 1786-ban feloszlatott szerzetesrendek könyvtáraiból került. Magyar kolostorok könyvei ezek, feltehetően magyarországi héber kéziratokba kötve.

17. *II. Kir. XXV. 25–30.* Debreceni Ref. Theol. Akadémia. (Jelzete : A. 414.)

¹⁴ *Monumenta Hungariae Judaica*. I. Bp., 1903. 106–107. l.

¹⁵ BERNSTEIN Béla, *Magy. Zsidó Szle.* XXXI. 1914. 278. l.

¹⁶ VISNYA Aladár, *Magy. Könyvszle.* LXIV. 1940. 416. l.

¹⁷ KOHN Sámuel: *i. m.* 24. l.

¹⁸ KOHN Sámuel: *i. m.* 24. l.

Jacobi HORSTII D. *De aureo dente Maxillari Pueri Silesii* (Lipsiae, 1595.) kötési táblája. *Biblia*-kódex töredéke a *II. Királyok könyvének* végével (az utolsó két szó hiányzik).

18. *Ezékiel XXIII. 29–49.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 19 413.)

Alphonsi de VARGAS Toletani *Relatio* (1636) kötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kódex töredéke. A könyvön KOLLONICH érsek exlibrise van.

19. *Ezékiel XXVI. 8–12, 16–19; XXVII. 3–18.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete : RMK. I. 478.)

VÁSÁRHELYI Gergely : *Iesus † Maria. Eztendeo által az aniazentegihasztol rendeltetet vasarnapokra, es innep napokra Epistolak, Es Azoknak Svmmaia* (Beczbe, 1618.) kötési táblája.

Kéthasábos, pontozott *Biblia*-kódex töredéke. A bejegyzés szerint : „Ex libris P. Pauli Ebeczky”.

20. *Joel I. 14–11. 10; II. 16–26.* A budapesti Központi Papnövelde Könyvtára. (Jelzete : XX. I. 10.)

M. Cyriac. SPANGENBERG : *Antigallus* (1589) kötési táblája. Fólió alakú, kéthasábos *Biblia*-kódex. A latin bejegyzés szerint a pozsonyi jezsuiták könyvtárából származik. A 16. számú kézirat egy része.

21. *Zsoltárok CXIX. 83, 84, 90.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 14 105.)

Casparis BARLAEI Antverpiani *Poematum Pars II* (Francofurti et Lipsiae, 1689.) kötési táblája. Háromhasábos *Biblia*-kódex, *Tárgummal*, marginális *Másszorával*. Minden bibliai vers után *Tárgum*.

22. *Énekek éneke. I. 3–17; III. 8–IV. 8.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 20 992.)

Latin kéziratos liturgiai kódex (*Breviarium Chartusianum*) hátsó védőlapja. A *Breviáriumot* GERGELY karthausi szerzetes másolta 1452-ben az osztrák axpachi kolostorban.¹⁹ Utolsó lapként van beillesztve egy kéthasábos *Biblia*-kódex töredéke. A bibliai szöveget marginális *Másszora* kíséri. A másoló a héber *Biblia* széles margóján folytatta a latin szöveget.

23. *Ezra. IV. 2–3; 8–9.* Debreceni Ref. Theol. Akadémia Könyvtára. (Jelzete : J. 837.)

Stephanus TARNOCZY : *Idea coronata sive Vita S. Stephani* (Viennae Austriae, MDCLXXX.) kötési táblája. Kéthasábos *Biblia*-kódex, marginális *Másszorával*.

24. *I. Krón. I. 7–39.* Keszthelyi Festetich-Könyvtár. [Jelenleg a M. Zsidó Múzeumban.] (Jelzete nincs.)

Fólió alakú, *Másszorával* ellátott, háromhasábos *Biblia*-kódex egy levélnyi töredéke. Egy hasáb le van belőle vágva. A *Krónikák könyvének* eleje, apró héber betűkből kialakított illusztrációval : Éva egyik kezével olajfa-levél-csokrot tart maga elé, a másik kezével almát nyújt Ádám felé, akinek csak egyik keze és egyik lába látható. Közepütt fa, amelyre kígyó tekerőzik. Úgy látszik, hogy a díszes kiállítású kódexben²⁰ minden bibliai könyv előtt

¹⁹ RADÓ, Polycarpe : *Répertoire Hymnologique*. Bp., 1945. 8. l. No. 35. ; UA. : *Miscellanea Liturgica in honorem L. Cuniberti Mohlberg*. II. Roma, 1949. 363–364. l. No. 32.

²⁰ BÜCHLER Sándor (*Libanon*. VII. 1942. 65. l.) tévesen azt írja, hogy „históriát feldolgozó kódexnek fennmaradt darabja.”

volt egy illusztráció. A hajtásaiból világosan kivehető, hogy könyv kötési táblája volt sokáig. A bordán levő cím nagyon halvány, és nem betűzhető ki. [III. tábla.]

II. Bibliafordítás

25. *Targum ad Ex. XX. 11—XXII. 8; XXXIII. 6—XXXIV. 8; XXXVII. 11—XXXVIII. 10.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 12093.)

Alphonsus de SPINA : *Fortalitium fidei* (Basileae, 1475.) című ősnymtatványnak elejére és végére — a könyv kíméléseért — pergamen-lapokat kötötték be. Az elülső lap *Targum*-kódexből került ki olyan módon, hogy nyolc lapból csináltak egy fóliót, de még így sem bizonyult elég nagynek, és ezért egy latin kéziratból ragasztottak hozzá alul is, oldalt is margót. A héber kódex ONKELOSZ *Targumát* tartalmazza, az egyes héber kezdőszavak után folyamatosan adja az aramot. Az ősnymtatvány egy bécsi apáca-kolostor tulajdona volt, erről tanúskodik a megrongált bejegyzés : „Iste liber est conventus Beatae Mariae Virginis... In Vienna Austriae”.

26. *Targum ad Lev. XXII. 7—23; XXV. 47—XXVI. 6.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 12 014.)

ANTONINUS FLORENTINUS : *De censuris* (S. a. et l.) című könyv hátsó táblájának belső részére *Targum*-kódex két-két lapja van ragasztva. ONKELOSZ *Targumát* tartalmazza a fenti módon : az egyes héber kezdőszavak után következnek folyamatosan az aram szöveg. A leragasztott két lap szövege nem olvasható.

III. Exegesis

27. *Rasi ad I. Kir. XX. 33—II. Kir. IV. 1.* Orsz. Széchényi Könyvtár. (Jelzete nincs.)

Egy latin *Biblia* (Nürnberg, 1480)²¹ első lapja előtt fólió alakú héber kézirat volt bekötve, amely — kibontása után — a kéziratárba került. A 3—3 hasábos héber kódex-töredék RASI *Biblia*-magyarázatát tartalmazza.²² Első lapján ez a bejegyzés áll : „Liber B. V. Mariae in Lubens”, az ősnymtatvány első lapján pedig : „Caenobii B. M. V. in Lubens Ordinis Cisterciensis”. Ez arra mutat, hogy a leubusi (Szilézia, Breslau kerületében) cisztercita apáca-kolostorból került Magyarországra.

IV. Liturgia

28. *Imakönyv. A hétköznap-reggeli אמת ויציב imával.* Kalocsai Főszékesegyház Könyvtára. (Jelzete : 21 553.)

M. Joh. CAMPIANI Vodniani *Odorum Sacrarum Liber Posterior* (Pragae, 1612.) kötési táblája héber imádságos könyv egy részletéből került ki.

29. *Imakönyv. Erev Ros Hassana Szelichotjával.* Soproni Levéltár. (Jelzete : 18.)

²¹ *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*. IV. Leipzig, 1930. 103—104. l. No. 4243.

²² SCHEIBER, *Studies in Bibliography and Booklore*. II. 1955. 37—39. l. (Ábrával.)

Az 1424-ből származó *Steuer-Register* burkoló lapja. Nagyünnepi imádságos könyv négy lapja, Erev Ros Hassana *Szelichotjának* következő darabjaival [IV. tábla, 2. kép.]:

יְרֵמֶ אֲמִי"ן שְׂתַחַח שִׁיחָה הַקָּן²³ (Eleje hiányzik.)

שָׂחַנו אֶת רֹב טוֹבוֹתֶיךָ²⁴

וַעֲתָה אֱלֹהֵינוּ אַחֲרֵי שׁוֹבֵינוּ²⁵ (Vége hiányzik.)

30. *Imakönyv. Erev Jóm-Kippur délutánjának és estjének Tefillájával.* Az Orsz. Rabbiképző Intézet könyvtára. (Jelzete: B. 2.)

Izsák b. ISSZÁCHÁR BEER *Mislé-kommentárja* (Wilmersdorf, 1718.) bekötési táblája volt. Nagyünnepi imádságos könyv négy lapja.

31. *Imakönyv. Jóm-Kippur Muszáfjával.* Budapesti Egyetemi Könyvtár. (Jelzete: Eb. 352.)

Victorini STRIGELII *De circulis coelestibus et aliis* (Lipsiae, 1564.) kötési táblája. Fólió alakú, nagyünnepi imádságos könyv egy levele az *Álénu* előtti és utáni részlettel.

SCHIEBER SÁNDOR

ALEXANDER SCHEIBER: MEDIEVAL HEBREW MANUSCRIPTS
AS BINDING BOARDS IN THE LIBRARIES AND ARCHIVES
OF HUNGARY

We know very little about the book culture of Hungarian Jewry during the Middle Ages. No books are extant, and they are not even mentioned. It seems that many books belonging to the expelled Jews were seized by the City Councils, the Church, etc. and the strong parchment leaves were used up for the binding covers of manuscripts, books, and archival materials.

The writer has during the last decade examined all the important libraries and archives of Hungary, and identified the binding boards made from the Hebrew codices. In his present paper he describes 32 codices, 25 being the remnants of Biblical MSS, 2 of Targum MSS, 1 of exegetical MS, and 4 of liturgic MSS. Part of the MSS are proved to be of Hungarian provenance.

²³ I. DAVIDSON: *Thesaurus of Mediaeval Hebrew Poetry*. II. New York, 1929. 317—318. l. No. 1310.

²⁴ I. DAVIDSON: *i. m.* III. New York, 1930. 461. l. No. 1164.

²⁵ I. DAVIDSON: *i. m.* II. 201. l. No. 473.

1. kép

2. kép

1. kép

2. kép

A sárvár-újszigeti nyomda papirosai

A Mohács utáni magyar szellemi élet egyik jelentős eseménye volt a sárvár-újszigeti nyomda megalapítása és működése. Ez volt az első magyar nyelvű nyomda, itt jelent meg SYLVESTER János magyar—latin nyelvtana és *Új Testamentum*-fordítása.¹ E két nagybecsű munka sokszor foglalkoztatta irodalomtörténészeinket, nyelvészeinket és több más tudományág művelőit. Nagy jelentőségük folytán különös érdeklődéssel fordultak kutatóink a nyomda felé is, és ennek belső életéről és működéséről mind többet és többet sikerült feltárniuk.² Éppen ezért hasznosnak látszik, hogy a nyomda történetének egy eddig még nem vizsgált, de semmiképpen sem érdektelen részletével foglalkozzunk, és vizsgálat tárgyává tegyük a nyomda által használt papirosokat.

A papírtörténet Magyarországon ma még egyike a legelhanyagoltabb segédtudományoknak. Nagyobb, modern papírtörténeti tanulmány eddigelé még csak egy jelent meg hazánkban, s az is félszázaddal ezelőtt³; néhány régi dolgozaton kívül csupán egy valóban tudományos értékű és magas színvonalú könyvfejezet, néhány vízjegy-közlés és itt-ott egy-egy mellékes utalás mind-az, amit hazánkban ez a tudományág mindeddig felmutathat.⁴

A papír használata Magyarországon a XIV. század elején kezdődik. Hosszú ideig behozatalra szorul az ország, külföldről kell ellátni a kancelláriákat, a különböző hatóságokat, világi és egyházi intézményeket. Papírgyártásunkat illetően legkorábbi adataink a XVI. század első felére vonatkoznak.

¹ SYLVESTER János: *Grammatica hungaro-latina* (1539. RMK I. 14), *Új Testamentum magyar nyelven* (1541. RMK I. 15).

² GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp., 1931. s az ott felsorolt tanulmányok. FITZ József: *A régi nyomdák gazdálkodása*. Magyarságtudomány, 1942. 184—194. l. A legújabbak közül SOLTÉSZ Zoltánné: *A sárvár-újszigeti nyomda könyvdíszei*. Magy. Könyvszle. 1955. 192. l., uo. a nyomdára vonatkozó részletes irodalom is megtalálható.

³ SZÓNYI I. László: *14. századbéli papiros-okleveleink vízjegyei*. Bp., 1908.

⁴ FITZ József: *Hess András, a budai ősnymondász*. Bp., 1932. E monográfia több helyén vannak vízjegy-kutatási fejtegetések, az egyik fejezet pedig (*Honnan szerezte Hess nyomdája a papírt?*) teljesen papírtörténeti tárgyú. A régebbi tanulmányok bibliográfiáját l. ugyanennek a műnek a jegyzeteiben (182. l.). Meg kell még említenünk két vízjegygyűjteményt, amelyek az Országos Széchényi Könyvtárban vannak. Az egyik SZÓNYI I. Lászlóé, amely levéltári papirosokról, a másik TODORESZKU Gyuláé, amely az ő általa gyűjtött régi magyar könyvek papirosairól készült vízjegy-ábrákat tartalmaz. SZÓNYI csak a XIV. századi anyagot rendezte és adta ki. További anyaga, amely főleg XV—XVII. századi vízjegyeket tartalmaz, valamint TODORESZKU gyűjteménye is feldolgozatlan maradt. Dolgozatunkban felhasználtuk TODORESZKU vízjegy-ábráit, ezek azonban természetesen csak a kiindulást jelentették kutatásaink számára.

Régebbi magyar papírgyártásról csak feltevésekben találkozunk.⁵ A régi magyar papírgyártás és a magyar papírbehozatal történetét illetően egyelőre monografikus jellegű részleltudományokra van szükség.

Egy nyomda papirosainak a vizsgálatánál a nyomda valamennyi nyomtatványa és a nyomtatványok valamennyi fellelhető példánya érdekli a kutatást.⁶ Minél többet ismerünk meg a felhasznált papirosokból, annál teljesebb képet nyerhetünk a kérdéses nyomda papirosainak eredetéről. A sárvár-újszigeti nyomdának mindössze két nyomtatványa maradt fenn. SYLVESTER nyelvтанából csupán egy példányt tart számon az irodalom, bibliafordításából viszont legalább 21 meglevő példánnyal kell számolnunk. Ezekből a *Grammatica* unikuma és a bibliafordítás 12 példánya Magyarországon van.⁷ Lássuk, mi állapítható meg a hazai példányok alapján.

A *Grammatica* papirosainak a vizsgálatára csupán az unikum 48 levele állhatott rendelkezésünkre. Ez a 48 levél — tekintve, hogy nyomtatványunk nyolcadrés alakú — hat ívet s következőképpen ugyanannyi vízjegyet őrizhetett volna meg számunkra, ha a szedés teljes ívekre készült volna. A szedés azonban általában félievek felhasználásával történt, s így több olyan félieves füzet jutott fennmaradt példányunkba, amely egy-egy ív vízjegy nélküli feléből készült. Teljes íves füzetünk csupán egy van, s az is vízjegy nélküli, vagy legalábbis vízjegynek semmi nyoma sem látható rajta. Így csak négy olyan füzetet találtunk, amelyeken vízjegyek részletei felfedezhetők

⁵ HAIN Gáspár: *Zipserische oder Leütschaverische Chronica*... Kiad. a Szepes-megyei Történelmi Társulat. Lőcse, 1910. 47. l. E szerint 1530. november 24-én KOSZTKA Miklós árvai kapitány zsoldosai több más épülettel együtt egy papírmalmot is felégették Lőcsén. (Erre az adatra BOGDÁN István volt szíves felhívni a figyelmemet.) Eszerint a XVI. század első harmadában volt egy papírmalom Lőcsén, de hogy mikor létesült és hogyan működött, arról semmi adatunk sincsen. Az első olyan papírmalom, amelynek a papirosát és vízjegvét is ismerjük, Brassóban létesült 1546-ban. L. KEMÉNY József: *Die ältesten Papiermühlen des Auslandes, Ungarns und Siebenbürgens*... (Magazin für Geschichte, Literatur... Siebenbürgens. Kronstadt, 1844. 134–162. l.) 146. l. 1513-tól kezdve több mint száz éven át találkozunk különböző kettőskeresztes vízjegyekkel ellátott papirosokkal, amelyeket Lengyelországban és Magyarországon használtak. Ezekben KEMÉNY József a magyar címer kettőskeresztjét sejtí, és magyar vízjegyeknek tartja őket (*i. m.* 140–146. l.). Hasonlóképpen vélekedik ÁBEL Jenő is (*A bártfai Sz. Egyed temploma könyvtárának története*. Bp., 1885. 118. l.), sőt C. M. BRIQUET is lehetségesnek tartja ezek bizonyos csoportjának magyar eredetét (*Les filigranes*, Genève, 1907. II. köt. 337. l.), ami azonban még egyáltalán nincs tisztázva. — FITZ József feltevése szerint már a XV. században is voltak papírmalmok Magyarországon. L. a fentebb idézett HESS-monográfiát.

⁶ Alfred SCHULTE kívánatosnak tartja olyan tanulmányok megírását, amelyek egy-egy nyomda papirosait teszik vizsgálat tárgyává (*C. M. Briquet's Werk und die Aufgaben seiner Nachfolger*. The Briquet Album, Hilversum, 1952. 52–53. l.).

⁷ A magyarországi példányok a következők: az Orsz. Széchényi Könyvtár két példánya (a Mossó-zi-példány és a TODORESZKU-könyvtár egyik példánya), az Egyetemi Könyvtár példánya (TODORESZKU második példánya), az Akadémiai Könyvtár három példánya, a Ráday-Gyűjteményben levő, volt kecskeméti ref. főiskolai példány, a Keszthelyi Helikon Könyvtár példánya, a gyöngyösi Tudományos Könyvtár példánya, a debreceni és a sárospataki nagykönyvtárak egy-egy példánya és a szarvasi gimnázium példánya. (A példányokra vonatkozólag l. RÉVÉSZ Imre: *Erdősi János*... Debrecen, 1859. 33. l. és SZABÓ Károly megállapításait RMK I. 15. alatt.) BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor kartársaim útján még 7 külföldi példány vízjegyeiről is tudomást szerezhettem. E példányok a következők: a kolozsvári volt unitárius kollégium 4, a kolozsvári Egyetemi Könyvtár 1, a gyulafehérvári Batthyány Könyvtár 1 és a bécsi Nationalbibliothek 1 példánya. E példányokban ugyanazok a vízjegy-típusok találhatóak és körülbelül ugyanolyan elhelyezkedésben, mint az általam látott 12 hazai példányban. Ezek az újabb adatok tehát még jobban megerősítik megállapításaimat.

voltak. A könyvecske füzetbeosztása különben a következő: [2] A⁸ B⁴ C⁴ D⁴ EF (vagy FE)⁴ G⁴ H⁴ I⁴ K⁴ L⁴ M². Amint látható, az A-füzetet teljes ívre nyomtatták, míg a többiek félvések, nem számítva a könyv elején és a végén levő két-két levelet. A félvés füzetek vizsgálatánál nem várhatjuk egymás után ugyanazon ív két felét, mert hiszen az ívek felezésével azok általában végleg elszakadnak egymástól, és különböző példányok azonos jelű füzetbe kerülnek. Ebből érthető, hogy miért következhetnek egymás után vízjegy nélküli füzetek. Unikumunk papirosai különben három esetben is bizonyítják, hogy különböző ívekből való félvések kerülnek egymás mellé. A D- és az EF-füzetben ugyanazon vízjegy-típusnak láthatjuk egy-egy példányát, amiből az következik, hogy e két félv két különböző ívből való, mert az ívnek mindig csak az egyik felén volt vízjegy. Másik felüket azonban hiába keressük a szomszédos C- és G-füzetekben. Ez utóbbi füzetek papirosai ugyanis jóval vastagabb, durvább és drapp színű papirosok, szemben a D- és az EF-füzet vékony, finom és még ma is fehér papirosaival, nem is beszélve a keresztbordák térközeinek eltéréseiről. Hasonló az eset az L-füzetnél is. A félvés nyomtatás e példány papirosainak meghatározását megnehezítette, bár elméletileg meg is könnyíthette volna, ha példányunkba történetesen több vízjegyes felű félv került volna, mint ahogy ilyen példányok valószínűleg voltak is. Így a megtalált vízjegyek csak 16 levélről adnak közvetlen felvilágosítást.

Mint hogy a papirosok kétharmad részén nincsen vízjegy, egyéb szempontokból is meg kellett vizsgálnunk ezeket a papirosokat. Tanulmányoznunk kellett vastagságukat, színüket, vízszintes bordázatukat és keresztbordatávolságaikat. Így sikerült meghatározni az L-füzet papirosát, amely ugyanúgy vékony, áttetsző és fehér, mint a D- és az EF-füzeté, keresztbordatávolsága ugyancsak átlag 33 mm, mint emezeké, vízszintes bordázata is ugyanolyan sűrűségű, vagyis 20 borda kb. 20 mm szélességű teret foglal el.

A többi vízjegy nélküli papirost vizsgálva megállapítottuk, hogy azok — az előbbiekkal szemben — mind vastag, át nem tetsző, drapp színű papirosok, s a bordázatuk néhol egészen elmosódó. Talán éppen e minőségük miatt nem sikerült sehohly vízjegy nyomát felfedeznünk rajtuk, még a teijes A-íven sem. E papirok nagyjából megegyezni látszanak a vízjegyek által meghatározott H- és K-füzetek papirosaival, mind vízszintes bordázatuk sűrűsége (20 borda kb. 20 mm), mind keresztborda-távolságuk (35—38 mm), mind pedig vastagságuk és színük tekintetében. Mindezek ellenére sem állíthatjuk azonosságukat, főleg a teljes egészében itt levő A-ív miatt, amelyen nem sikerült vízjegyet felfedeznünk. Márpedig ha ezen valóban nincsen vízjegy, akkor semmiképpen sem azonosítható vízjegyes papirossal. Csak arra az esetre tartható fenn az azonosság lehetősége, ha a papír mégis vízjegyes volna, és csupán a vastagsága és sötét színe miatt nem látszana a vízjegy. A félvés füzetekben levő többi vastag papirost illetőleg mindenesetre nagyobb a valószínűsége az azonosságnak. Így e könyvecske papirosait az előbbi fenntartásokkal két vízjegy-típus köré sorozhatjuk: az egyik csoportba 12 levél tartozik, a másikba 36. Az első csoportbeliek összetartozása bizonyos, a második csoportba tartozókból viszont 28 levél eredete bizonytalan. Lássuk most már a vízjegyeket.

Az első csoportba tartozó papirosok vízjegye: kör, fölötte hatágú csillaggal (I. tábla, 1. kép).⁸ BRIQUET csupán annyit állapít meg erről a vízjegy-típusról, hogy

⁸ BRIQUET: *i. m.* (a továbbiakban: Br.) 3120. ábra és az I. köt. 212. lapján a 3119—3123. csoportra vonatkozó megállapítások.

valószínűleg olasz eredetű. Ha összehasonlítjuk ezt BRIQUET horgonyos vízjegyeinek egyik csoportjával, rokonságuk azonnal szembetűnik. A körbe rajzolt és fönt csillaggal díszített horgonyos vízjegyek közt van két olyan is, amely mind nagyságra, mind vonalvezetésre nézve nagyon közel áll a mi vízjegyünkhöz, s a mienk lényegében csak annyiban tér el ezektől, hogy a kör itt üres.⁹ Ezek a horgonyos vízjegyek velencei eredetűek, amit nemcsak BRIQUET megállapítása, hanem felhasználási adataik is igazolnak: az egyik Páduában, a másik Veronában, tehát mindkettő a velencei köztársaság területén került felhasználásra. A csillag különben is velencei eredetre vall. Mindezek alapján a mi vízjegyünk is lehet velencei eredetű. Unikumunkban kétszer fordul elő: az EF-füzetben tisztán és a D-füzetben homályosan. Amint már az előzményekből látható, ide tartozik a vízjegy nélküli L-füzet négy levele is. Unikumunkban így 12 levélnyi szöveg van erre a papírra nyomtatva.

A másik csoportba sorozott papirosaink vízjegye: ökörfej, szemek nélkül, a szarvak közt egy felfelé nyúló vonallal, amelyet fönt egy ferde vonal keresztesz (III. tábla, 2. kép). A szemek nélküli ökörfejes vízjegyek — BRIQUET megállapítása szerint¹⁰ — majdnem kivétel nélkül németek, közelebből pedig az a típus, amelyhez a mi vízjegyünk tartozik,¹¹ nagyobbrészt ravensburgi¹² (Württemberg). Ebből, a változatokban nagyon is gazdag csoportból — ti. a szemek nélküli ökörfejes vízjegyekből — majdnem 200 típust gyűjtött össze BRIQUET, de művének korlátozott terjedelme miatt — sajnos — csak 41-et közölhetett. Talán éppen ezért nem határozható meg tökéletesen a mi vízjegyünk sem. Az ide tartozó papirosokat BRIQUET több szempontból is jellemzi. Általában elég közönséges minőségűeknek tartja őket, sok köztük a szürkés színű. A mienk szintén durva minőségű és erősen drapp árnyalatú, eredetileg valószínűleg szintén szürkés papiros, amilyennek BRIQUET a saját papirosait mondja („grisâtre”). Papirosunk sötét színe különösen szembetűnő a szép fehér, velenceinek tartott papír mellett. A papiros ívmérete szintén megfelelni látszik a BRIQUET által megadott méreteknél, bár a méreteket egy nyolcadrétű, körülvágott könyvnel csak egészen hozzávetőlegesen lehet megállapítani. A bordasűrűségben kisebb eltérés észlelhető, amennyiben a mi papirosunkon 20 borda kb. 20 mm-t foglal el, míg BRIQUET minket érdeklő tíz vízjegyen 23—30 mm-t. E kisebb jelentőségű eltérés mellett inkább az a tény késztet óvatosságra, hogy ezt a ravensburgi eredetű formát állítólag sok helyen utánozták. 1544-ben ugyanis, amikor Ravensburg városi tanácsa megrótt a joghatósága alá tartozó papírkészítőket a papiros silány minősége miatt, ezek azzal védekeztek, hogy mindenütt gyártanak ökörfejes papírt, tehát nem felelhetnek minden ökörfejes papírért, s ezért új vízjegy engedélyezését kérik, amit aztán meg is kaptak.¹³ Papirosunk minden valószínűség szerint német, mégpedig bizonyára délnémet papírmalomból kerülhetett ki, talán éppen ravensburgi gyártmány. Ez a vízjegy kétszer fordul elő unikumunkban, mégpedig két hasonló változatban: a H- és a K-füzetben. Amint az előzmények-

⁹ BR. 485. és 527. ábra és a vonatkozó jegyzetek (I. köt. 40., 42—43. l.). Az 527. ábrának mellékjele is van.

¹⁰ I. m. IV. köt., 716. l.

¹¹ BR. 15 228—15 269.

¹² BR. IV. köt. 762—763. l.

¹³ BR. i. m. IV. köt. 763. l. és HÖSSLE, Friedrich von: *Württembergische Papiergeschichte*. Biberach a. d. Riss, [1926].

ben már láttuk, lehetséges, hogy ide tartozik unikumunk 28 vízjegy nélküli levele is, s így összesen 36 levél, vagyis e példány háromnegyed része délnémet papiros felhasználásával készült, szemben a csupán egynegyed résznyi velenceinek tartott papirossal.

Az *Uj Testamentum* papirosainak a vizsgálata e nyomtatvány nagyobb terjedelme és 12 magyarországi példánya alapján természetszerűleg több eredményre vezetett. Hazai példányainkban 18 fő vízjegy-típus változatai fordulnak elő. Az egyes papirosfajtáknak a különböző példányokban való eloszlása nagyon hasonló egymáshoz. Ezért könnyen vonhatunk le az egész kiadványra érvényes általános következtetéseket. Így megállapítható, hogy a kötetnek több, mint a fele úgynevezett *P-papírra* van nyomtatva.

A gótikus és a latin P-betű változatai már a XIV. század elejétől fogva láthatók olasz, majd nemsokára francia papirosokon, a XV. századtól kezdve pedig már Németországban is használják ezt a közkedvelté vált márkát, amely eredetileg valószínűleg egy olasz papírgyártó nevének a kezdőbetűje volt, később azonban már senki sem tudta, mit jelent, csak a megbecsült minőség jelét látta benne.¹⁴ A mi P-papirosaink ötféle változatot mutatnak: van négy gótikus és egy latin P-betűs papírunk (*II. tábla*). A latin P-n és az egyik gótikuson semmi más jel nincsen, a másik három vízjegyen viszont különböző tartalmú pajzsok nyugszanak a betű fején. Az egyiknek a pajzsában horgony van, fent, a horgony szárának a végén András-kereszttel, a másikéban egy háromlábú bak, amelyhez fönt ugyancsak András-kereszttel ellátott szár kapcsolódik, a harmadiknak a pajzsában pedig egy S-betű látható. Ezek a P-papírok nyomtatványunkban részben egymással összekeveredve, részben egymás mellett is megtalálhatók, amiből az következik, hogy a nyomtatás idejében nagyjából egy csomóban voltak, tehát együtt, azonos minőségű papírként kerültek a nyomdához attól a kereskedőtől, akitől NÁDASDYÉK a papírt beszerezték.

P-papírjaink végső forrását keresve, kutatásaink számai Bajorországba, közelebről a Svábföldre vezettek. Így a horgonyos pajzzsal ellátott P-betűs vízjegyet augsburginak tartjuk. Ez a pajzs ugyanis már ismeretes a vízjegyirodalomban más kombinációkban: egyszer az Augsburg címerét ábrázoló fenyőtobozhoz,¹⁵ egy másik esetben pedig az Augsburgra utaló A-betűhöz kapcsolódva jelenik meg.¹⁶ Ezenkívül önállóan is előfordul, mégpedig egyik változatában olyan papiroson, amelyet Augsburgban, 1530-ban használtak fel.¹⁷ Így joggal feltehetjük, hogy a P-betűs kombináció esetében is augsburgi vízjeggyel van dolgunk, hiszen az említett augsburgi felhasználás még megerősíti előbbi érveinket: egy papírgyártó központban természetesnek tarthatjuk, hogy saját papirost használtak.

Ezzel a határozottan augsburgi papirossal keveredik nyomtatványunkban az S-betűs pajzzsal ellátott P-papirosunk.¹⁸ Az S-betű magyarázata ismeretlen, s így meg kell elégednünk azzal a feltevessel — amelyet az augsburgi papírokkal való keveredettségre alapítunk —, hogy talán ez a papirosunk is délnémet eredetű.

¹⁴ Br. i. m. III. köt. 454. sk. I.

¹⁵ Br. 2125.

¹⁶ HÖSSLE, Friedrich von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1926. 118. l., 215. ábra.

¹⁷ Br. 9908.

¹⁸ Br. 8855.

S-betűs mellékjelű papirosunk keveredik továbbá nyomtatványunkban a mellékjel nélküli, egyszerű gótikus P-papírjainkkal. Ez az egyszerű P-papír igen gyakori volt ebben az időben, Bajorországban, Ausztriában és Magyarországon egyaránt használták.¹⁹ Valószínűleg több papírmalom is készített ilyen vízjeggyel ellátott papirost. BRIQUET felhasználási adatai között három nagy papírgyártó központ neve is szerepel: Augsburg, Kempten és Memmingen. Ebből ismét az következik, hogy mivel ezeken a helyeken valószínűleg elsősorban saját papírt használtak, mind a három helyen gyártottak is ilyen papirost. Habár vízjegyüket pontosan lokalizálni nem is tudjuk, annyi bizonyos, hogy bajorországi gyártmány vízjegye.²⁰

Negyedik P-betűs típusunk, amelynek a pajzsában háromlábú bak látható, fölötte András-keresztrel, valószínűleg szintén erről a vidékről származik,²¹ mégpedig talán Kaufbeurenből. Ugyanez a pajzs megtalálható ugyanis ökörfejhez kapcsolva egy olyan papiroson is, amelyet Kaufbeurenben használtak fel 1546-ban.²² Mindenesetre bajor vízjegy.

Utolsó, latin P-betűs típusunk — sajnos — teljesen ismeretlen. Egyetlen vízjegyet találtunk csak, amelyhez némileg hasonlítható, s ez egy K-betűs címerpajzzsal ellátott latin P: ez pedig minden valószínűség szerint kempteni papiros márkája.²³ Hasonlóságuk azonban nem elég nagy ahhoz, hogy a mienket is kempteninek tarthassuk.

A XVI. században az alpesi országokban különös kedveltségnek örvendett a *pajzsos papiros*, az úgynevezett „schiltl-papier”. Bécsben is híres és kelendő volt a kaufbeureni mestereknek ez a kitűnő terméke, amelynek márkájául a város címerét használták fel.²⁴ Magyarországon is szívesen vásárolták. Ebbe a kategóriába tartozik — bár kaufbeureni eredete egyáltalában nem bizonyos — a mi nyomtatványunkban a különböző példányokban 7–8 ívvel szereplő pajzsos papír is, amelyen egy kisméretű pajzsban egy ferde pólyával elválasztott két mező mindkét felében egy-egy négyágú csillag vagy András-kereszt látható (*III. tábla, I. kép*).²⁵ E papirosoknak mellékjegye is van az ívek sarkában: egy kis háromlevelű lóhere.²⁶ Vízjegyük csak annyiban tér el a megállapítottan kaufbeureniektől, hogy a mienken a csillagoknak nem hat, hanem négy águk van, és hogy a vízjegyet mellékjegy is kíséri. Ami a csillagok négyágú voltát illeti, meg kell jegyeznünk, hogy ismeretesek olyan kaufbeureni vízjegyek is, amelyeken a csillag vagy a csillagok olyan eredetileg négyágú csillagoknak is értelmezhetők, amelyek egy szárra vannak tűzve s ezért látشانak hatágúaknak.²⁷ Meg kell még említenünk azt is, hogy egy kaufbeureni vízjegyen szintén feltűnik a lóhere, de ott már nem mellékjegyként, hanem mint díszítő motívum, a kigyó fején.²⁸ A lóherés és ahhoz hasonló mellékjegyek

¹⁹ BR. 8564.

²⁰ BR. *i. m.* III. köt. 459. l.

²¹ BR. 8791.

²² BR. 15 353.

²³ BR. 8849 és a 469. lapon levő megjegyzés.

²⁴ BR. 1008–1014. L. még THIEL, Viktor: *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum*. Biberach a. d. Riss, 1940. 22. l.

²⁵ BR. 1015.

²⁶ A mellékjegyről BRIQUET nem tud. Lehet, hogy elkerülte a figyelmét.

²⁷ HÖSSLE, Fr. von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1926. 238–239. l.: 267., 268. és 270. ábra. — Vannak különben öt- és hétágú csillagokkal ellátott kaufbeureni címerpajzsos vízjegyek is. L. *uo.* 239–240. l.: 273., 275. és 276. ábra.

²⁸ BR. 1014.

általában olasz papirosokon láthatók, nagyobb részét betűkkel kombinálva, amire az olaszországi, főleg pedig a velencei papírmalmok esetében volt szükség, hogy meg lehessen különböztetni a sok különböző gyár portékáit.²⁹ A mi vízjegyünknel két valószínű lehetőséget látunk: vagy olasz papirossal van dolgunk, amit a mellékjegy alapján joggal gondolhatunk, vagy pedig délnémet, talán éppen kaufbeureni papirossal. Az utóbbi esetben arra gondolhatunk, hogy a lóherét olasz mintára alkalmazták mellékjegyül a német papírgyártók. Sajnos, a kérdést nem áll módunkban eldönteni.

Nyomatványunk vízjegyei között még egy másik városi címer képe is megtalálható, a felsőbajorországi Schrobenhausen városka címeréé: egy vágással kettéosztott címerpajzs, alul az óbajor rutás címerrel, felül koronás medvefejjel (III. tábla, 4. kép).³⁰ Ez a papirosunk tehát, amelyből néhány ív van példányainkban, pontosan megállapítható helyen, a schrobenhauseni papírmalomban készült, mégpedig valószínűleg az idősebb Martin LANG működése idején (1535—1579).³¹

Nyomatványunk hat íve *H-betűt* ábrázoló vízjeggyel van ellátva (III. tábla, 3. kép). Erről a papirosról — sajnos — nem tudunk biztos meghatározást adni, mert ezzel teljesen egyező típust sem BRIQUET-nél, sem más vízjegytudományi szakmunkában nem találtunk. Van azonban egy valószínűnek látszó feltevésünk. BRIQUET-nél szerepel egy nagyságra és vonalvezetésre is igen hasonló, *H-betűt* ábrázoló vízjegy három variációban,³² amely jóformán csak annyiban különbözik a mienktől, hogy annak a keresztvonalából egy kis kereszt nyúlik felfelé, míg a mienken egy félkör alakú kidudorodás látható. A hasonlóságot még fokozza az, hogy a mi *H-betűnk* is — elég szokatlan módon — fekvő helyzetben van, ugyanúgy, mint az egyik BRIQUET-változat. A három variáns eredetéről csak annyit mond BRIQUET, hogy németek, mégpedig talán salzburgiak. MITTERWIESER viszont ezeket a típusokat az Innviertelben levő Braunau papírmalmához kapcsolja,³³ ami tulajdonképpen csak pontosabb lokalizálása BRIQUET feltevésének, aki a Braunau szomszédságában levő Salzburg vidékét gyanította vízjegyei származási helyének. A hasonlóságok alapján feltehető, hogy a mi papirosaink is braunauiak, ami pedig azt jelenti, hogy bajorok. Braunau ugyanis 1778-ig bajor terület volt, s csak azóta tartozik Ausztriához.

Lássunk most három olyan vízjegyet, amelyeknek az eredetét egészen más vidéken sejtjük. Ezek nyomtatványunk nyolc egymás után következő ívén, több változatban láthatók: öt íven egy *medvés* (IV. tábla, 1—2. kép),³⁴ utána egy íven egy diadémós *koronás* (V. tábla, 1—3. kép),³⁵ majd végül két íven egy *ökörfejés* vízjegy (IV. tábla, 3. kép),³⁶ ahol az ökörfejen keresztre

²⁹ Br. 514, 513, 518, 589, 2557.

³⁰ Br. 2233. A vízjegy címerében levő állatfaj önmagából közelebből nem határozható meg, de a heraldikai előírás szerint medvefejjel kell lennie. L. SIEBMACHER'S *Grosses und allg. Wappenbuch*, I. Bd., 4. Abt. (Städtewappen), 45. Tafel és 23. lap.

³¹ HÖSSLE, Friedrich von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1924. 294. l.

³² Br. 8235, 8236, 8238.

³³ MITTERWIESER, Alois: *Frühere Papiermühlen in Altbayern... Gutenberg-Jahrbuch*, 1933. 12. l. U. A.: *Die alten Papiermühlen von Landshut an der Isar und Braunau am Inn*. Gutenberg-Jahrbuch, 1939. 36. l.

³⁴ Br. 12 371.

³⁵ Br. 4996 és 4982.

³⁶ Br. 15. 441.

csavarodó kígyó látható. E vízjegyek eredetét BRIQUET — sajnos — nem tudta meghatározni. A magunk részéről csupán egy feltevéssel remélünk közelebb jutni a kérdés megoldásához.

Mindenekelőtt megállapíthatjuk, hogy BRIQUET mind a három vízjegytípusból ismer IG-monogrammal ellátott változatot.³⁷ A két betűből álló monogramok általában a papírmalmos nevét jelölték, mégpedig főleg olyan vidékeken, ahol sok papírmalom volt, s azt a célt szolgálták, hogy az egyes malmok termékeit — amelyek közös vízjegyábrákat használtak — megkülönböztessék egymástól. Ez volt a szokás például a velencei köztársaság területén, és ezt a gyakorlatot követte többek között Elzász-Lotharingia is. Minthogy a mi három vízjegyünk közül csak a medvés típus két változatán és a koronás vízjegy egyik változatán van meg az IG, illetve a GI monogram, nem állíthatjuk, hogy ökörfejes típusunk és koronás vízjegyünk más változatai is ugyanabból a papírmalomból kerültek ki. Azt azonban igen valószínűnek tartjuk, hogy azonos vidékről származnak. Az IG-monogram eredetét nyomozva azt találjuk, hogy ez a betűkombináció még más vízjegyekhez kapcsolódva is előfordul. Ezeknek eredete nem ismeretes ugyan, de a papirosaik felhasználási adatai egy-egy esetben arra mutatnak, hogy valószínűleg Elzász-Lotharingiában készültek. Így például megtaláljuk ezt a monogramot egy olyan P-betűs papíron, amelyet a lotharingiai Remiremont-ban (Vosges département) használtak fel 1538-ban.³⁸ Ugyancsak IG-monogram látható egy birodalmi alma mellékjeként, amelynek papirosára a lotharingiai Epinalban (dép. Vosges) 1537-ben írtak.³⁹ Egy harmadik hasonló monogram — amely ugyan inkább IC-nek olvasható — az elzászi Cernay sur la Thour címere mellett szerepel mellékjelként.⁴⁰ Megerősíteni látszik feltevésünket az is, hogy medvés vízjegyünk hasonlít a határozottan lotharingiai, kürttel ellátott medvés típusokhoz,⁴¹ továbbá ökörfejes vízjegyünk is mutat némi hasonlóságot egy kürttel ellátott, BRIQUET szerint valószínűleg lotharingiai vízjegyhez.⁴² Megjegyzendő még az is, hogy koronás vízjegyünk A-monogramos változatához nagyon hasonló vízjegyekkel kapcsolatban BRIQUET az A-betűben a lotharingiai archesi (Vosges département) papírmalom kezdőbetűjét gyanítja.⁴³ Mindezek alapján feltehető tehát, hogy a mi medvés, koronás és ökörfejes vízjegyeink szintén Elzász-Lotharingiából származtak.

A medvés vízjegyek tárgyalása során még egy másik medvés vízjegyről is meg kell emlékeznünk, amely nyomtatványunknak csupán három példányában és azokban is csak egy-egy íven fordul elő (*V. tábla, 4. kép*). Az előbbiekhez hasonlóan ez is menő medvét ábrázol, de míg ott a menő medvéhez képest

³⁷ Br. 12 371, 4995–96 és 15 439.

³⁸ Br. 8862.

³⁹ Br. 2975.

⁴⁰ Br. 2289.

⁴¹ Br. 12 356–67 s ezek közt főleg a 12 361. számú vízjegy.

⁴² Br. 15 427.

⁴³ Br. 4977–81. számú csoport, II. köt. 299. l. — A mi A-betűs vízjegyünk — amelyet BRIQUET valószínűleg tévedésből ez után a csoport után külön regisztrál (4982.) — szintén ismeretes lotharingiai felhasználásban, méghozzá két esetben is (Epinal, 1538–39 és Epinal, 1546). Ez szintén a lotharingiai eredet valószínűsége mellett szól. — Az M-betűs mellékjellel ellátott ökörfejes vízjegyünkkel kapcsolatban BRIQUET felveti azt a lehetőséget, hogy az M-betű esetleg Memmingen városra is vonatkozhatik, ezt azonban annyira óvatosan teszi, hogy szinte mentegetőzik miatta. A magunk részéről nem hisszük, hogy itt erre kellene gondolni. (L. Br. i. m. IV. köt. 770. l.)

az ív a szokásosabb vízszintes helyzetben áll, addig itt függőleges. Ennek a vízjegynek — sajnos — semmi olyan sajátossága sincs, amelynek az alapján valamely ismert típushoz hozzákapcsolható volna, s így gyártási helye egyelőre nem állapítható meg. Amint ismeretes, medvés vízjegyet először a Bern közelében levő Thal községbeli papírmalomban használtak, ahol a medve Bern város beszélőcímerére utalt.⁴⁴ A berni papirost hamarosan nagyon megkedvelték mindenütt, és ezért utánozni is kezdték, először Bazelben, Lotharingiában és Szavojában, később másutt is. Az utánzások miatt Bern város tanácsa több ízben panaszt is emelt az illetékes hatóságoknál, de — úgy látszik — nem sok eredménnyel, mert a berniek végül is kénytelenek voltak a teljes városi címet, a pajzsban elhelyezett medvét alkalmazni vízjegyül, amelynek az utánzásához már nagyobb merészség kellett volna.⁴⁵ Az egyszerű medvés papírmalomban, különböző vidékeken készítették, az előbb említettekén kívül Dél-Németországban is.⁴⁶ A mi vízjegyünkről annyit megállapíthatunk, hogy semmi esetre sem berni. Egy valószínűleg Genf-vidéki típushoz némi hasonlóságot mutat ugyan, de nem hasonlít hozzá annyira, hogy odakapcsolhassuk.⁴⁷ Lehetséges, hogy elzász-lotharingiai, mint amilyenek másik típusunkat sejtjük, de az is lehetséges, hogy valamely délnémet papírmalom terméke.

Vízjegyeink következő csoportját a *kulcsos* vízjegyek képezik. Nyomatványunkban négyféle kulcsos vízjegyet találtunk, amelyeknek mindegyike két keresztbe tett kulcsot ábrázol, részben pajzsban, részben anélkül (*VI. tábla*). Ezek a vízjegyek közös eredetűek: egyrészt alakbeli hasonlóságaik, másrészt az egyes példányokban váltakozó előfordulásuk — amelyből arra lehet következtetni, hogy a nyomtatás idején össze voltak keveredve egymással — arra mutat, hogy ha nem is azonos papírmalomból, de mindenesetre ugyanazon vidékről származnak. Nyomatványunk egy-egy példányában átlag 6–7 ívet találtunk ezekből a papirosokból. A keresztbe tett két kulcs több városnak és számos egyházi szervnek volt a címere. HÖSSLE éppen ezért óvatosságra int a kulcsos vízjegyek meghatározásával kapcsolatban.⁴⁸ Ez a figyelmeztetés azonban a mi esetünkben nem jelenti azt, hogy számtalan lehetőséget kellene figyelembe vennünk. A sárvári nyomda szempontjából ugyanis csak olyan papírmalmokra gondolhatunk, amelyekben nagyobb mennyiségben és exportra is gyártottak papirost. A mi szempontunkból számba vehető, ilyenfajta kulcsos vízjeggyel ellátott papirokat készítő malmok ebben az időben csak három helyen voltak: Regensburgban, az akkori sziléziai Legnicában és a lengyel Poznanban. Lássuk most, mit mutatnak e három város papirosai a mi kulcsos vízjegyeinkhez viszonyítva.

BRIQUET 14 regensburgi kulcsos vízjegy-típust ismer a XVI. századból.⁴⁹ Ezek formái azonban nem mutatnak rokonságot a mieinkkel, de különben is egy kivétellel⁵⁰ — amelynek egyes változatait 1541-ben felhasznált papirosokról ismerjük, — mind későbbi felhasználásúak. A regensburgi papírmalom

⁴⁴ BR. *i. m.* III. köt. 614. l. és I. köt. 88. l.

⁴⁵ BR. 1056–1072.

⁴⁶ BR. *i. m.* III. köt. 615. l.

⁴⁷ BR. 12 329–330.

⁴⁸ HÖSSLE, Fr. von: *Bayerische Papiergeschichte*. Der Papier-Fabrikant, 1924, 3891.

⁴⁹ BR. 1138–1150, 8758.

⁵⁰ BR. 1138.

1539-ben létesült⁵¹, és így korainak látszik, hogy a malom már akkor vagy legkésőbb a következő évben négy különböző típusú kulcsos vízjeggyel ellátott papirost szállított volna Bécsbe, amelyre aztán Magyarországon mindjárt nyomtattak volna, akkor, amikor az első regensburgi papirosra nyomtatott regensburgi nyomtatvány csak 1541. április 13. után jelent meg, s amelynek nyomtatása tárgyi okból nem is kezdődhetett el korábban ennél az időpontnál.⁵²

Legnicában 1535-ben alapítottak papírmalmot,⁵³ Poznanban pedig már a XVI. század elejétől fogva volt papírgyártás.⁵⁴ Legnicai papirosok felhasználásáról 1539-től kezdve hiteles adataink vannak: a sziléziai sasos címerrel kombinált kulcsos városi címert ábrázoló vízjegyekkel ellátott papirosok.⁵⁵ A BRIQUET által poznaninak tartott vízjegyek eredete azonban éppen a minket érdeklő időben nem látszik bizonyosnak.⁵⁶ Egy 1539–40-ben, Poznanban felhasznált papirosokon levő, BRIQUET szerint poznani vízjegy-típust ugyanis HÖSSLÉ legnicainak tart.⁵⁷ Ez a vízjegy éppen abban az időben került felhasználásra, amikor Poznanban BRIQUET szerint is használtak Legnicából importált papirost.⁵⁸ Ez némileg megerősíteni látszik HÖSSLÉ állításainak helyességét. Ha pedig HÖSSLÉnek igaza van, akkor joggal kételkedhetünk más, ez idő tájt felhasznált és ide sorolt kulcsos vízjegyek poznani eredetében is, lehetségesnek tartva, hogy némely ide sorolt vízjegy — lengyelországi előfordulása ellenére (Poznan, Gniezno) — ugyancsak legnicai eredetű. Minthogy a HÖSSLÉ által legnicainak minősített vízjegyen csupán két kulcs van a címerpajzsban, a sas nélkül, meg kell állapítanunk azt is, hogy ha HÖSSLÉ nem téved,⁵⁹ a sziléziai sas nem elmaradhatatlan tartozéka a legnicai vízjegyeknek. Mindezekből az következik a mi számunkra, hogy vízjegyeink eredetét nemcsak Poznanban, hanem Legnicában is kereshetjük.⁶⁰ Pontosabb eredményre azonban — sajnos — egyelőre nem juthattunk, mert sem a legnicai, sem a poznani, de más kulcsos vízjegyek vizsgálata során sem találtunk olyan hasonlósági elemeket, amelyeknek az alapján a mi vízjegyeinket lokalizálni tudtuk volna.

⁵¹ Br. i. m. I. köt. 94. l.

⁵² SCHOTTENLOHER, Karl: *Das Regensburger Buchgewerbe im 15. und 16. Jahrhundert*. Mainz, 1920. 29. l. (Veröffentl. d. Gutenberg-Gesellschaft, 14—19.)

⁵³ Br. I. köt. 94. l.

⁵⁴ Br. II. köt. 242—243. l.

⁵⁵ Br. 1151—57.

⁵⁶ A Br. 3904, 3890 és 3891. sz. vízjegyeivel ellátott papirosok 1532—1540 között kerültek felhasználásra. BRIQUET többi poznaninak tartott vízjegye (3905—3909.) már később, 1569—1600 között felhasznált papirosokról való.

⁵⁷ Br. 3904. HÖSSLÉ, Fr.: *Alte Papiermühlen der Provinz Schlesien*. Der Papierfabrikant, 1935. 358. l.

⁵⁸ Br. 1151. — Egyébként 1541—43-ban, 1546—48-ban, sőt az ötvenes években is használtak legnicai papírost Poznanban, de Lengyelország más városában is (Gniezno).

⁵⁹ Alfred SCHULTE, az újabb idők legkiválóbb német papírtörténésze († 1944), kénytelen volt megállapítani HÖSSLÉRŐL, hogy nagy érdemei mellett hibája, hogy adatai nem mindig megbízhatóak; különösen idősebb korában írt műveit kritikával kell használni. (*Papiermühlen- und Wasserzeichenforschung*. Gutenberg-Jahrbuch, 1934. 11—12. l.)

⁶⁰ Nem hagyhatjuk figyelmen kívül HÖSSLÉnek azt a megállapítását sem, amely a poznani papírhiányra utal: „Die Provinz Posen hatte zu wenig Papiermühlen und daher allezeit Mangel an Papier . . .” (*Alte Papiermühlen der preussischen Provinzen West- und Ostpreussen mit Danzig auch Posen*. Der Papierfabrikant, 1934. 234. l.) Ilyen körülmények között lehet-e arra gondolni, hogy Poznan egy időben többféle papírt is készített volna kivitelre?

Vízjegyeink utolsó csoportját *körvonalas* vízjegyeink alkotják. Két ilyen típus szerepel nyomtatványunkban: egy birodalmi alma talpas kereszttel (I. tábla, 2. kép) és egy egyszerű körvonalas vízjegy vízszintes átmérővel és felfelé nyúló szárral, amely András-keresztben végződik (I. tábla, 3. kép).

A *birodalmi almát* ábrázoló vízjegy példányainkban átlag öt-öt íven fordul elő. BRIQUET nem ismeri ezt a típust, de közül olyan vízjegyeket, amelyek némi hasonlóságot mutatnak a mienkkel. Vízjegyünk talán ahhoz az észak-olaszországi csoporthoz áll legközelebb, ahol a talpas kereszt hosszú, kettős vonalú száron nyugszik.⁶¹ A hosszú szártól eltekintve, a kereszt formája, valamint a körvonalnak a szár felé nyitott volta rokonságra enged következtetni. A mi keresztünk talpának kissé virágszerű karéjozódása bizonyos fokig az egyik olasz vízjegynél is megfigyelhető,⁶² szemben egy más eredetű (lausitzi vagy csehországi) csoport ábráival,⁶³ ahol a kereszt talpai kifejezetten homorú hajlásúak. Összehasonlítható még vízjegyünk azokkal a típusokkal is, amelyek a talpas kereszt egyvonalas száron nyugszik. A mienk ezek közül is leginkább azokhoz hasonlít, amelyek határozottan észak-olaszországiak.⁶⁴ BRIQUET félholdas vízjegyei között is találhatók birodalmi almás típusok, amelyek szintén hasonlítanak a mi vízjegyünkhöz: ezeket ugyancsak észak-olaszországi, mégpedig velencei eredetűeknek tartja BRIQUET.⁶⁵ Mindezeknek az alapján a mi vízjegyünket is észak-olaszországinak tartjuk.

*András-kereszt*es körjeles vízjegyünk szintén észak-olaszországi eredetűnek látszik. Ez a típus mindenestre ott volt használatos, és nincs adatunk arról, hogy másutt is használták volna. A papiros, amelyet ezzel⁶⁶ és ehhez igen hasonló változatú vízjegyekkel⁶⁷ láttak el, igen kedvelt papirosfajta volt Olaszországon kívül is. Svájcban, Bajorországban és más németországi vidékeken, Ausztriában és Magyarországon is használták. Bizonyos változataiból különösen sokat találunk Tirolban. Az innsbrucki kancellária a XVI. század elején az ugyancsak tiroli Bozenből hozatott papirost, de — amint BRIQUET megállapítja — nem valószínű, hogy azt ott is gyártották volna. A bozeniek nyilván csak közvetítették az olasz papirost, amelynek eredetét BRIQUET valahol a Garda-tó partján sejti, amely abban az időben a velencei köztársasághoz tartozott.⁶⁸ Ez a papiros tehát, amely nyomtatványunk példányaiban átlag 3—3 íven fordul elő, szintén Észak-Olaszországban, közelebről pedig talán szintén velencei területen készült.

Miután az egyes papirosfajtákkal részletesen foglalkoztunk, próbáljuk meg összesíteni megállapításainkat.

Az egyetlen példányban fennmaradt *Grammatica* papirosai mintegy háromnegyed részben délnémet eredetűeknek tekinthetők, egynegyed részben pedig határozottan olaszok, közelebről talán velenceiek. Az *Uj Testamentum* papirosainak a vizsgálata hasonló eredményre vezetett. Itt ugyanis megállapíthattuk, hogy a felhasznált papirosoknak több mint kétharmada

⁶¹ BR. 2992, 2997—98.

⁶² BR. 2992.

⁶³ BR. 3001, 3009—3010. Ehhez a csoporthoz tartozik még a 3000. sz. vízjegy is, ez azonban még kevésbé hasonlít a mienkhez, mert nem talpas kereszt van rajta, hanem sima vonalú latin kereszt.

⁶⁴ BR. 3039—51.

⁶⁵ BR. 5243—47.

⁶⁶ BR. 3077 és a hozzá tartozó csoport: 3069—77.

⁶⁷ BR. 3056—68.

⁶⁸ BR. I. köt. 210. l.

(68—77 %) délnémet, mégpedig nagyobbreszt bajor eredetűnek tekinthető. A fennmaradó rész viszont három különböző vidékről származó papírost tartalmaz. Az egyik csoportba tartozó papírosok olasz, mégpedig valószínűleg velencei eredetűek (8—16 %), egy másik csoportot képeznek azok a papírosok, amelyek valószínűleg Elzász-Lotharingiából származnak (8—9 %), egy harmadikat pedig azok, amelyeknek az eredetét illetőleg legkevésbé sikerült határozottabb eredményre jutnunk: ezek talán az akkori Sziléziában vagy Lengyelországban készültek (7 %).

Papírosaink tehát mind külföldiek, mégpedig Közép-Európa több különböző vidékéről valók.

A papírosok eredetének vizsgálata után lássuk most már, miként kerülhettek ezek a papírosok Sárvárra. Maga az a tény, hogy az *Uj Testamentum*-ban 18-féle vízjegy-típust találtunk, arra mutat, hogy nagykereskedőtől vásárolták a papírost, aki természetesen sokféle eredetű és minőségű árut tartott raktáron.⁶⁹ Ilyen nagykereskedők legközelebb Bécsben voltak. NÁDASDY és udvari emberei sokszor megfordultak Bécsben. NÁDASDY ekkor FERDINÁND király belső titkos tanácsosa és 1540-től kezdve országbíró volt, s így hivatalos teendői gyakran kötötték a császári városhoz. Háza is volt ott, amely nemcsak lakásra, hanem gazdasági célokra is be volt rendezve. Tudjuk, hogy igen kiváló gazda volt, aki állatot és gabonát szállított külföldre, és bornyagykereskedést is folytatott.⁷⁰ Ilyen körülmények között természetesnek tarthatjuk, hogy a nyomdájával kapcsolatos beszerzések ügyében Bécsben jártak el emberei. Johannes SINGRENIUSSzal, a bécsi nyomdászatnak igen hírneves és ebben az időben egyetlen képviselőjével kapcsolatban állott a sárvári nyomda.⁷¹ Maga a SINGRENIUS-cég is foglalkozott papíreladással,⁷² tehát nem lehetetlen, hogy a sárvári nyomda talán éppen nála szerezte be papírszükségletét. Ez azonban csak egy lehetőség több más mellett.

Bécsben ekkor már hosszú múltra visszatekintő papírkereskedelem volt. A bécsi hivatalok helyben szereztek be papírosszükségletüket, azoknál a bécsi kereskedőknél, akik papíreladással foglalkoztak. Tudomásunk van arról, hogy a bécsi nagykereskedők papírost is tartottak raktáron. Viktor THIEL körülbelül erről az időről szólva Stephan SCHER, Leopold RAUCHENBERGER, Franz LACKNER és Hans REICHARDT nevét említi meg azok közül a nagykereskedők közül, akikről tudjuk, hogy papírost árusítottak. A nagykereskedőkön kívül még más helyen is lehetett papírost vásárolni. Három iparág foglalkozott mellékesen papíreladással: a könyvkereskedők, mint például Urban ALANTSEE és Paul STRASSER, a könyvnyomdászok, akik közül ekkor csak SINGRENIUS működött és végül a kártyafestők. A bécsi nagykereskedelem különben nemcsak a helyi szükségletet látta el, hanem a Magyarország felé történő kivitelről is gondoskodott.⁷³ NÁDASDYÉKNak tehát nem okozhatott különösebb gondot a papíros beszerzése.

⁶⁹ Vö. Br. I. köt. 9. l.

⁷⁰ HORVÁTH János: *A reformáció jegyében*. Bp. 1953. 138. l.

⁷¹ L. SYLVESTER Jánosnak 1538. május 22-én NÁDASDY Tamáshoz intézett levelét: *Régi Magyar Költők Tára* II. 489—491. l. — A sárvári nyomdának SINGRENIUSSzal való kapcsolatairól érdekes újabb megállapításokat találunk SOLTÉSZ Zoltánné i. munkájában.

⁷² THIEL, Viktor: *Geschichte der Papiererzeugung im Donauraum*. Biberach a. d. Riss, 1940, 19. l.

⁷³ Uo. 19—20. l.

Bécs és Ausztria kezdetben majdnem kizárólag Olaszországból hozatott papirost. A XV. század közepétől kezdve azonban mindinkább kiszorítja ezt a délnémet kereskedők által behozott bajor és svábföldi papír. A XVI. század derekán már csak kevés olasz papíráru talál piacra Bécsben.⁷⁴ Ez a megállapítás a mi sárvári nyomtatványainkon is megfigyelhető. A *Grammatica*-ban csak egynegyed résznyi, az *Uj Testamentumban* pedig legfeljebb 16%-nyi olasz papiros található, míg mindkét kiadvány nagyjából délnémet papiroson készült.

A sárvári nyomda papírvásárlásáról — sajnos — csak egy adatunk van, és az sem árulja el a beszerzés helyét. ABÁDI Benedek írja NÁDASDY Tamásnak 1541. május 29-én kelt levelében, hogy az *Uj Testamentum* második részét, a teljes mű kiadása után, SYLVESTER Jánosnak Mihály nevű testvérével együtt ismét kinyomtatták a saját költségükön, 25 példányban. Erre a papírt SÁRKÁNY Antallal vétették meg.⁷⁵ Arra azonban már — sajnos — nem tér ki, hogy hol és kitől vásárolta meg SÁRKÁNY a papirost. Ha nem tudunk is tehát semmi közelebbit a sárvári nyomda papiros-vásárlásairól, annyit mindenesetre feltételezhetünk, hogy valamelyik bécsi kereskedőnél szereztek be a szükséges papirost.

Megállapításaink csupán a kezdetét jelentik azoknak a kutatásoknak, amelyeket a régi magyar papírtörténet terén folytatnunk kell. Hosszú és mélyreható vizsgálatokra van szükség ahhoz, hogy fényt derítsünk gazdaság- és művelődéstörténetünknek erre a területére, amelyre eddig oly kevés figyelmet fordított a magyarországi kutatás. A hazánkban felhasznált papirosok vizsgálata nemcsak papírbehozatalunk történetét fogja megvilágítani, hanem előre fogja vinni a régi magyar papírgyártás eddig még oly kevésbé ismert múltjának a feltárását is. Mindezek pedig elősegítik azt is, hogy a vízjegykutatás, mint segédtudomány, minél nagyobb segítséget nyújthasson a történetírásnak és az irodalomtörténetnek.

FAZAKAS JÓZSEF

JÓZSEF FAZAKAS: LES PAPIERS DE L'IMPRIMERIE DE SÁRVÁR-ÚJSZIGET

L'imprimerie de Sárvár-Újsziget jouait un rôle important dans la vie intellectuelle hongroise du XVIe siècle. Cette imprimerie était la première où l'on imprimait en hongrois dans notre pays. Elle enrichit la littérature hongroise de deux publications remarquables : une *Grammatica hungaro-latina* (1539) et un *Nouveau Testament* traduit en hongrois (1541), tous les deux oeuvres de Jean Sylvester.

La valeur d'un examen fait sur les papiers d'une imprimerie dépend du nombre d'exemplaires des imprimés auxquels le chercheur avait accès. En ce qui concerne notre imprimerie, la situation était bien favorable, puisque des deux produits subsistants de l'imprimerie, dont on ne connaît plus qu'environ 21 exemplaires, 20 exemplaires étaient accessibles.

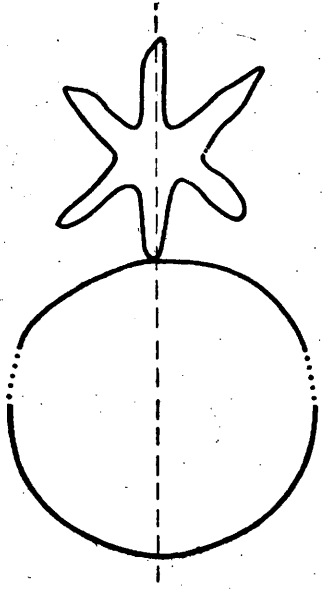
Dans les papiers examinés se trouvent 20 types principaux de filigranes, dont 8 sont inconnus à B r i q u e t. Quant à l'origine de nos filigranes, nous pouvons faire les constatations suivantes. Trois quarts des papiers de l'exemplaire unique de la *Grammatica* provinrent vraisemblablement de l'Allemagne du Sud et un quart de l'Italie, peut être de la république de Venise. En ce qui concerne le *Nouveau Testament*, plus de deux tiers (68—77%) de celui-ci furent imprimés sur des papiers de l'Allemagne du Sud surtout de la Bavière ; 8—16% sur papiers italiens, probablement de Venise ; les papiers de

⁷⁴ *Uo.* 15—22. 1.

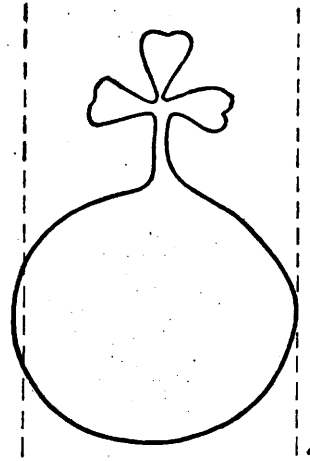
⁷⁵ Irodalomtört. Közlem. 1893. 93. 1.

8—9% provinrent vraisemblablement de l'Alsace-Lorraine ; quant aux 7% du reste, on peut supposer qu'ils furent fabriqués dans l'ancienne Silésie ou bien en Pologne. Nos papiers sont donc tous d'origine étrangère et les lieux de leur fabrication se trouvent dans plusieurs régions de l'Europe Centrale.

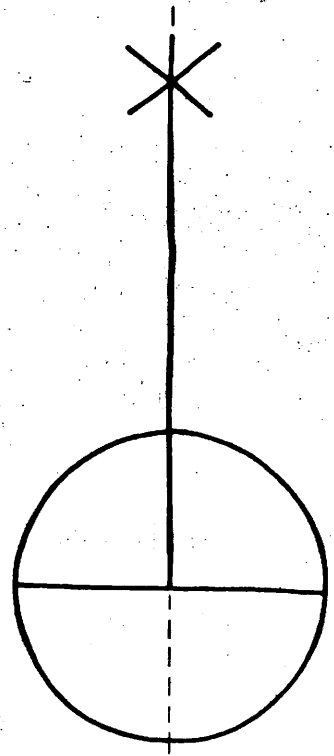
En considérant le fait que dans les papiers du *Nouveau Testament* seul il y a 18 types principaux de filigranes en plusieurs variétés, on peut constater que notre imprimerie avait acheté les papiers nécessaires de quelque commerçant en gros. Le propriétaire de la typographie, Thomas N á d a s d y — conseiller royal et haut dignitaire de l'État (*judex curiae regiae*) — avait séjourné fréquemment à Vienne pour s'occuper d'affaires publiques et de ses propres affaires économiques. C'est là qu'il se fit procurer le matériel nécessaire lors de l'installation de son imprimerie. Le typographe Jean Singrenius, avec qui N á d a s d y était en relations suivies, s'occupait aussi de la vente de papier, et ainsi il est possible que c'est de lui que proviennent les papiers des imprimés analysés.

1

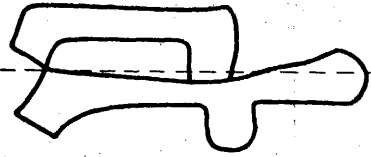

2

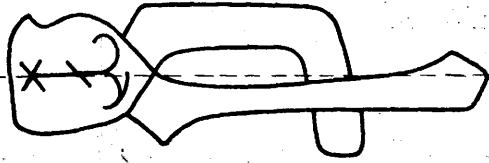

3

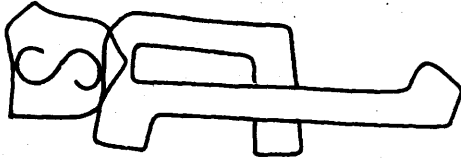
II. TÁBLA

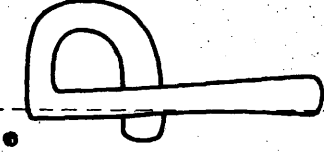
1

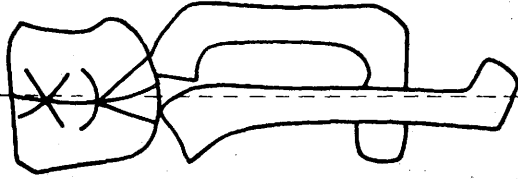
4

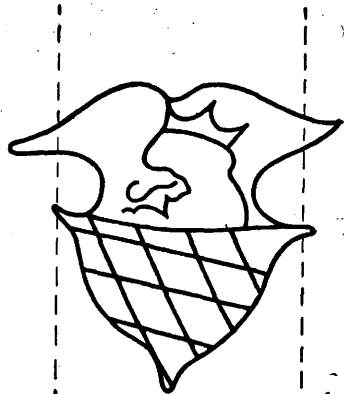
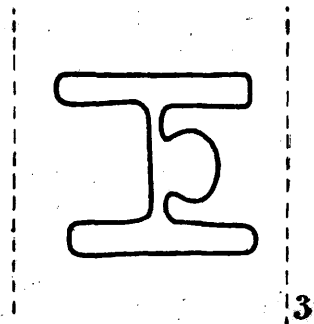
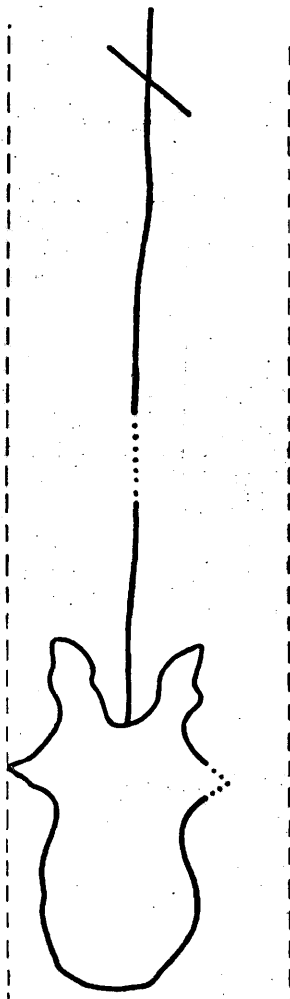
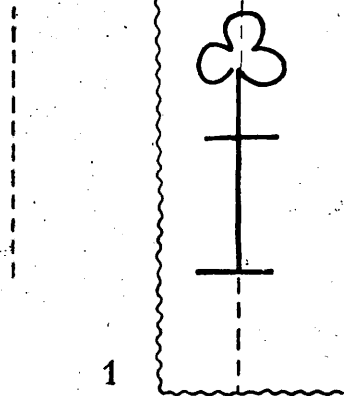
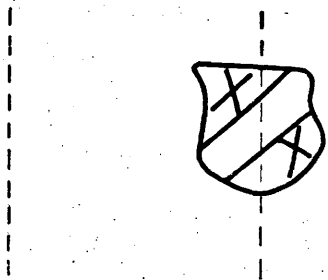
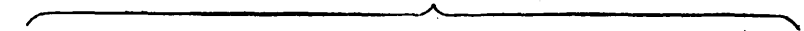
2

3

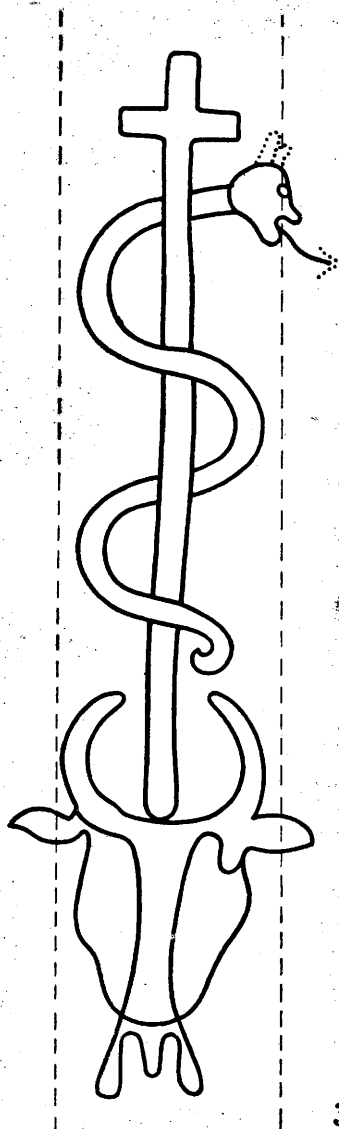
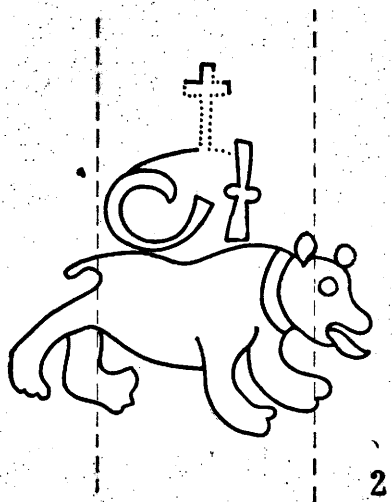
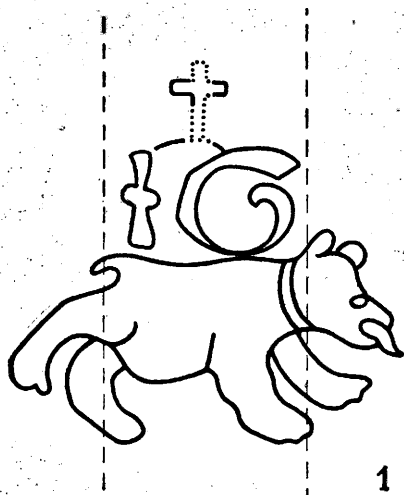

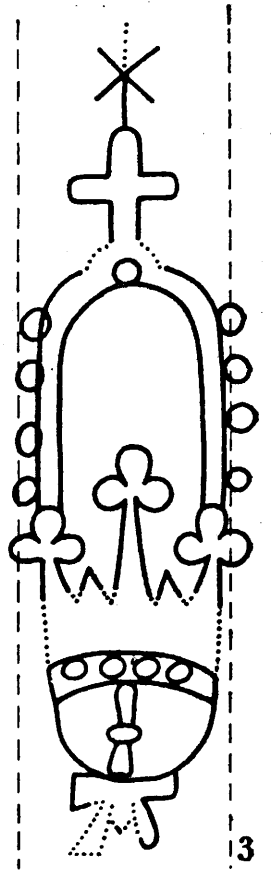
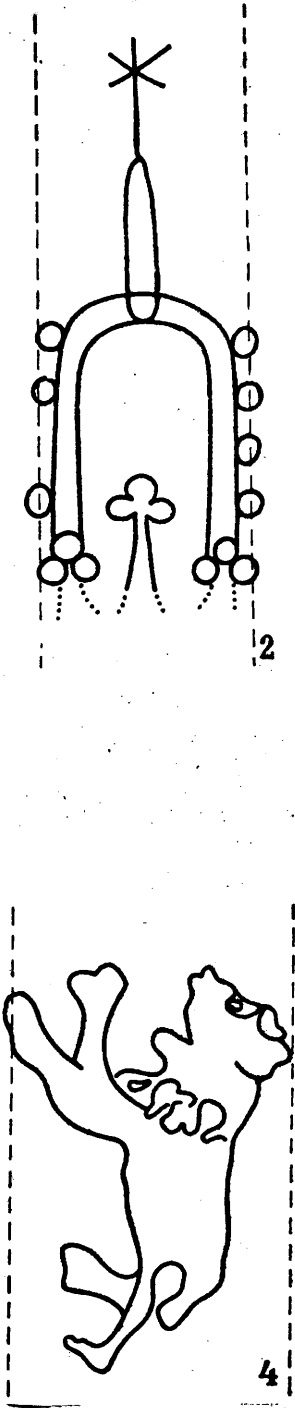
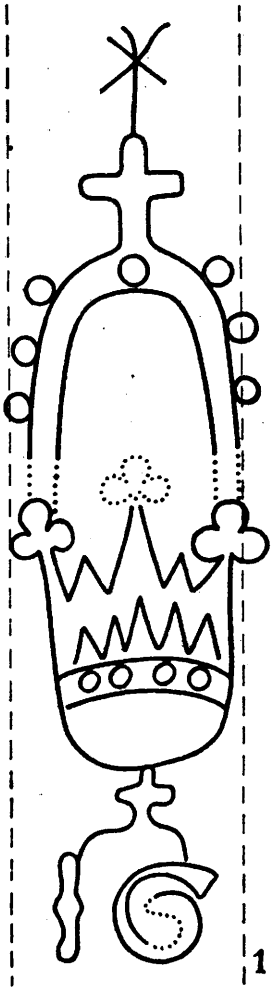
5

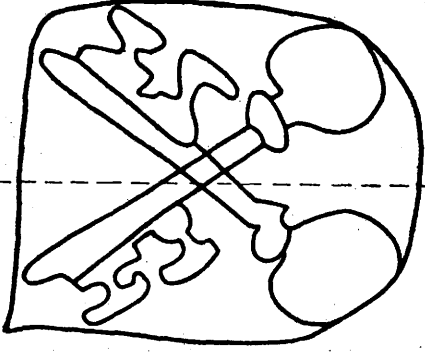
2

4

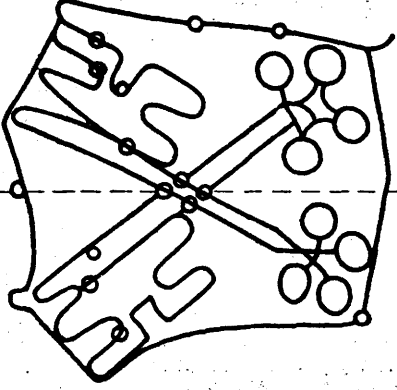

2

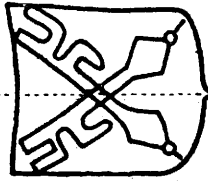
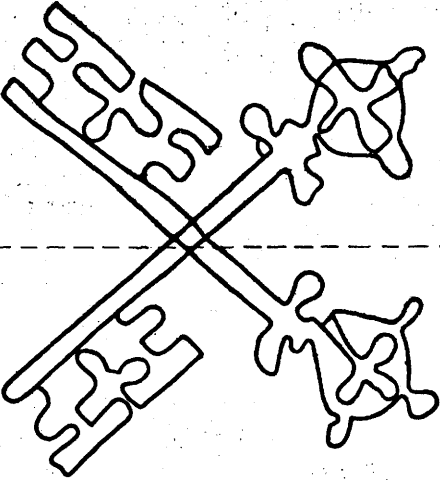

4

3

1

Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből

1

Ünneplő versek, hírlapi cikkek, meghatott hangon írott levelek tömege üdvözlí a XIX. század fordulóján SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtáralapítását. A tudományos világ a tudomány fellendülésének előfeltételét és biztosítékát látja az új intézményben, az írók a magyar költészet emlékeinek összegyűjtésétől az irodalom megerősödését, hagyományokkal való gazdagodását várják, a vármegyék a nemzeti ügy újabb diadalát ünneplik.

A könyvtár alapításának azonban a nemzet kulturális hasznától eltekintve még egy kézzelfogható jelentősége van az egyre fokozottabb mértékben laicizálódó értelmiség számára. Az új könyvtárat könyvtárosok fogják gondozni; s ez a körülmény egy új pálya egyelőre szűkre szabott útját nyitja meg a hivatalával elégedetlen vagy éppen elhelyezkedni nem tudó értelmiségiek előtt. Még a formális alapítás megtörténte előtt bekopogtat levelével SZÉCHÉNYIHEZ KOVACHICH Márton György, a fejlődő magyar tudomány egyik legkonceptuózusabb képviselője s a Debrecenbe visszahúzódott CSOKONAI — a későbbi években újabb és újabb jelentkezők sora fogja őket követni, nyílt vagy burkolt formában kérve alkalmaztatást Magyarország egyetlen országos jellegű tudományos intézeténél.¹

A fiatal magyar értelmiség számára a XVIII—XIX. század fordulója nehéz éveket jelent. II. JÓZSEF uralkodásának kezdetére kialakul a városokban egy olyan világi, többségében nem nemes eredetű réteg, mely az egyetem elvégzése után nem tud tudásának és képzettségének megfelelő álláshoz jutni — egyfajta szellemi proletariátus. II. JÓZSEF rendelkezései a felsőbb oktatásban való részvétel megszorításával, a gazdasági természetű pályák előnyeinek hangoztatásával igyekeznek a bajon segíteni, melynek valóságos oka egyrészt az, hogy a tanári állásokat jórészt a fennálló vagy eltörölt szerzetesrendek tanárai tartják elfoglalva, másrészt hogy a hivatalok amúgyis szűkre szabott kereteit részben idegenek, a monarchia más területéről ide helyezett elemek töltik meg; s végül, de nem utolsósorban az, hogy a kulturális fejlődés igényeivel és lehetőségeivel a gyarmati kizsákmányolás álla-

¹ KOVACHICH 1802. júl. 4-én írt levelét ismerteti KOLLÁNYI Ferenc: *A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára*. I. k. Bp. 1905. [Több nem jelent meg.] 75—76. l. KOVACHICH elpanaszolja nyomorúságos helyzetét, s arra kéri SZÉCHÉNYIT, mint „kegyes pártfogóját”, hogy most, amikor könnyen található módot megsegítésére, érvényesítse befolyását. CSOKONAI 1802. szept. 14-én írt terjedelmes levelét közli HARSÁNYI István és GULYÁS József CSOKONAI Vitéz Mihály *Összes művei*. II/2. 714—726. l.

potában élő ország kulturális intézményeinek fejlődése nem tud lépést tartani. E kor tudósainak, az értelmiségieknek a levelezése hemzseg az egzisztenciális problémáktól. VÁLYI András, a kiváló földrajztudós 1790-ben reménytelenül kilincsel Bécsben valamilyen alkalmaztatásért;² a Pest-Budán élő, biztosjövedelmű, valamennyire ismert hivatalnokoknak ismeretlenek küldenek állásért, segítségért könyörgő leveleket;³ TERTINA Mihály, a hányatott életű költő kijelenti: protektor nélkül senki sem boldogulhat Magyarországon, aki szegény és nemtelen,⁴ s így reménye sincsen arra, hogy képzettségének megfelelő álláshoz jusson.⁵ A példákat szaporíthatnánk. KOVACHICH, akihez e leveleket írták, hatalmas arányú tudományos terveinek csak töredékét tudja megvalósítani, nem kis részben azért, mert nem képes többre vinni a kamarai regisztratúra egy szerény állásánál; CSOKONAI sorsának hányatottságáról, álláskereső próbálkozásainak hiábavalóságáról is olvashatunk leveleiben s a kortársak visszaemlékezéseiben.⁶

Ilyen körülmények között válik érthetővé az a tudományos érdeken túlmenő, személyes érdeklődés, amellyel a kor tudósai, írói közül néhányan SZÉCHÉNYI alkotása felé tekintenek. A nyilvános könyvtár megalapításával az értelmiség számára új foglalkozási ág nyílik: megjelenik a könyvtári munkájáért rendszeresen fizetett, elvben csak könyvtári munkájából élő könyvtáros.

A könyvtárosi pályának természetesen vannak már előzményei Magyarországon. Az egyik — inkább elvi jelentőségű — kezdemény a pécsi püspöki könyvtárban játszódik le. Ezt KLIMÓ György püspök 1774-ben megnyitotta az olvasóközönség számára, s ugyanekkor 10 000 forintos alapítványt tett egy könyvtáros és egy „szolga” fizetésére.⁷ A könyvtár azonban KLIMÓ, majd ESTERHÁZY püspök halála után felügyelet nélkül maradt, s néhány évre nyilvánossága is megszűnt; csak 1808-ban nevezték ki új könyvtárosát egy pécsi egyházmegyei pap személyében.⁸ Ez a könyvtár tehát nem lehetett tényező a világi könyvtárosgárda kialakulásában.

Összehasonlíthatatlanul nagyobb ennél a könyvtárosság kialakulása szempontjából a Budára, majd Pestre helyezett Egyetemi Könyvtár jelentősége. Főfoglalkozású könyvtárossal vezető állásban ugyan itt sem találkozunk: a könyvtár az egyetem tanácsának alárendelt intézmény, bizonyos fokig testületi könyvtár jellegével, s az igazgató és az első ór mindig az egyetemi tanárok köréből kerül ki, bár kivételes esetek átmenetileg előfordulnak. Alárendeltebb beosztásban levő alkalmazottak részére azonban itt már jelenthet főfoglalkozást a könyvtárosság. 1774-ben KOVACHICH Márton György és SZATMÁRI András írnokként nyernek alkalmazást,⁹ 1779-ben pedig Henrich

² 1790. dec. 16-án írt levelét I.: KOVACHICH, Martinus Georgius: *Commercium Litterarium*. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 43. [A továbbiakban: Quart. Lat. 43.] VI. k. 290. f.

³ *Pl. uo.* VII. k. 56. f.

⁴ *Uo.* IX. k. 3–4. ff.

⁵ *Uo.* VII. k. 148. f.

⁶ GAÁL László följegyzései CSOKONAI VITÉZ Mihályról. OSzK, Kézirattár, Fol. Hung. 2162. passim.

⁷ *Klimó György pécsi püspök élete*. (Munkálatai a pesti növendékpapság magyar iskolájának. V. k. Budán, 1838.) 330–332. l.

⁸ *Uo.* és VASSKÓ Ilona: *A pécsi püspöki könyvtár francia nyomtatványai és kéziratái*. Pécs, 1934. 14. l.

⁹ PAULER Tivadar: *A Budapesti Magyar Kir. Tudomány-Egyetem története*. Bp. 1880. 107. 172. l. és MÁRKI József: *Könyvtári nefelejtis, vagy a Budapesti M. K. Tudomány-Egyetem Könyvtárának rövid ismertetése*. Bp. 1874. 25–26. l.

Gottfried BRETSCHNEIDER volt temesi bánsági alkapitányt, a kalandos múltú felvilágosodott íróat nevezik ki a könyvtár harmadik őrének állására.¹⁰ Az ő könyvtárosi karrierje — néhány hónap leforgása alatt átmenetileg a könyvtár élére kerül — a korszakban magában álló, s úgy látszik, hogy a könyvtárat addig vezető PRAY és LAKICS lemondása mellett a helytartótanács felvilágosodott jellegű könyvtárpolitikai kezdeményezéseivel áll összefüggésben.¹¹ Az alsóbb állásokból azonban általában nem vezet út felfelé: SZATMÁRI még 1782-ben is kancellista, s helyzete megváltozására nincs is kilátása.¹² KOVACHICH már előbb eltávzik a könyvtártól, de 1794 elején benyújtja pályázatát a megüresedett igazgatói állásra; végül is azonban nem őt, hanem az egyetemen is előadó SCHÖNVISNERT nevezik ki, akit azonkívül, hogy egyetemi állása is ajánl, úgy látszik, hatalmas pártfogók támogatnak. A legmagasabb körök támogatása ekkor elengedhetetlen egy könyvtári állás betöltésénél is.¹³

E két, illetve gyakorlatilag egy könyvtár gondozóinak helyzete azonban egyedülálló Magyarországon. Nyilvános — még a fentiekhez hasonlóan korlátozott nyilvánosságú — könyvtár sincsen több az Országos Széchényi Könyvtár megalapítása előtt. A különböző felekezetek iskoláinak könyvtárai, szerzetesrendek, főurak, főpapok nagymúltú, gazdag könyvtárai csak a tulajdonosnak vagy a tulajdonos testületnek állanak rendelkezésére, s így gondozásuk nem igényel egész embert. A csekély forgalom mellett a könyvtár gyarapítását, bizonyos fokú rendezését a főúr titkára, a püspöki udvar vagy a szerzetház egy papja, az iskola, kollégium valamelyik fiatal tanára más tennivalói mellett is kielégítően elláthatja.

Ez az általános gyakorlat a könyvtári pálya egyik speciális sajátosságára hívja fel a figyelmet. Nemcsak Magyarországon, de Európa többi államában sincsen még ekkor kialakult könyvtárosgárda: a könyvtárosok a legkülönbébb múlttal és előképzettséggel rendelkező személyek köréből toborzódnak. Vannak közöttük udvari emberek és tudósok, írnokok és kalandorok.¹⁴ Egyesek közülük csak átmenetnek tekintik könyvtári állomáshelyüket más, politikai vagy tudományos szempontból nagyobb jelentőségű pozíciók felé; mások tudományos vagy irodalmi munkásságuk zavartalan kifejtéséhez szükséges búvóhelyet keresnek a könyvtár csendes termeiben; ismét mások

¹⁰ BRETSCHNEIDER budai tevékenységére vonatkozólag l.: SZENT-KIRÁLYI Margit: *H. G. Bretschneider első budai évei 1777–1782*. Bp. 1938. és SZABÓ Margit: *H. G. v. Bretschneider budai tartózkodása 1782–1784-ig*. Bp. 1942.

¹¹ Vö.: BRUCKNER János: *A jozefinista kultúrpolitika és az Egyetemi Könyvtár (1780–1784)*. Magy. Könyvszle. 1956. 112–136. l.

¹² KOVACHICHhoz írja 1782 decemberében: „Sed bone Deus! jam fere decimus vertitur annus, servio fideliter, aetas etiam sensim ingravescit, necessaria magis accrescunt, et adhuc haec immobilis sum, nihil aut consolationis aut melioris accessit. O durum constantiam! servitutum, imo mancipatum potius dixissem, nisi et Amico scriberem, et, quibuscum onus haec sustinui, amicos mihi esse persvaderer.” *Quart. Lat.* 43. II. k. 208–209. ff.

¹³ Vö. KOPPI Károly levelét KOVACHICHhoz, i. h. X. k. 185. f. KOPPI ekkor egyetemi tanár, s befolyásos ismerőseit mozgatja meg KOVACHICH érdekében, minthogy elismert dolog: „huic statione debetur Kovatsich, et illa Kovatsitsio.” „Sed et cito agendum, et quidem maxime apud Palatinum, apud Szaparium et Eszterházium: se certo per litteras acturum Viennae, dum sciat, quando res agi ceperit, quomodo, ubi.” Mindennek ellenére marad le KOVACHICH a SCHÖNVISNERREL való versenyben.

¹⁴ A könyvtárosi pálya múltjáról igen röviden ír: MILKAU, Fritz, *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*. Leipzig, 1933. II. k. 648–650. l. A XIX. századra vonatkozólag vö. még: GLAUNING, Otto: *Ein Jahrhundert bibliothekarischer Vergangenheit*. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1923. 1–18. l.

a rájuk bízott könyvanyagot mellékesen, más hivatali funkciók végzése mellett gondozzák. Martin SCHRETTINGER müncheni könyvtáros, a XIX. századi könyvtári technika egyik úttörője még 1814-ben is arról panaszkodik: ahogyan régen az ifjúság nevelését a szerzetesek mellékfoglalkozásként végezték, úgy a könyvtárosi állásokat még most is rendszerint mellékfoglalkozásként bízzák egy professzorra, egy írónkra vagy akár tiszttartóra, házmesterre vagy más hasonló személyre.¹⁵ A könyvtárosoknak ez a kétlakisége — mint magyar vonatkozásban már érintettük — egyfelől a fejedelmi, főúri, egyházi és egyetemi könyvtárak túlsúlyára vezethető vissza: a könyvtár nem a közművelődést általában szolgáló intézmény, hanem egy személy vagy testület javainak kiegészítő része; s így a könyvtáros nem mint egy önálló jelentőségű intézmény objektív feladatokkal felruházott kezelője, hanem mint a könyvtár tulajdonosának személyes megbízottja nyer alkalmazást; a könyvtáros bizalmi állására más szolgálatokkal szerzett érdemeket, s e szolgálatokat megbízója a könyvtár ügyeinek ellátása során is többé-kevésbé megkívánja tőle; — másfelől arra, hogy a nem túl nagy könyvtárak egyszerű felállítása és a szűkkörű használat adminisztrációja nem jelent teljes embert igénylő elfoglaltságot. Ez az utóbbi körülmény magyarázza azt is, hogy a tudományos igényű könyvtárak élén többnyire a tudomány valamely ágát művelő tudósok állhattak — sőt természetes is volt, hogy ők álljanak, hiszen a könyvtárosság külön szakképzettséget nem igényelvén, úgy látszott, hogy a könyvek emberei, a könyveket legtöbbször forgatók történészek, statisztikusok, nyelvészek, irodalomárok ezen a téren mindenképpen megállhatják a helyüket. Ennek az elgondolásnak kétségtelen előnyei mellett megvolt azonban a maga árnyoldala is: a tudósok saját szakmájuk művelése mellett nem mindig szakítottak időt maguknak a rájuk bízott könyvtár ügyeibe való elmélyedésre; sokakat, mint a GRIMM-fivéreket, csak anyagi okok vittek könyvtári szolgálatba, s ők ellopottnak érezték minden percet, melyet valóban nagyértékű tudományos munkájuk helyett a könyvtár adminisztrálására fordítottak.¹⁶ Nem egy könyvtáros vallotta a Wolfenbüttelben könyvtároskodó LESSING elvét: használni a könyvtárat, s nem használtatni általa.¹⁷

Ezt az állapotot egyfelől a könyvanyag számbeli gyarapodása, s ennek folytán a könyvtári technika bonyolultabbá válása, másfelől a nyilvános jellegű könyvtárak előtérbenyomulása törte át Európa-szerte. A fejlődés döntő szakaszai a XVIII. században játszódnak le. Az anyagi és szellemi síkon egyaránt felfelé törekvő polgárságot nem lehet többé megállítani az uralkodói, főúri könyvtárak bezárt kapui előtt; mint írók, felvilágosodott irányú írásaikkal töltik meg a polcokat, melyeken eddig jobbra a feudális rendszer képviselőinek művei sorakoztak; mint olvasók, hozzá kívánnak jutni mindahhoz, ami az elmúlt századok alkotásaiból értéket jelent. A könyvtárak nyilvánossá

¹⁵ Idézi PREDEEK, Albert: *Die Bibliothekswissenschaft als Disziplin und Universitäts-Lehrfach*. (Aus der Welt des Buches. Festgabe zum 70. Geburtstag von Georg LEYH. Leipzig, 1950. Zentralblatt für Bibliothekswesen, Beiheft 75.) 172. l.

¹⁶ ZOEPE, Ludwig: *Die Brüder Grimm, als Bibliothekare*. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1928. 123—137. l.

¹⁷ HESSEL, Alfred: *Geschichte der Bibliotheken*. Göttingen, 1925. 88. l. Egyébként LESSING komoly tevékenységet fejtett ki a könyvtár újjarendezése, különösen a duplumok felülvizsgálata területén. Vö. SCHNEIDER, Heinrich: *Neue Beiträge zur Geschichte der Bibliotheca Augusta zu Wolfenbüttel*. Zentralblatt für Bibliothekswesen. 1923. 185—197. l.

válásának, nemzeti könyvtárak kialakulásának sok útja van: egyeseket felvilágosodott uralkodói gesztus nyit meg, mint a francia királyi könyvtárat 1735-ben, — ugyanezt a könyvtárat nem egészen hatvan év múlva a forradalom fogja nemzetivé nyilvánítani. A három nagy magángyűjtemény egyesítéséből létrejött British Museumot 1759-ben adják át a közönségnek, — 12 évvel korábban vált nyilvánossá az olasz terület egyik legnagyobb könyvtára, a firenzei Magliabechiana. A kolostori könyvtárak egy részének anyagát a XVIII. század végi, XIX. század eleji szekularizációk teszik közkinccsé.¹⁸ Az új, nemzeti jellegű könyvtárak kialakulása és megszilárdulása mindennél a polgári és nemzeti fejlődés egy jelentős állomása: nemcsak a tudományok fellendülését segíti elő a könyvtár, de mint a fokozódó nemzeti érzés és polgári öntudat megnyilvánulása, meglétével erősíti is létrehozót.

Az írók és olvasók számának megsokszorozódásával a könyvtárosok feladatai nemcsak megnőnek, de minőségileg is megváltoznak. Szükségessé válik e feladatok pontosabb körülírása, a könyvtári munka részletekbe menő elemzése: a növekvő állományú könyvtárak rendezésének új és új módszereit dolgozzák ki a nagy számban megjelenő könyvtártani kézikönyvek, s megnyilván a könyvtárak kapui az olvasóközönség előtt, szükségessé válik az is, hogy a könyvtáros idejének nagy részét a könyvtárban töltsse, rendelkezésére álljon az olvasóközönségnek. A könyvtárosi pálya ezzel lényegében kialakult; most már csak az van hátra, hogy a kialakuló munkakört tudományosan képzett, a könyvtárosi pályát főfoglalkozásnak tekintő könyvtárosok töltsék be, akik azután kivívják maguknak azt a társadalmi és anyagi megbecsülést, amely munkájukért megilleti őket, s elfoglalják helyüket az egyre jobban specializálódó értelmiség széles táborában.

E fejlődés ismeretében válik világossá, hogy Magyarországon a könyvtárosi pálya kialakulásában a döntő mozzanatot SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtáralapítása jelenti. Az Egyetemi Könyvtárban — mint láttuk — dolgozik ugyan néhány főfoglalkozású könyvtáros; s a XIX. század első felében SZÉCHÉNYI könyvtára feladatait számos körülmény folytán csak kismértékben s időnkénti hosszas megszakításokkal látja el, úgyhogy gyakorlati fontossága ekkor nem mérhető össze az Egyetemi Könyvtáréval; az egyetemhez kötött, s elsősorban az egyetemi oktatás hagyományos anyagát őrző Egyetemi Könyvtárnak e korszakban mégsem lehetett akkora hatása a foglalkozási ágak tényleges alakulása, s az erről alkotott öntudat fejlődése terén, mint a nemzet egészének felajánlott, a nemzeti érdekű anyag gyűjtésének célkitűzésével induló intézménynek.

Az új könyvtár gondozóját a nemzeti könyvtáralapítás tényéből fakadó újszerű szempontok mérlegelésével kellett kiválasztani. A választás joga az alapító kezében van. SZÉCHÉNYI olyan embert kíván az élen látni, aki — az első elképzelés szerint alárendelve ugyan az Egyetemi Könyvtár könyvtári gyakorlattal már rendelkező vezetőjének — „önállóan szentelhetné idejét és munkásságát kizárólag a hazai irodalomnak”, „miután az egyetemi könyvtárnál úgy az első, mint a második ór egyúttal nyilvános tanár is” s így „abban az esetben, ha az országos múzeum mellett szervezendő őri állás összekötetnék az egyetemi könyvtár valamelyik őri állásával, ebből nemcsak számos nehézség keletkeznék, hanem magával az intézet céljaival sem lenne összeegyeztet-

¹⁸ MILKAU: *i. m.* III. k. 637., 880–881., 995., 1009–1010. l.

hető”¹⁹ — írja SZÉCHÉNYI az alapítólevél kibocsátását megelőző felterjesztésében.

A könyvtáros személyének megválasztását SZÉCHÉNYI nemcsak magának, hanem leszármazóinak is fenn kívánja tartani: a könyvtárosokat első-sorban a SZÉCHÉNYI-család nevelőinek köréből szándékozik kiválasztani, s minden alkalommal három jelöltet terjeszt majd az uralkodó elé, aki ezek közül nevezi ki a könyvtárort. E javaslat kétségkívül azt is kívánja biztosítani, hogy a könyvtár ne kerülhessen méltatlan, hozzá nem értő személyek kezére: a család bizonyára csak olyan valakit fog a könyvtár élére kijelölni, aki nevelői munkája során tanújelét adta tudásának, szorgalmának. A javaslat így, a könyvtár állami jellegének bizonyos megszorítása árán ugyan, a könyvtárosi szakképzés hiányát igyekszik pótolni.

Az első kinevezett könyvtárór azonban mégsem a SZÉCHÉNYI-család nevelőinek köréből kerül ki. SZÉCHÉNYI MILLER Jakab Ferdinándot, a nagyváradi akadémia nyugalmazott tanárát helyezi a könyvtár élére — azzal a soha nem érvényesített fenntartással, hogy ha fiai nevelői bevégezik munkájukat, nekik kell helyét átengednie.

Mi lehet az oka annak, hogy SZÉCHÉNYI olyan kiváló jelentkezők mellett, mint CSOKONAI vagy KOVACHICH, azt a MILLERT részesíti előnyben, aki még magyarul sem beszél tökéletesen, s aki számos kisebb-nagyobb röpiratot és történeti munkát tett ugyan közzé, de mind ezek, mind kortársai tanúsága szerint középszerű, minden szélesebb koncepciót nélkülöző egyéniség?²⁰ CSOKONAIval SZÉCHÉNYI évek óta kapcsolatban állott, s költői munkásságát sokra becsülte; KOVACHICH a könyvtáralapítás egyik mozgatója volt, s a felajánlott könyv- és kéziratgyűjtemény nem egy értékes darabja az ő közvetítésével került az alapító birtokába. KOVACHICHot fiatal korától kezdve vonzotta a könyvtári munka.²¹ Néhány évet töltött is az Egyetemi Könyvtárban, s fennmaradtak tervezetei a magyar könyvtárügy fellendítésére vonatkozólag.²² Ami kettejük ellenében a mérleget mégis MILLER javára nyomta le: az CSOKONAI protestáns vallásán és a KOVACHICH és SZÉCHÉNYI között az elmúlt évek során felmerült, bár már lezárult ellentéteken túlmenően — nem lehetett más, mint MILLER sokoldalú könyvtárosi gyakorlata, mely az új könyvtár szakértő vezetését eleve biztosítani látszott.²³ MILLER három évet

¹⁹ Az iratot részletesen ismerteti KOLLÁNYI: *i. m.* 64–65. l.

²⁰ TERTINA írja KOVACHICHhoz Nagyváradról, 1801. nov. 17.: „Notandum: Noster Jacobus Ferdinandus de Miller, iubilatus Professor, ignarus linguae slavicae, in hungarica non usquequaque versatus, in theologia nullus, quam ne a limine salutavit, uti nec jura: hic palam publicat se futurum Censorem Budensem.” *Quart. Lat.* 43. XVII. k. 135. f.

²¹ HIDAS Ferenc írja KOVACHICHhoz 1776. dec. 6-án: „De accomodatione Dominationis Vestrae sincere gaudeo; semper si bene meminere ad stationem publicae Bibliothecarii animum intendebat, en! jam in semita est eandem consequendi, ubi simul eruditae suae in Librorum Lectionem propensionem potest satisfacere...” *Quart. Lat.* 43. I. k. 107. f.

²² *Memoriale de Instituto Historico Diplomatico sive instruenda Bibliotheca Publica rerum Hungaricarum Regnicolari* és *Cogitationes pro Plano erigendae Bibliothecae Nationalis* címen. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 144. és Fol. Lat. 2565.

²³ SZÉCHÉNYI választását a kor könyvtártudományi írói bizonyára helyeselték volna. SCHRETTINGER még 1829-ben is így ír: „Man wähle mit grösster Vorsicht einen Mann zum Bibliothekare, der a) nebst einem hohen Grade allgemeiner literarischer Bildung die Bibliothekwissenschaft theoretisch und praktisch inne hat, b) weder Fachgelehrter noch Schriftsteller von Profession ist...” (Martin SCHRETTINGER: *Versuch*

töltött a bécsi udvari könyvtárban KOLLÁR Ádám könyvtáros mellett, utóbb BATTHYÁNY József érsek pozsonyi könyvtárának, majd a nagyváradi akadémia könyvtárának volt őre.²⁴ 1815-ig tartja kézben a könyvtár ügyeit; akkor váltja fel HORVÁT István, miután MILLERT már 1812-ben a könyvtárat, a régészeti és természettudományi gyűjteményt magában foglaló Nemzeti Múzeum igazgatásával bizza meg a nádor. Hogy SZÉCHÉNYI választása szerencsés volt-e, s hogy MILLER működése javára vagy kárára vált-e az új könyvtárnak, — erre csak részletesebb, érdemeit és tagadhatatlanul súlyos hibáit egybevető elemzés adhatna választ. MILLER könyvtárori, illetve múzeumigazgatói tevékenysége mellett más hivatalt nem tölt be, HORVÁT István azonban egyéb tudományos és hivatali elfoglaltsága mellett két egyetemi katedrát is ellát, s a könyvtárosok kettős, sőt többszörös elfoglaltságának kérdése még hosszú időn át nem nyer egyértelmű megoldást. — A kor értelmiségének egzisztenciális problémáit az a néhány állás, mely az új intézményben betöltésre vár, természetesen nem tudja megoldani, annyi azonban kétségtelen, hogy a könyvtárosság most már kilép alárendelt helyzetéből, s megindul az a fejlődés, mely a könyvtárosi szakma, a könyvtárosi hivatás kialakulásához vezet.

2

A nemzeti könyvtár első könyvtárosa mellett megjelennek az egymást gyors ütemben váltogató segéderők. MILLER mellett egy írnok — PETRAVICH Ignác — s egy „szolga” nyer alkalmazást. PETRAVICH mint SZÉCHÉNYI Pál volt nevelője kerül a könyvtárhoz, s előképzettségéről semmit sem tudunk; PAVONICHOT latin, magyar és német nyelvtudása, sőt ezenfelül francia és olasz ismeretei ajánlják a könyvtárszolgai állásra. A mérték tehát magas, a kiválasztás azonban mégsem minden esetben szerencsés: PETRAVICH személyi okokból már 1805-ben elhagyja a könyvtárat. Utódja GRUBER Károly Antal, magyarországi származású német író, a nógrádi főispán volt titkára lesz, aki már 1802-ben felajánlotta SZÉCHÉNYINEK szolgálatait. GRUBER kezdetben ambícióval lát hozzá a munkához, de utóbb, elsősorban MILLERREL való ellentétei folytán, elkedvetlenedik, s 1806-ban távozik az intézménytől. Utána STRÁZSAY József ügyvéd következik, akit bizonyára német, francia és olasz nyelvtudása ajánl SZÉCHÉNYINEK. STRÁZSAY, aki lajstromozó, majd regisztrátor címen működik, nem bizonyul megfelelőnek, feladatát hanyagul, fegyelmezetlenül látja el, s 1812-ben végleg kilép a szolgálatból. Mindezek a változások nem válnak a könyvtári munka előnyére, s amikor MILLER 1812-ben a kialakuló Nemzeti Múzeum igazgatói székét nyeri el, beköszönt az a veszély, hogy a könyvtár gazdátlanul marad, s a rendezés, nyilvántartás terén eddig végzett munkák is veszendőbe mennek. A problémát HORVÁT István 1815. évi kinevezése fogja hosszabb időre megoldani. HORVÁT műkö-

eines vollständigen Lehrbuchs der Bibliothek-Wissenschaft . . . II. k. München, 1829. 196. l.) Pontosan ezt a gondolatot ismétli CONSTANTIN tíz évvel később írott művében: „Peut-être même qu'un homme doué d'un grand esprit d'ordre, de l'amour du travail et d'assez d'intelligence pour classer les livres, sera d'une plus grande utilité à une bibliothèque qu'un profond savant ou un grand poète, étrangers aux travaux de ce genre.” (CONSTANTIN, L. A.: *Bibliothéconomie* . . . Nouvelle édition, Paris, 1841. 20—21. l. Az első kiadás 1839-ben jelent meg.)

²⁴ Levelét SZÉCHÉNYIHEZ ismerteti KOLLÁNYI: *i. m.* 80—81. l.

désének első éveiben KOVACHICH József Miklós, KOVACHICH Márton György fia adjunctusi címmel kerül a könyvtárhoz; néhány évvel utóbb azonban ő is lemond hivataláról, s a könyvtár ügyeit HORVÁT István sok egyéb tevékenysége mellett évtizedeken át a „szolga” és egy időnként alkalmazott napidíjas írnok segítségével intézi.

A XIX. század első évtizedének rendezetlen, a könyvtár fejlődését károsan befolyásoló személyzeti viszonyai nem egyedül az idős MILLER összeférhetetlen természetének róhatóak fel. Hogy a többé-kevésbé jól képzett alkalmazottak, akik közül néhányan tudományos vagy irodalmi ambícióval, a könyvtár ügye iránti lelkesedéssel indulnak, miért hagyják el néhány éves szolgálat után sorra a könyvtárat: ennek egyik oka a könyvtári munka számukra szokatlan természetűben, a nyilvános könyvtár létrejöttével felmerülő feladatok megoldásának úttörő jellegű nehézségeiben keresendő.

A XIX. század elején végzett könyvtári munka részletei a MILLER által benyújtott szolgálati szabályzat-tervezetből,²⁵ a könyvtári ügykezelés során keletkezett egyéb aktákból, s az Egyetemi Könyvtár részére még a XVIII. század végén kiadott utasításokból ismeretesek. Anélkül, hogy ezeket itt bővebben ismertetni kívánnánk, megállapíthatjuk, hogy a könyvtári munka igen sokoldalú felkészültséget követelt a könyvtárostól. Ez az a néhány évtizednyi szakasz a könyvtárosi pálya fejlődésében, amikor a könyvtárosnak polyhistorból szakszerű szabályok alapján dolgozó szakemberré kell válnia; az új feladatok már megjelentek, anélkül hogy a régi típusú könyvtárosi tudósi követelmények már érvényüket veszítették volna. Ehhez járult a könyvtáron belüli — részben személyzethiány miatt is lehetetlen — munkamegosztás teljes hiánya. A könyvtári technika adott fejlettségi fokán a könyvtárosnak a könyvek kezelésének manuális módszereitől kezdve a könyvtárban kifejezhető tudományos tevékenységig a könyvvel való bánásnak, a könyvhöz való viszonyának minden ágazatát ismernie kellett; mindazt, amin a modern könyvtári gyakorlatban könyvtárosok egész sora osztozik meg. A hazai és külföldi könyvpiac szemmel tartása, a kiválasztott könyvek megszerzése, nyilvántartása, rendezése, a katalógusok, leltárak és lajstromok készítése éppúgy a könyvtárban dolgozó egy-két őr és írnok feladata volt, mint a kutatók tájékoztatása, a könyvtár bemutatása, a kéziratok meghatározása, esetleg lemásolása, a térképek, metszetek jegyzékbe foglalása vagy az adminisztráció, a hatóságokkal való levelezés, az anyagi ügyek. És másfelől feladatuknak kellett tekinteniök azt is, hogy a hazai tudomány valamely ágának fellendítésén fáradozzanak, hogy a tervbe vett múzeumi aktákban értekezéseket publikáljanak, a könyvek és kéziratok nyomtatott katalógusait folyamatosan elkészítsék; sőt felvetődött az a terv is, hogy a régi oklevelek olvasásába, a diplomatikába, bibliográfiába, heraldikába a könyvtárőrök vezessék be a könyvtárban őrzött kulturális kincsek iránt behatóbban érdeklődő ifjúságot.²⁶

E széleskörű munkaterv kivitelezéséhez az Egyetemi Könyvtárban és a magánkönyvtárakban kialakult gyakorlat csak részben szolgáltatta a mintát. SIMONCHICZ Ince, MILLER barátja, levelében tiszteletre méltó, de fáradságos és még senki által ki nem próbált feladatnak nevezi az új könyvtár-

²⁵ A könyvtári személyzetre vonatkozó adatokat l. KOLLÁNYI: *i. m.* megfelelő helyein. A szabályzat-tervezet ismertetése *u. i.* 211–222. l.

²⁶ *Uo.* 244. l.

igazgatói állást²⁷. Újdonságot jelentett magában véve az anyag nagyarányú gyarapodása, s ennek folytán a régi nyilvántartási rendszerek elégtelensége, a II. JÓZSEF alatt elrendelt, s 1802-től kezdve az új könyvtárat illető kötelesepéldánybeszolgáltatás, a használat növekedése, s végül, de nem utolsósorban az a körülmény, hogy a könyvtár hivatallá válik, s a hivatalos ügykezelés bonyolult hálózatába kell beilleszkednie. A problémákra egyelőre nincsen kielégítő válasz. Bizonyos technikai kérdések megoldására tesz kísérletet KOVACHICH Márton György 1791-ben kiadott *Institutum Diplomatico-Historicum* c. művében, ahol az elenchusok és indexek készítésének könyvtári és levéltári tapasztalatokból leszűrt módszerét ismerteti részletesen.²⁸ MILLER kezdettől fogva törekszik arra, hogy szolgálati szabályzatokban rögzítse le a könyvtári munka főbb pontjait, s a tízes évek elején sikerül is neki a szabályzattervezeteknek többé-kevésbé érvényt szerezni. Ezek nem terjednek ugyan ki minden részletre, s nem számolnak le a túlzott követelményekkel, de némi-képp rendezik a könyvtári munka sokféleségének eddigi zűrzavarát.²⁹

Természetes, hogy a követelményeknek egy ember számára — a tudomány adott fejlődési fokán — úgyszólván már teljesíthetetlen halmaza, részben egyéb tudományos intézmények hiányában zsúfolódva össze a könyvtár területére, a más pályáról érkező, kezdő könyvtárosokat inkább elriasztotta, mint vonzotta. Elkedvetlenedésüket nem kis mértékben kellett fokoznia annak a körülménynek, hogy a maximális követelményektől távol álló, de felelősségteljes és bonyolult mindennapi munkájuk nem részesült abban az anyagi és erkölcsi megbecsülésben, mely pedig őket — mint jogosan gondolták — megillette volna. HORVÁT írja később, visszatekintve az első könyvtárosok működésére; ezek az emberek reményvesztetten, csalódottan, s egyben adóságokba merülve távoztak el az intézettől.

A könyvtárosok elégtelen díjazásának szokását a korszak közkönyvtárainak fenntartói Európa-szerte a magánkönyvtárak uraitól örökölték. Minthogy a magánkönyvtárak gondozói a könyvtár tulajdonosát rendszerint nemcsak könyvtárosi vonatkozásban szolgálták, könyvtárosi fizetésük csekély, s ötletszerűen megállapított volt. A Magyarországon először állami fizetést húzó egyetemi könyvtárosok fizetésének összegét szintén az a körülmény befolyásolta, hogy a vezető állásokat egyetemi tanárok töltötték be. Egyes kivételektől eltekintve, úgy látszik, hogy a könyvtárossá kinevezett tanárok ezen a címen évi 200 forint pótlékot élveztek — egyetemi fizetésük 600—800 forint között mozgott —; az írkokok illetménye ugyanitt 1778-ban évi 300, a szolgáké 100 forint.³⁰ Az újonnan létesült könyvtárban MILLER évi 600, PETRAVICH 400 forint fizetést húz, az ún. múzeumi alap létrejöttéig az egyetemi alaplóból, természetbeni lakásuk elfoglalásáig pedig évi 200, illetve

²⁷ „... verebar, ut tu tam honorificum et laboriosum, neque adhuc ulli tentatum munus valetudinis caussa assumas.” 1803. márc. 7. (*Autographae Litterae . . . ad Iacob. Ferdin. de Müller datae*. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 781. III. k. 15—16. ff.)

²⁸ A mű 93—122. lapjain *De methodo conficiendi Elenchos ac Indices* c. fejezetben.

²⁹ A könyvanyaggal kapcsolatos munkálatok nehézségeire vonatkozó megjegyzés található pl. SZATMÁRI András KOVACHICHHOZ írott levelében, aki ekkor a gimnáziumok és akadémiák könyvtárait válogatja át: „... hic quidem labor insperatus licet nobis non sit, difficilis tamen, ac multo molestior propter multas circumstantias, quae non prius quam in ipso opere se se manifestabunt, adeo erit, ut ipsum Herculem etiam affatim defatigare, deterreque valeat.” Quart. Lat. 43. II. k. 209. f.

³⁰ PAULER: *i. m.* 107, 172. l.

100 forint lakáspénzt. A szolga 200 forint illetményben és 50 forint lakbérkiegészítésben részesül.³¹ Ez az összeg, tekintetbe véve különösen a rohamos pénzromlást, nem mutatkozott elégségesnek a könyvtári alkalmazottak megélhetéséhez. MILLER kezdettől fogva harcol a fizetés összegének felemeléséért, és a saját személyére vonatkozólag sikeresen: 1806-ban, majd a következő év tavaszán fizetését lakbér és személyi pótlék címén összesen 300 forinttal felemelik. A többi alkalmazott helyzete még nehezebb. GRUBER távozásának egyik oka az, hogy 500 forintnyi évi fizetésből — mint maga mondja — a legnagyobb takarékoság mellett sem tud megélni, s az 1812-ben távozó STRÁZSAY szintén súlyos anyagi gondokra, adósságokra hivatkozik. Pedig ekkor már mint lajstromozó lakbérrel együtt évi 800 forintot keres; 1809-ben MILLER fizetését 1500 forintra emelik, s a többiekét is javítják 100–200 forinttal.

Csakhogy a fokozódó infláció elnyeli ezeket az összegeket is, s az időnként juttatott segélyek csak pillanatnyilag enyhítenek a helyzeten. Kisebb fizetésjavítást jelent olykor egy-egy alapítvány azzal a céllal, hogy kamatait a könyvtári alkalmazottak fizetéséhez csatolják. MILLER a további években sem szűnik meg a fizetések rendezését szorgalmazni, de a kérdés az 1811-es devalváció után is csak átmenetileg jut nyugvópontra. Ekkor az igazgató fizetését 2000, az örökét 1200, a segédörökét 1000, az írnokokét 700–800, a kancellistákét 500–600, a szolgálakét pedig 200–400 forintban állapítják meg,³² ami azt jelenti, hogy az igazgató a nádori kancellária vezetőjével, az örök és segédörök a nádori hivatal titkáraival, az írnokok a nádori kancellária expeditorával, a kancellisták a kancellária jegyzőjével azonos fizetésben részesülnek, velük tekintetnek egyenlőknek. Ha tehát speciális tudásuk, tudományos tevékenységük nincsen is díjazva e fizetések által — annyit legalább sikerült elérniök, hogy a múzeumi tisztviselőket a közigazgatási hivatalnokokkal egyenlő elbánásban részesítsék.

Úgy látszik, hogy a fizetésrendezéssel párhuzamosan szilárdul meg a könyvtárörök társadalmi helyzete is. Míg kezdetben az alapítólevél értelmében SZÉCHÉNYI szava döntő súlyal esik latba a kinevezéseknél, HORVÁT István SZÉCHÉNYI által történő kinevezésének 1812-ben már nincs gyakorlati jelentősége, s HORVÁT csak 1815-ben, a nádori kinevezés alapján foglalhatja el helyét. A Nemzeti Múzeum megalapításától kezdve az intézmény feletti főhatóság a nádoré, aki ezt a legkisebb részletekre is kiterjedő gondossággal gyakorolja. A fejlődésnek ezt az irányát MILLER is magáévá teszi, sőt — nem éppen a legszerencsésebb eszközökkel — elő is mozdítja: így a tízes évek elején nyíltan szemére veti SZÉCHÉNYINEK, mennyire hátrányos számára az, hogy a köztudatban nem mint állami tisztviselő, hanem mint SZÉCHÉNYI alkalmazottja szerepel.³³ A könyvtár közintézményi, könyvtárosainak közalkalmazotti jellege már ekkor megszilárdul — bár a SZÉCHÉNYIEK a század végéig megtartanak jogokat néhány alkalmazott kinevezése körül.

A könyvtárosok munkakörének kialakulása, társadalmi helyzetének megszilárdulása megindítja azt a belső fejlődést is, melynek folyamán — természetesen sok évtizeddel az itt tárgyalt korszak után — a könyveket szerető,

³¹ KOLLÁNYI: *i. m.* 84–86. l. A fizetésekre vonatkozó további adatok a 146., 184., 196–197., 206., 266., 282. lapokon.

³² Az adatok a Nemzeti Múzeumba tartozó mindhárom intézményre vonatkoznak.

³³ KOLLÁNYI: *i. m.* 279. l.

irodalomhoz vagy történelemhez értő tudósokból kialakul a speciális feladatait ismerő hivatástudattal rendelkező könyvtáros.

Erről a hivatásról a XVIII. század végén, a XIX. század elején a kívül-állók s maguk a könyvtárosok is — küzködve a kezdet sokoldalú nehézségeivel — csak bizonytalan körvonalú elképzeléseket alkothattak. Ez a kép inkább negatívumokból tevődik össze anélkül, hogy a nyilatkozattevők határozottan véleményt alkotnának a könyvtárosság természetéről. A nyughatatlan, kalandos múltú BRETSCHNEIDER, amikor könyvtárosi kinevezéséről tudósítja Friedrich NICOLAIT, az Allgemeine Deutsche Bibliothek szerkesztőjét, hozzáteszi: kétségtelen, hogy olyan légkörbe kerül, amelyben szívesen dolgozik, „de annál a kérdésnél, vajon bírja-e mindazokat a tulajdonságokat, amelyekkel a könyvtárosnak rendelkeznie szükséges, nem szívesen időzik hosszasan”.³⁴ HORVÁT István, aki joghallgató korában gyakran látogatta a könyvtárat, kedvetlenül nyilatkozik MILLERŐL és társairól: bármennyire becsületesek, szolgálatkészek is valamennyien, ez magában véve kevés: „a mi a tisztségre való nézve az alkalmatosságot illeti, könyvtárőrzőknek közönségesen nem születtek”. MILLER tudása sokoldalú, de felületes; PETRAVICH nála is tudatlanabb, beosztásával is elégedetlen.³⁵ FERENCZY János joghallgató, HORVÁT barátja a magyar érzelmű közvélemény felháborodásának ad hangot GRUBER kinevezésekor: „A Nemzet tsufságára vagy az, hogy Szétsényi gróf uram Miller és Gruber németeket, sok elmés magyarokat meg

³⁴ NICOLAIHOZ írja Verseeről, 1778. nov. 20-án. Idézi SZENT-KIRÁLYI: i. m. 27. l.

³⁵ 1805. jan. 19-én jegyzi be HORVÁT naplójába: „Dél előtt tíz órától fogva 12.-tőig a nemzeti Könyvtárban olvastam. Miller Jakab Ferdinánd Úr betegsége miatt jelen nem volt. Petrovits Ignátz Úr dolgozott a könyveslajstrom készítésben. Pavonits Jakab írődeák hasonlóképpen elmaradt, mind a könyvtárőrző. Ezekről, ha minden irgalom nélkül ki akarom mondani az igazat, ezeket lehet föl jegyezni: 1. A mi a jószívűséget illeti, igen derék, őszinte s egyenes szívű férfiak. De 2. a mi a tisztségre való nézve az alkalmatosságot illeti, könyvtárőrzőknek közönségesen nem születtek. Miller semmi tudomány nemében sem egészen járatos; igen sokat ír, de hibákkal rakva; kritikája józan nintsen; vidéki az igazi Magyar Literaturában; öregebb kora miatt lusta; szóval: tsak valaki nagyon ditsérje kézíratait, nem gondol vele, akár törik, akár szakad a világ. Moralis karaktere azomban, a mint föllebb is közönségesen mondtam, ezerszerre bötsőbb, tökéletesebb Schwartner Úr karakterénál. — Petrovits tudományra nézve még félannyival sem bír, mint Miller Úr. Ó mélylyen gondolkodó nagyon, kivált azóta, mióta Írnoknak, s nem második őrzőnek nevezték a Tituláris kalendáriomban. Igen szívére vette ezen történetet. Ha ezt előre megszagulhatta volna, bizonyosan el nem hagyta volna a kis Szétsényi Grófotskának Praefektusságát. Ezt érdemlette-e Szétsényi Ferentztől több esztendei hív szolgálatáért? Mondják, hogy Tibold (ki neki nem legjobb barátja, a Grófnak pedig legjobb embere) intézte így állapotát. Neki szokván a grófi asztalnak, mostanában egy kevéssé meg lustult, és úgy látszik: hogy tsak a jó ízű evés és ivás üdvössége. E' nem vezett izlés ugyan, akár mit mondjanak Aesthetikusaink: de még is egy könyvtár őrzőnek ne legyen legkedvesebb foglalatossága. — Pavonits Jakab írődeák jól tud írni, és néműnemű tudományval is bír, azomban irtoztato nagy Melancholikus. — Ritka ditsőségekre válik mindannyajoknak: hogy akárkinek is örömet szolgálnak mind mindenféle könyvekkel, mind pedig kézírásokkal. Azok a miket föllül előszámoltam, reájok szennyet nem vonnak, mert ki lehet el minden gyöngesség, hiba, tökéletlenség nélkül? Én azokat le írtam, nem azért: hogy őket nem szeretném vagy bötsülném; hanem hogy ott is az igazságot el ne temessem. Ők bizony nem tsekélyen le köteleztek engemet, mikor a nekem szükséges könyveket, előbb hogy sem helyökre rakattak, a külfömbféle ládákba nagy munkával ki fürkészték. Áldás reájok vagy köszönet nekik!” (HORVÁT István *Mindennapja*. 1805. Orsz. Széchényi Könyvtár, Kézirattár. Quart. Hung. 466. I. k. 35—36. ff. Részben közölve: Irodalomtört. Közl. 1912. 70. l.)

vetvén a Haza Könyvtartója őrizetévé tette.”³⁶ A magyarországi német származású GRUBER ezekben az években már komoly erőfeszítéseket tett a magyar kultúra értékeinek megismerésére és megismertetésére, — FERENCZY felháborodása azonban megmutatja: a közvélemény sok más követelmény mellett, sőt előtt, azt kívánta a könyvtárostól, hogy munkásságával és egész magatartásával kifejezze csatlakozását azokhoz a célkitűzésekhez, amelyeket a nemzet fennmaradása és fejlődése érdekében ezekben az évtizedekben maga elé tűzött.

E negatív állásfoglalások mellett már ezekből az évekből is rendelkezünk a könyvtárossághoz szükséges követelmények néhány konkrétabb megfogalmazásával. KOVACHICH jóval a Széchenyi Könyvtár alapítása előtt írt, nemzeti könyvtár felállítását sürgető memorandumában a könyvtárostól elsősorban tudományos képzettséget, történelmi, közjogi, általában hazai vonatkozású ismereteket követel; szerinte a könyvtár vezetője lehetne az ország hivatalos történetírója.³⁷ A könyvtárosi állás társadalmi megbecsültetését úgy véli biztosítani, hogy a vezetőt a főrangúak köréből kellene kiválasztani, alárendeltjeit pedig az elszegényedett nemesek közül. CSOKONAI SZÉCHÉNYIHEZ írt folyamodványában történelmi, irodalmi, könyvészeti ismeretei mellett hazaszeretetét és a tudományok iránti vonzódását említi, mint ami őt a könyvtárosságra alkalmassá teszi; kérését azzal indokolja, hogy kevesen vannak, akiket ez a gyűjtemény „nagyobban interessálna”, mint éppen őt: „nem sok van — írja — a ki nálam abban több gyönyörűséget találna”. Megígéri, hogy munkásságával — melynek végzéséhez a „bibliothékánál való lakás” elengedhetetlen — a hazai tudományokat, a nemzet dicsőségét fogja szolgálni.³⁸ SZÉCHÉNYIT — mint láttuk — a szakszerűség, a könyvtári gyakorlat szempontjai vezetik a könyvtárőr személyének kiválasztásánál. MILLER szolgálati szabályzat-tervezeteiben azt kívánja, hogy a könyvtárban csak alapos képzettségű személyeket alkalmazzanak, akik tudományos munkásságot is képesek kifejtetni, s akik előbb már valamilyen vármegyei vagy városi állásban vagy tudományos intézetnél teljesítettek szolgálatot, s így megbízhatóságukról már tanúságot tettek. E megbízhatóság érdekében látja MILLER szükségesnek azt is, hogy az alkalmazottak nemesi származásúak legyenek, vagy apjuk közhivatali szolgálatban álljon. E formális, a kor nemesi gondolkodására jellemző kíváncsol mellett viszont javaslatot tesz MILLER arra is, hogy a könyvtárosokat már fiatalon válasszák ki erre a pályára, hogy így az intézettel együtt fejlődve, ennek szolgálatában öregedjenek meg.³⁹

E javaslatok több szempontból is tanulságosak. Szakmai vonatkozásban a könyvtárosság régi típusú felfogását árulja el valamennyi, KOVACHICH nyilatkozata, aki a könyvtár ügyét a történelmi kutatások szolgálatába kívánja

³⁶ *Napi Jegyzések Ferenczy János, a Törvénynek harmadik esztendőbeli hallgatója által.* Pesten, 1805 — 1806. Orsz. Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Hung. 463. 64. f.

³⁷ KOVACHICH 1774. évi emlékiratát I. Orsz. Széchenyi Könyvtár, Kézirattár, Fol. Lat. 86. Ismerteti KOLLÁNYI: *i. m.* 41. l. A KOVACHICH által felállított követelmények nemcsak könyvtári vonatkozásúak: ő a könyvtárat ekkor egy nagyszabású művészeti, gazdasági, technikai múzeum egy részének képzelte el (lényegében a későbbi Nemzeti Múzeum terve). A könyvtár feladata ebben az intézetben elsősorban a magyar történet és közjog művelése lett volna, s a könyvtár gyűjtőkörét is ennek értelmében kívánta megszabni. Későbbi terveiben azután a tervezett tudományos intézményeket másképpen csoportosítja: egyrészt támogatja SZÉCHÉNYI könyvtáralapítási törekvését, másfelől megkísérli egy jogtörténelmi intézet és iratgyűjtemény felállítását.

³⁸ CSOKONAI levele SZÉCHÉNYIHEZ. Debrecen, 1802. szept. 16. *I. h.*

³⁹ KOLLÁNYI: *i. m.* 230. l.

állítani, éppúgy, mint CSOKONAIÉ, aki a nemzeti irodalom és tudomány művelését érzi a leendő könyvtáros fő kötelességének. MILLER és KOVACHICH megjegyzései emellett olyan szilárd nemesi életszemléletről tanúskodnak, melyen a szakszerűség, tudományosság szempontjai még nem tudnak diadalmaszkodni. FERENCZY megjegyzései — úgy látszik — a fiatalabb nemzedékek véleményét tükrözik, s világot vetnek arra, hogy a kortársak a nemzeti könyvtárat s a vele kapcsolatos tennivalókat nemzeti ügynek tekintették. A polgári-nemzeti Magyarország megteremtésén munkálkodó értelmiségiek meg voltak győződve arról, hogy a könyvtár felállítása és gondos kezelése a nyelv, irodalom, művészetek, tudomány művelése terén is meginduló nemzeti törekvések egy nem jelentéktelen tényezője. Ebből a meggyőződésből fakad az az élénk érdeklődés, amellyel a könyvtár fejlődését kísérik, s a szigorú kritika, amellyel a könyvtár gondozóit bírálják, ha úgy találják, hogy működésük során a nemzet érdeke sérelmet szenved. Ez a körülmény teszi kétszeresen nehézé és felelősségteljessé a könyvtárosok feladatát ebben a korszakban; s ebből folyik az is, hogy akkor, amikor a könyvtárosok saját belső és külső problémáik megoldásán fáradoznak, egyben a nemzeti haladás ügyét is szolgálják.

3

A könyvtárosi pálya kialakulása során természetesen merült fel az a követelmény, hogy az új hivatás képviselői elhatárolják magukat az értelmiség többi csoportjaitól; hogy gyakorlati feladataikból elvonják azt, ami e pálya lényegét teszi, s megrajzolják az ideális könyvtáros alakját. Így születik meg GRUBER kis tanulmánya *De Praefectis Bibliothecarum*, a könyvtárak vezetőiről.⁴⁰ GRUBER röpirata sok vonatkozásban elszakad a régi elképzelésektől, a könyvtárvezető érdemét elsősorban nem a birtokában levő tudásanyagban, hanem a könyvtár használóihoz és könyvtári beosztottjaihoz való viszonyán mérve le.

A németajkú GRUBER — mint láttuk — 1805-ben nyert a könyvtárnál alkalmazást, miután a korszak hányatott sorsú, helyét nem találó értelmiségére jellemző változatos pályát futott be. Polgári és katonai hivatalnokoskodás, s felvilágosodott, közelebbről jozefinista szellemű írói tevékenység után kapcsolatba kerül Michael DENISSzel, az ausztriai bárdköltészet mesterével, a bécsi udvari könyvtár őrével, — azzal a DENISSzel, aki SZÉCHÉNYI Ferencnek is theresianumbeli tanára volt, s egyéb könyvészeti vonatkozású művei mellett SZÉCHÉNYI könyvtárának katalógusához a bevezetést írta. DENIS hatása nemcsak GRUBER további költői fejlődésének szab irányt, hanem — úgy látszik — az ő vezetése alatt ismeri és szereti meg az ekkor már negyven év körüli, s a szilárd egzisztenciát még mindig nélkülöző költő a könyvtári munkát is.⁴¹

⁴⁰ A latin nyelvű kézirat az Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattárának Quart. Lat. 566. jelzetű, *Ederianae Chartae plurimum argumenti historici* c. kolligátumának 42–46. fólióin található, s valószínűleg a Kézirattár első rendezési során keveredett a másjellegű anyag közé, mellyel együtt azután be is köttették. GRUBER a művet KOVACHICHnak ajánlja, s arra kéri, használja tetszése szerint, ha jónak látja, nyomtatásban is kiadhatja. Tudtommal a publikálás nem történt meg; talán az tette időszerütlenné, hogy GRUBER eltávozott Magyarországról.

⁴¹ GRUBER irodalmi tevékenységének legérdekesebb darabjai fiatalkori, felvilágosodott drámái. *Die Neger* c. darabja a néger rabszolgák embertelen szenvedéseit, a gyarmatosítók gonoszságát ábrázolja romantikus történeten keresztül. A francia protestánsüldő-

GRUBERT magyar vonatkozású tudományos és írói törekvései mellett nyilván DENISSzel s utódjával, Johannes MÜLLERrel való kapcsolatai ajánlották könyvtári alkalmazására. A főváros értelmisége — mint láttuk — kezdetben bizalmatlanul nézi, hogy MILLER mellett a második helyet is német származású könyvtáros foglalja el, de csakhamar sikerül GRUBERnek baráti kapcsolatokat kiépítenie, többek között HORVÁT Istvánnal is. Anyagi és személyi okok folytán GRUBER egyévi szolgálat után elhagyja a könyvtárat. Pesti tartózkodása végén írja meg KOVACHICHhoz intézett kis munkáját DENIS és MÜLLER működésének megfigyeléséből származó tapasztalatai alapján, nem azzal a céllal — mint bevezetésében írja —, hogy megcáfolja azokat, akik „a könyvtárvezetői hivatalt vagy teljesen megvetik, vagy legalább is silány dolognak tartják”, mert ezekre nem is érdemes szót vesztegetni, hanem hogy elejét vegye annak, hogy ezek az éretlen vélemények „a tudomány ügyének kárát elterjedjenek és megrontsák az ifjak gyengéd lelkét”.

A kis mű nem tárgyalja kimerítően a könyvtáros szakmai kötelezettségeit — ezeket illetőleg „híres bibliográfusainkra”, nyilván DENISre és a Magyarországon is ismert többi XVII—XVIII. századi könyvtártani íróra utal —, egyedül az ideális könyvtárvezető tudományos és emberi kiválóságainak felsorolásával foglalkozik, különös súlyt helyezve arra, hogyan érintkeznek a vezető a könyvtár látogatóival.

„Hogy milyen nagy méltóságot viselnek azok, akik a könyvtárak élén állanak — írja GRUBER —, kiderül abból is, hogy többnyire csak azokat emelik a megbecsülésnek erre a fokára, akik másokat mind a tudományok iránti szeretetben, mind tudásban, mind erkölcsi téren, mind emberségben felülmúlnak.

Szükséges, hogy az a férfi, aki erre a méltóságra áhítozik, már érdemeket szerzett legyen a tudományok világában; hogy jól ismerje a bibliográfia tudományát és a tudományok történetét, kiváló emlékezőtehetséggel legyen megáldva, s ismerje annyira mind a régi, mind a modern nyelveket, hogy ne csak a könyvek és kéziratok címét tudja nehézség nélkül elolvasni és megérteni, hanem az ezekben foglaltakba mélyebben is be tudjon hatolni, és hogy végül tanácsával, s ha a dolog úgy hozza magával, tudományos képzettségével is, külföldieknek és idegeneknek feltűnés és üres dicsőségahajhászás nélkül segítségére lehessen.

Úgy gondolom, ebből következik, hogy a könyvtár vezetőjének mindenkori mást meg kell előznie emberségességben és nyájasságban. Tartozik mind-

zések korában játszódó műve bátor kiállítás a tolerancia, s általában a gondolat- és politikai szabadság mellett. Később, a reakció megszilárdulásának éveiben GRUBER már politikailag közömbös tárgyakat dolgoz fel drámáiban és regényeiben — kivétel a TELMONDA feldolgozása, — s művei irodalmilag is jelentéktelenek. A katonaságtól való visszavonulás és a színi pályán Bécsben tett sikertelen kísérletek után BATHYÁNY József mellett titkárkodva, GRUBER fokozódó érdeklődéssel fordul a magyar nyelv és irodalom felé. 1802-ben és 1804-ben jelenik meg két magyar vonatkozású epikus-lírai költeménye: *Hymnus an Pallas Athene* és *Hymnus an Pannonia*. Az első költemény még a bécsi költészetet és tudományt ünnepli, csak néhány sort szentel a magyar költészetnek, BATSÁNYI és VIRÁG nevét említve — a jegyzetben BATSÁNYIT hazája legnagyobb költőjének nevezi, amivel KAZINCZY körében általános felháborodást kelt —, a *Hymnus an Pannonia* már teljes egészében a magyar föld, magyar költészet és tudomány magasztalása. GRUBER tervbe vette a magyar költészet történetének megírását is, ez azonban nem jött létre. 1830-ban latin nyelven kiadott kis összefoglalása a magyar nyelv és irodalom történetéről már a maga korában is elavult munka volt. (LUDWIGNÉ SZEPESSY Ilona: *Grubensfelsi Gruber Károly Anial hazai német író élete és irodalmi működése*. Bp. 1922. Német philologiai dolgozatok XXIV.)

azokat, akik a szent küszöbökét átlélik, személyválogatás nélkül nyájasan és szerényen fogadni, s még azokat sem szabad kevésre becsülnie, sőt kinevetnie, akik csak mellékes külsőségek kedvéért keresik fel a könyvtárat.”

Ezután néhány szóval kitér arra, milyen nagy hiba az, ha a könyvtáros saját személyéről, műveiről való fecsegésével elriasztja a látogatókat, hiszen feladata éppen az, „hogy az odajövőkbe a tudomány szeretetét csepegtesse, a tudósok serénységét előmozdítsa, az elmék kísérleteit támogassa, egyszóval... minden különbség nélkül egyenlő buzgalommal viseltessen minden tudomány és nyelv iránt, még akkor is, ha eggyel ezek közül a többinél behatóbban foglalkozik”. Ezt a körülményt GRUBER nagy nyomatékkal hangsúlyozza: „ugyanis mi alkalmatlanabb annál, mint ha a férfi, akire a könyvek változatos gyűjteménye bízott, megvetvén a többi tudományokat, csak annak kedvez, melynek leginkább lekötötte magát; úgy gondolom, hogy ez helyesebben cselekszik, ha elhagyván ezt a tisztséget, magának él... A könyvtáros becsüljön és gondozzon minden könyvet, bármilyen legyen is a tartalma, bárminő szakmához is tartozzék”.

Ezek után GRUBER felhívja a könyvtáros figyelmét arra, létesítsen kapcsolatokat Európa tudósaival, különösen a könyvtárak igazgatóival s a nagyobb könyvkereskedőkkel, olvassa a hírlapokat, készítse el és tegye közhasználatúvá a könyvek katalógusát, ismertesse meg a tudományos világgal könyvtára kéziratait, régi és ritka nyomtatványait. Tudományos munkáit nagy gonddal készítse elő, s törekedjék arra, hogy hibátlanok legyenek. A könyvtárvezető csak akkor számíthat megbecsülésre, ha „saját előnyével nem törődve, hivatali kötelességeinek teljes egészében eleget tesz”. Gondolnia kell arra is, hogy beosztottjaival megkedveltesse magát, s legyen azon, „hogy azok, akik ugyanezt a szolgálatot látják el, meg ne gyűlöljék munkájukat, valamennyien a kitűzött célra törekedjenek, s a teher egy részét szívesen vegyék vállukra”. Ne mutatkozzék előttük sem túlságosan szigorúnak, sem túlságosan könnyelműnek, „a tévedőket szelíden és emberségesen intse meg, értsen ahhoz, hogy legjobb törekvéseiket előmozdítsa, álljon előttük példaként szorgalmával és tudományával, józan és a tárgyra tartozó tanácsaikat ne vesse el”, s érdemeiket méltányolja.

Mindebből látható, fejezi be GRUBER értekezését, milyen nehéz a könyvtárvezető feladata. „Nem elég tehát e hivatalra törekedni, vagy kérelem útján elérni, meg is kell érdemelni és méltósággal megőrizni.”

Ami GRUBER művéből a könyvtáros képzettségére, feladataira vonatkozik, nem jelentett újdonságot a kérdést ismerők előtt. Ezeket a részleteket GRUBER DENISTÓL vagy bármely más XVIII. századi könyvtártudományi írótól kölesönözhetette. Újdonságként hat azonban az, amit GRUBER a könyvtáros emberi magatartásáról, a látogatókhoz és az alárendeltekhez való viszonyáról mond. Ezek a felvilágosodott, demokratikus jellegű követelmények arra vallanak, hogy GRUBER felismerte azt az igazságot, hogy a könyvtári munka nem önmagáért, a könyvtár nem kevesek kedvtelésére való, hanem arra, hogy a műveltséget, tudást az adott viszonyok között elképzelhető leg szélesebb körben előmozdítsa és gyarapítsa.

GRUBER állásfoglalásának ezek a részei is beleilleszkednek a korszak világnézetének összefüggéseibe. A könyvtár közönségszolgáló funkcióinak kihangsúlyozása a XIX. század elejének más könyvtártani műveire is jellemző. Friedrich Adolf EBERT, a wolfenbütteli, később a drezdai könyvtár őre 1820-ban a könyvtárosok képzéséről írott munkájában kárhoztatja a könyvtárak

elzárkózását az olvasóközönségtől. A könyvtárak használatának megkönnyítése érdekében hangoztatja azt is, hogy a könyvtárosság nem tekinthető mellékfoglalkozásnak: nyilvános könyvtár vezetését csak olyan, szellemileg és erkölcsileg kiváló személy láthatja el, aki önmegtagadóan, saját érdekeiről megfeledkezve állítja teljes munkaerejét e feladat szolgálatába. EBERT magasrendű könyvtárosi hivatástudatára jellemző jelmondata: *Aliis inserviando consumidor.*⁴² Ezzel a gondolatvilággal rokon, de úgy látszik, önállóan megalkotott megnyilatkozás GRUBER műve is.

A kis értekezés megírásának indítékai között nem szabad megfeledkezünk egy személyes természetű körülményről. GRUBER nem állott jó viszonyban MILLERrel, aki kezdetben bizalmatlanul fogadta, s átmeneti nyugalom után hamarosan ellentétek támadtak közöttük, úgyhogy GRUBERT nem kis részben ez a helyzet bírta arra, hogy állásáról lemondjon.⁴³ A kis irat valószínűleg burkolt támadás kíván lenni MILLER ellen; a hibák, amelyeket kipellengérez, legalábbis részben — mint ezt HORVÁT István már ismertetett jegyzeteiből megállapíthatjuk — MILLER hibái voltak. A DENISSzel való együttműködés után GRUBER számára természetesen adódott az összehasonlítás. Ez a körülmény azonban nem csökkenti a kis munka érdekességét: ha kedvezőtlen tapasztalatok, személyes indulatok is közrejátszottak abban, hogy az eszményi könyvtáros alakját megrajzolja, művével mégis a magyar könyvtárügy fellendülését kívánta szolgálni. Az irat nem terjedt el szélesebb körben, de nem lehetetlen, hogy azok között az ösztönzések és tanácsok között, melyeket a fiatal HORVÁT István kapott GRUBERTől, s amelyekre hálásan emlékezik később vissza, ott voltak a könyvtáros kötelességeire, hivatására vonatkozó eszmefuttatások is.⁴⁴

A könyvtáros hivatásának gondolata GRUBERT később is foglalkoztatta. 1811-ben APPONYI Antal gróf alkalmazza könyvtárában, s amikor 1827-ben a gróf a könyvtárat — talán éppen GRUBER kezdeményezésére — Pozsonyba helyezi, s nyilvánossá teszi, a megnyitáson a könyvtáros beszédet mond „a könyvtáros kötelességeiről a könyvtárat látogató vendégek iránt”.⁴⁵ A beszédben részben az 1806-os röpirat gondolatait fejtegeti, utal a könyvtár látogatási szabályaira, de elhangzik néhány megjegyzés a könyvtáros és az ifjúság viszonyáról is. A könyvtáros mint barát és tanácsadó fogadja a fiatal olvasókat, legyen azon, hogy a könyvtár használata által egykor majd jobban szolgálhassák a tudomány és a haza ügyét. Nem ritkán az is előfordul — mondja GRUBER —, hogy a fiatal olvasó nem tud a könyvek között választani. „Az ilyen habozás alkalmával a könyvtáros vizsgálja meg és fürkésze ki szorgalmasabban az ifjak törekvéseit és elméjét, hogy ezt megismerve, meg tudja állapítani, ki az a szerző, akit ők haszonnal olvashatnak. Ugyanis nemcsak a professzornak, hanem a könyvtárosnak is feladata, hogy az ifjúság gyengéd lelkét a tudományok szeretetére ösztönözze...”

*

⁴² LEYH, Georg: *Friedrich Adolf Ebert, zum 100jährigen Todestag.* (G. LEYH: *Aus vierzig Jahren Bibliotheksarbeit.* Wiesbaden, 1954.) 129–135. l.

⁴³ KOLLÁNYI: *i. m.* 148. l.

⁴⁴ LUDWIGNÉ: *i. m.* 95. l.

⁴⁵ *De officiis bibliothecarii erga hospites bibliothecam invisentes.* A *Collectio Monumentorum quae in memoriam Bibliothecae Apponianaevestodita sunt* c., Pozsonyban 1827-ben megjelent kötet 23–26. lapján.

Kétségtelen, hogy első könyvtárosaink nem mindenben feleltek meg a legmagasabb követelményeknek. MILLER hibáiról már hallottunk. Beosztottjai gyorsan váltották egymást, nem szerették meg munkájukat annyira, hogy az úttöréssel járó nehézségeket, az anyagi bajokat is vállalták volna; voltak közöttük fegyelmezetlen, rosszul dolgozó elemek. Ezekben az években a sűrűdások, nézeteltérések is napirenden voltak a könyvtárban: nemcsak SZÉCHÉNYIvel szemben való magatartásában követett el MILLER hibákat, rosszul választva meg az utat, mely a könyvtár bizonyos magánjellegének csökkentéséhez vezetett, de a könyvtárosok egymás közötti viszonya sem nélkülözötte az ellenségeskedést, rágalmazást. Felvetődik — bár eddigi ismereteink alapján nem igazolható formában — a hűtlen kezelés vádja is.⁴⁶ Ezek a negatívumok azonban nem feledtethetik velünk azt, hogy ennek a néhány embernek kétségtelen érdemei vannak az anyag begyűjtése, megóvása, első rendezése terén, s hogy ők voltak azok, akik az Egyetemi Könyvtár könyvtárosai által taposott nyomokon továbbhaladva, kialakították Magyarországon — gyakorlatban és elméletben — az önálló, csak munkájának élő könyvtáros fogalmát, legalább nagy vonásokban kidolgozták munkakörét, s olyan — bár szerény — társadalmi és anyagi pozíciót vívtak ki a könyvtárörök számára, amelyen a további fejlődés megindulhatott.

Az itt elmondott, nagyobbára már ismert adatokkal a könyvtárosi pálya kialakulásának néhány problémájára szerettük volna felhívni a figyelmet. Az elmúlt korszak könyvtári irodalma megfelelkezni látszott arról, hogy a könyvtár nemcsak könyvekből, állványokból, katalógusokból áll, hanem emberekből is, akik e könyvek, állványok, katalógusok gondozásában élik le életüket. A könyvek, épületek, cédularendszerek túlélték azt a másfél évszázadot, ami könyvtárunk alapítása óta eltelt; az emberek azonban csak akkor válnak számunkra újból élökké, ha a ránk maradt apró adatokból 150 év előtti képüket magunk próbáljuk meg felrajzolni.

V. WINDISCH ÉVA

ÉVA V. WINDISCH: DIE ANFÄNGE DES BIBLIOTHEKARISCHEN BERUFES IN UNGARN

Die im Jahre 1802 gegründete Nationalbibliothek Széchenyi war der Ausgangspunkt zur Entwicklung des bibliothekarischen Berufes in Ungarn. In den vorhergehenden Jahrhunderten wurden die Privatbüchereien in Ungarn, genau wie im Auslande, nebenamtlich durch Lehrer, Mönche und Privatsekretäre der Aristokraten verwaltet. Am Ende des 18. Jahrhunderts waren die führenden Stellungen in der nach Budapest verlegten Universitätsbibliothek mit einem Lehrstuhl an der Universität verbunden. Die Entwicklung des Bibliothekarentums im Sinne eines selbständigen Berufes knüpft sich an die Gründung der öffentlichen Bibliotheken. Ferenc Széchenyi, Gründer der Nationalbibliothek, behielt anfänglich das Recht zur Ernennung der Angestellten sich selbst vor und berief Jakob Ferdinand Müller als im Hauptamte tätigen Bibliothekar, unter Berücksichtigung fachmännischer Anforderungen, zur Leitung der Sammlung. Das wissenschaftliche Verdienst Müllers war nicht bedeutend, er hatte jedoch eine gewisse Erfahrung in

⁴⁶ A cikk megírása (1954) óta folytatott kutatások során előkerült adatok ezt a gyanút teljes mértékben igazolni látszanak. A kérdést részleteiben egy következő tanulmányban kívánjuk megvizsgálni.

der bibliothekarischen Tätigkeit. Der neue Leiter machte den Versuch, die mit den wachsenden Beständen und Funktionen einer öffentlichen Bibliothek verbundenen neuartigen Aufgaben entsprechend zu lösen; diese erwiesen sich jedoch als zu kompliziert, da die Arbeitsteilung innerhalb einer Bibliothek noch unbekannt war und angesichts der ungünstigen Personal-Verhältnisse — in den ersten Jahren betätigten sich nicht mehr als ein bis zwei sich schnell nacheinander abwechselnde Hilfskräfte — auch nicht durchführbar gewesen wäre. *Miller* fasste seine Vorstellungen zur Lösung der gestellten Aufgaben in einigen Statut-Entwürfen und Vorschriften zusammen und schuf damit die Umrisse des neuen Berufes.

Die Bibliothekare mussten auch Schwierigkeiten materieller und sozialer Art bezwingen. Ihr Gehalt war zufolge der sich am Anfang des Jahrhunderts abspielenden Inflation und Devaluation unzulänglich und obzwar es zeitweise gelang eine Regelung der Gehälter zu erzielen, sahen sich die Bibliothekare veranlasst nebenamtliche Dienste zu leisten. Im Jahre 1812 übernahm *Miller* die Leitung des neugegründeten Nationalmuseums, das durch Vereinigung der Bibliothek mit den Naturwissenschaftlichen- und Altertums-Sammlungen entstand. Sein Nachfolger, István *Horvát* hatte neben seinem bibliothekarischen Amte auch zwei Universitäts-Lehrstühle zu versehen. Zur Festigung der sozialen Lage der neuen Bibliothekare trug jedoch der Umstand bei, dass in diesen Jahrzehnten die amtliche Oberaufsicht des Institutes dem Palatin anvertraut wurde, wodurch das Institut nebst Einschränkung der Rechte des Gründers, einen staatlichen Charakter gewann.

In diesen Jahren wurden auch Versuche gemacht für den bibliothekarischen Beruf eine prinzipielle Grundlage zu schaffen. In den Erklärungen und Briefen der zeitgenössischen Intelligenz stossen wir zum ersten Mal in Ungarn auf die Abfassung der Anforderungen die einem Bibliothekar gestellt werden können. Im allgemeinen wird eine vielseitige wissenschaftliche Bildung, insbesondere auf dem Gebiete der Geschichte, der Wissenschafts- und Literaturgeschichte und in manchen Fällen — den damaligen gesellschaftlichen Vorstellungen gemäss — eine adelige Abstammung gefordert. Es finden sich auch Äusserungen die im Einklang mit den zeitgenössischen nationalen Bestrebungen Aufgaben von nationalem Interesse andeuten.

Die erste zusammenfassende Schrift, die sich auf den bibliothekarischen Beruf bezieht, ist die lateinisch abgefasste Broschüre *De Praefectis Bibliothecarum* des ungarländischen deutschen Dichters Karl Anton *Gruber*, der in den Jahren 1805—1806 das Amt eines Bibliothekars in der Nationalbibliothek Széchényi bekleidete. Nebst Fähigkeiten eines Polyhistor vom alten Typ betont *Gruber* auch schon die Aufgaben der Bibliothekare gegenüber den Lesern. Er verrät damit eine Geistesverwandtschaft mit bedeutenden ausländischen Verfassern, die in demselben Zeitalter sich über Fragen des Bibliothekswesens geäussert haben, namentlich mit Fr. A. *Ebert*.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Hoffgreff György életéhez. Az erdélyi szászok irodalmának és történelmének múlt századbéli feltárója, J. TRAUSCH, 1847-ben kiadta három erdélyi szász tanácstag (bíró, prédikátor) krónikáját, melyet a XVI. század derekától a XVII. század első feléig vezettek, részben régebbre is visszanyúlva.¹

E mű első kötetének 56. lapján az alábbi értesítés olvasható HONTERUS, az 1549 elején meghalt nagy szász reformátor sírfeliratáról:

„Epitaphium eiusdem [ti. Honteri] in gratiam Clarissimi Amici, Georgii Hoffgravii a Gasparo Bunschio, Poeta Laureato,² conscriptum.

Hic cubat Honterus, vates, descriptor et orbis,
Et fidus praeco, maxime Christe tuus,
Qui Transylvaniae doctrina praefuit atque
Exemplo et vitae dexteritate suis.
Hunc tu, Christe DEUS, tua in inclyta regna vocatum
Nectare nunc tecum pascis et ambrosia.
Ante aram summa tumulatus in aede quiescit;
Tali ubi spectatur signatum Epigrammate bustum:
Conditus hic recubat, post tot monumenta laborum
Honterus, patriae provida cura suae.”

Nem látszik merész következtetésnek, ha a fent említett „Georgius Hoffgravius”-t HOFFGREFF Györggyel azonosítjuk.

A kolozsvári HOFFGREFF – HELTAI nyomda történetének kutatói eddig még nem tudtak megfelelni arra a kérdésre: honnan jött HOFFGREFF Kolozsvárra. A *Chronicon* adata azt mutatná, hogy HOFFGREFF 1550 előtt Brassóban élt. Ez az adat GULYÁS Pál igazát bizonyítja, aki – szemben FERENCZI Zoltánnal – azt állította, hogy a kolozsvári nyomda első termékének, a *Ritus explorandae veritatis* nyomdása, s így a nyomda első tulajdonosa nem HELTAI volt, hanem HOFFGREFF.³ Már a jelölt helyen annak a feltevésének adott hangot GULYÁS, hogy HOFFGREFF valószínűleg Németországból, s talán éppen Wittenbergből jött Erdélybe. A *Chronicon* adata ezt a feltevést megerősíti.

Ha a HONTERUS-nyomda tevékenységét vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy az 1546-os évben hirtelen vége szakad a görög nyelvű nyomtatványoknak 1549-ig. Sőt, a nyomda

¹ Joseph TRAUSCH: *Chronicon Fuchsio – Lupino – Oltardinum sive annales Hungarici et Transsilvanici*. I – II. Brassó, 1847.

² BUNSCHIUS Gáspár nevű koszorús költőről mitsem tudnak a korabeli és későbbi irodalmi lexikonok, oklevelek és krónikák.

³ GULYÁS Pál: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. 73 – 4. l.

1546-ban teljesen szünetelt — legalábbis nem maradt ránk ebből az időből semmi termése. Fel kell figyelniünk arra a tényre, hogy a kolozsvári nyomda termésében sem találunk görög nyelvű nyomtatványra HOFFGREFF működése alatt. (MELANCHTON *Responsio*-ja, melyben voltak görög szedésű idézetek, nem kolozsvári kiadás. SZABÓ Károly az RMK. II. kötet 12. lapján ugyan annak tartja, mert DÁVID *Dialysis*-ével egybekötve maradt ránk egy példánya. De már ő is megjegyzi, hogy ugyanebben az évben egy brassói kiadás is megjelent. GULYÁS pedig⁴ azt bizonyítja, hogy a *Responsio* betűtípusai nem mindenben egyeznek meg a korabeli kolozsvári kiadások típusaival.) Tehát úgy látszik: HOFFGREFF nem tudott görögül.

Mielőtt Kolozsvárra került volna HOFFGREFF, Brassóban működött, a jelek szerint 1547-től 1549-ig, HONTERUS haláláig, annak műhelyében. Talán a mester halála ösztönözte arra, hogy önállósuljon, s minthogy a szász városokban már volt nyomda (HONTERUSÉ WAGNER Bálint vezette, Szebenben pedig a városi tanács vezette a nyomdát), Kolozsvárra ment. Itt mint mester alapította meg könyvnyomtató műhelyét, és MARTINUZZI segítségét kérve kezdte meg a munkát. Csak 1550 derekán társult hozzá HELTAL.

VÉGH FERENC

A legyeződíszes könyvkötés kolozsvári mestere. A magyar könyvkötészet történetében a kolozsvári kompaktorok megérdemelten előkelő helyet foglalnak el, bár kétségtelen, hogy munkáik tökéletességben nem versenyezhetnek a francia, olasz, holland meg német iparosok alkotásával,¹ azonban provinciálizmusukban is bájos, sőt pompás kötéstábláik a mi tetszésünkhöz annál közelebb állanak, mivel nyomtatott díszítményeik a kor és a nemzedék ízléséből fakadtak, mesterségük kellékei és eszközei pedig itthoni készítmények.²

A kolozsvári könyvkötészet legvirágzóbb kora a XVII. század utolsó harmada volt. E nagyszerű kivirágzáshoz két kellék volt szükséges: könyvszerető és megbecsülő mecénás, valamint ügyes, tanult és ízléssel rendelkező könyvkötőmester. A mecénást könnyű megtalálnunk az inkább tudósoknak, mint uralkodónak termett I. APAFI Mihály fejedelemben, valamint mind a közügy, mind az egyház, mind a gazdaság iránt egyaránt érdeklődő, cselekedeteiben fegyelmezett magatartású BORNEMISZA Anna fejedelemasszonyban. Az ügyes, tanult és ízléssel rendelkező könyvkötőmestert azonban elégséges adat hiányában eddigelé nem ismertük, de kilétét következtetés útján ma már mégiscsak lehetséges megállapítanunk.

A korábbi kutatások eredményeképpen csak a kolozsvári könyvkötés díszítéseinek eredetét sikerült kimutatnunk és a biztos forrást meghatároznunk az 1667. év első felében elhunyt SZENCI KERTÉSZ Ábrahám váradi, majd kolozsvári, végül pedig szeseni könyvnyomdász személyében, akinek éppen élete utolsó évében készített kötése szolgált útmutatóul.³

CSONTOSI János egyik tanulmányában helyesen állapította meg, hogy a könyvkötés ornamentikája többé-kevésbé mindenhol conservatív. Így a gyöngyösi ferencrendiek és a kolozsvári jezsuiták által a XVIII. században könyvtáblák díszítésére használt

⁴ I. m. 81. l.

¹ TOLNAI Gábor: *Legyező-díszes könyvkötések Erdélyben*. Magy. Könyvszle. 1939. 247. l.

² Szerző: *Könyvészetű tanulmányok*. 32., 39. l.

³ I. h. 28–32. l. (Újabb adat az erdélyi legyeződíszes könyvkötés korának és eredetéről meghatározásához.)

(ma is meglevő) vaslemezekről és bélyegzőkről kétségtelen, hogy száz évnél tovább voltak használatban.⁴ Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy nemcsak az életelen tárgy, de az azt használó kézműves, különösen előrehaladottabb korára maga is maradvává válik, hihető tehát, hogy a könyvkötők is részben lelki, részben pedig gazdasági okokból szívósan ragaszkodtak az ifjú korukban elsajátított eljárásokhoz. Éppen ezért nagyon valószínűleg, hogy késő öregkorukban vettek volna át egészen új stílust, és tanultak volna bele annak alkalmazásába.

Az ötvenedik életévét töltő KOVÁCSNAI Péter, kolozsvári református pap, aki Váradnak török kézbe való jutásáig az ottani egyházközségnek volt lelki tanítója, s így a SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám gondviselésére bízott nyomda és személyzete minden körülményének közvetlen ismerője, TELEKI Mihály kővári főkapitányhoz 1666. június 14-én intézett levelében említi, hogy „Szenczi uram eő keg[yelm]e mar öregseghez kezelit”.⁵ Ennek következtében alig hihető, hogy SZENCZI, mint akire célozva, maga öregbik RÁKÓCZI fejedelem még 1647-ben aképpen emlékezett meg, hogy „Váradon jo compactor vagyon”,⁶ a legyeződísszel jellemzett könyvkötési módot csak az 1667. évet közvetlenül megelőző időben kezdette volna alkalmazni,⁷ ellenben bizonyos, hogy működését még mindig nem kutattuk fel eléggé, s ezért munkáit is alig ismerjük, vagy legalábbis még nem azonosítottuk. Ennélfogva nagyon könnyen meglehet, hogy ő már sok évvel korábban eltanulta és azután átformálva alkalmazta e díszítő eljárást.

TÓTFALUSI KIS Miklós a maga személyének, életének és különös cselekedetinek 1698-ban Kolozsvárt kiadott *Mentségében* többek között arról emlékezik meg, hogy „a Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok-is voltak, a kik azt a mesterséget is szorgalmatosan űzvéen, ugy iparkodtak (minden materialek és eszközök akkor oltsók lévén, és az eleség is) hogy nekik igen kevésbé tölt”.⁸

Valóban, ha nemcsak a helyi viszonyok között tekintünk széjjel, hanem más nyomdák összetételét is figyelembe vesszük, megállapíthatjuk, hogy a gyulafehérvári fejedelmi nyomda 1628–1634. évi vezetője: a külső országokból behozott LIGNICER EFFMURDT Jakab impresszumában nevét egy ízben mint „Fejedelem Vrunck Könyvniomtato es Compactora” megjelöléssel látta el.⁹ A váradi könyvnyomdáról sárdi NAGY János nyomdászlegénynek 1669. február 4-én tett vallomásából értesülünk, hogy csaknem az összes typographiai és compactori műszereket és eszközöket sikerült a töröktől elfoglalt Várad várából kihozniok, s azok mind Kolozsváron, mind pedig Szebenben továbbra is hiánytalanul megmaradtak.¹⁰ A sárospataki RÁKÓCZI-nyomda 1666., 1669. és 1674. évi leltáraiból megállapítható, hogy bőségesen fel volt szerelve mind betűanyaggal, mind könyvsajtóval, mind pedig könyvkötőszerszámmal.¹¹ Kassáról is ismeretes, hogy a városi nyomdának könyvkötő műhelye is volt, amelyet az 1656-ban elhunyt GEVERS Bálint nyomdabérlő hasonlóképpen üzemben tartott,¹² sőt a nevezetes löcsei nyomdával kap-

⁴ CSONTOSI János: *Egy hamisított Corvin-codex a müncheni könyvpiacon*. Magy. Könyvszle. 1888. 300. l.

⁵ Teleki-levéltár. Missilisek. 838. köteg. Közli KONCZ József is *Egyháztörténeti adalékok* cím alatt a Protestáns Közlönyben 1891. 22. l.

⁶ ILLYÉSY János: *Nyomdatörténeti adatok*. Magy. Könyvszle. 1898. 276. l.

⁷ Vö. még szerző: *Könyvészeti tanulmányok*. 30. l.

⁸ M. TÓTFALUSI KIS Miklósnak ... *Mentsége*. (GYALUI Farkas 1902. évi kiadása.) 40. l.

⁹ Szerző *i. h.* *A gyulafehérvári fejedelmi nyomda történetéhez* című fejezetben. 8. l.

¹⁰ b[arabás] s[amu]: *A nagyszabeni nyomda történetéhez*. Történeti Tár. 1890. 399–400. l. és SZALÁRDI János *Sívalmas magyar krónikája*. 575. l.

¹¹ HARSÁNYI István: *A sárospataki nyomda leltárai*. Magy. Könyvszle. 1926. 111. l.

¹² ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalékok a kassai könyvsajtó történetéhez*. Magy. Könyvszle. 1901. 67. l.

csalatosan is tudjuk, hogy tulajdonosa, BRÉVER Lőrinc typographus, az 1662. év táján az ottani könyvkötő céhnek céhmestere vagy legalábbis jegyzője vala.¹³

Ha ezek után visszatérünk TÓTFALUSI kijelentéséhez, és sorra vesszük a kolozsvári nyomdászokat is, azt állapíthatjuk meg, hogy amíg a nyomda idősebb, meg ifjabb HELTAI Gáspár, valamint HELTAI Anna HOSSZU Tamásné tulajdonában volt, a kötetzet egészen bizonyosan különálló foglalkozási ág, s mint ilyenek mind a XVI., mind a XVII. századbeli mestereit is ismerjük.¹⁴ Mihelyt azonban a nyomda tulajdonjoga a HELTAI-család leányági leszármazottaira szállott, akik a nyomda vezetését 1630-ban ABRUGYI Györgyre bízták, a két különböző iparág itt is egy kézbe került. Ugyanis ABRUGYI-ról már megállapíthattuk, hogy 1660 után bekövetkezett haláláig könyvkötő műhelyt is tartott üzemben.¹⁵

E nagymúltú HELTAI-féle könyvnyomtató műhelyről a tudós PÁPAI PÁRIZ Ferenctől arról értesülünk, hogy betűi rendre mind elkoptak, mivel senki sem volt, aki azokat újra önthette volna.¹⁶ Tehát az 1660-as évek legelején megszűnt a nyomda, sőt, az idős kort ért nyomdavezető-könyvkötő is nemsokára kidúlt az élők sorából, könyvkötő műhelye azonban valamelyik legénye személyében mégiscsak továbbfolytatóra található, legalábbis erre engednek következtetni egyes, később tárgyalandó jelenségek.

Ismerjük ABRUGYI-mak egynehány alkotását;¹⁷ hihető, hogy ugyanebben az ízlésben dolgozott tovább könyvkötőmesterségét folytató utóda is. Ennek legjellegzetesebb formája: egymáson belüli sokszorosan keretezett vaknyomásos tükör, keretébe beleszótt emberfejes érmecskékkal. Ha azután tekintetünket ezekről a kötetstáblákról a tíz év múltával ugyanitt megjelenő, gazdagon aranyozott, legyeződíszes kötetstáblákra fordítjuk, messziről szemünkbe kell tűnnie a közöttük levő nagy különbségnek. Bizonyos tehát, hogy itt semmi átmenet nincsen, hanem új emberek új stílust hoztak magukkal!

Ennek megállapítása után térjünk vissza arra a helyzetre, hogy 1667 első felében Szebenben utód hátrahagyása nélkül elhunyt SZENCZI KERÉSZ Ábrahám, s kompaktóriával felszerelt tipográfiája fejedelmi elhatározás következtében a következő évben Kolozsvárra került. Minthogy pedig az új könyvkötő-stílus eszközei magukkal hozták azok használatát, ezért a SZENCZITől meghonosított pompás díszítmények alkalmazása itt is föltétlenül sorra került. A kérdés most csupán az, hogy Kolozsvárott vajon ki vette kezébe a SZENCZIBől kihullott műszereket!

Irodalmilag régóta ismeretes, hogy a fejedelem 1667. július 5-én és augusztus 4-én kelt rendeleteivel e nyomda kezelését UDVARHELYI Mihály képzett tipográfusra bízta,¹⁸ tőle azonban — működésével nem lévén megelégedve — már 1668 őszén vissza is vette. Utódául VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihályt választotta ki s alkalmazta rendes évi járandósággal. Mint rendszeres salláriumot élvező udvari tipográfusnak szolgálati ideje 1668. szeptember 27-én kezdődött.¹⁹

Itt most már felmerülhet a kérdés, hogy ki is volt és miképpen került ez az új nyomdavezető eléggé jelentőségteljes működési helyére, s vajon értett-e a könyvek kötéséhez! E kérdésekre jórésben az eddig is ismert adatok csoportosításával egészen biztos feleletet adhatunk.

¹³ I. h. Összevetve az egykori löcsei kiadványok impresszumával.

¹⁴ Szerző: *Kolozsvár XVI—XVII. századi könyvkötői.* (Kéziratban.)

¹⁵ Szerző: *Abrugyi György kolozsvári könyvkötő.* Erdélyi Múzeum 1943. 481—83. l.

¹⁶ BOD Péter: *Erdélyi Féniks.*

¹⁷ Szerző: *Abrugyi.* I. h.

¹⁸ NEMÉNYI Lajos: *A nagyváradi nyomdászat története.* Magy. Könyvszle. 1901. 292. l. — KONCZ József: *Egyháztörténeti adalékok.* Protestáns Közlöny. 1891. 30. l. — SZABÓ Károly: *Régi Magyar Könyvtár.* I. 453—54.

¹⁹ I. *Ápafi Mihály nyomdászatának conventiója.* Magy. Könyvszle. 1880. 94. l.

A kolozsvári sáfárpolgárok 1646. évi számadáskönyvéből idézem az alábbi adatot : „november 20.-án Erkezek Bathorbol Veres Egyhazi Janos, Fejuaruari Mester, Vagion maga 3 magaual, keseri Bettlen Istuan szolgália Oltomany Giörgj masod magaual . . . Megien Fejuaruara”.²⁰ Ezt az idézetet a következőképpen fejthetjük meg: VERESEGYHÁZI János, aki bizonyosan BETHLEN István volt fejedelem alumnus-diákja lévén, valószínűleg külső országokbeli akadémiákról történt hazatérésekor jelentkezett patrónusánál Nyírbátorban. Jóltevője azután innen kísértette Fehérvárra, minthogy a jeles készütségű ifjat a püspök a fehérvári kollégiumhoz rendelte iskolamesterül.²¹ Ugyanez az ifjú 1648-ban tanárkodásának harmadik esztendejét töltötte a fejedelmi székvárosban. Ekkor jelentette meg VERESEGYHÁZI SZENTJEL János teljes neve alatt *Myrotechium Spirituale az az Lelki Patika* című munkáját. E könyvben az olvasóhoz intézett előszó után buzdító magyar versek következnek, ezeket pedig „Mich[ael] Apafi de Apanagyfalva N[obilis] T[ransilvanus] [szerzette] nekem hüséges Praeceptoromhoz . . . hala ado szeretetemnek . . . jelül”.²² Nos, tehát feltételezhetjük, hogy a diák APAFI Mihályval együtt a fejedelem APAFI Mihály sem volt háládatlan. Ámbátor VERESEGYHÁZI Mihály – az idő rövidsége miatt – fia mégsem lehetett a praceptor Veresegyházi Jánosnak, ellenben annak mégsem látjuk semmi akadályát, hogy ne tarthassuk testvérének, avagy unokaöccsének. Aki azután a fejedelem figyelmét erre a VERESEGYHÁZI Mihályra felhívta, lehetett akár a bátyja : a már fehérvári pap VERESEGYHÁZI János s az ő révén a fejedelem udvari papja, TOFAEUS Mihály, valamint netalán maga a püspök, KOVÁSZNAI Péter, a volt váradi, most pedig kolozsvári lelkipásztor is. Erre vonatkozó célzást találunk a fejedelemasszonynak 1668. augusztus 8-án TELEKI Mihályhoz intézett levelében. Eszerint ugyanis panaszkodván a mostani rossz könyvnyomtatóra, aki két év alatt sem tudott egy reája bízott könyvet kinyomtatni, ezért helyette egy másik, a papoktól dicsért könyvnyomtatót kell behozatni.²³

E kitérés után állapítsuk meg, hogy a váradi nyomda Szebenből még UDVARHELYI idejében tétetett át Kolozsvárra, s így VERESEGYHÁZI egyenesen e városba rendeltetett. Ezt látjuk APAFINAK 1669. február 13-án és 14-én kelt rendeleteiből, melyek szerint elbocsátásakor UDVARHELYI a kolozsvári nyomdából többféle eszközt véve magához, magával vitte Enyedre. Ezek között apróbb kompaktóriai műszerek is voltak, sőt egy praelumot (sajtót, prést) már el is adott.²⁴ Feltételezhető, hogy azok az eszközök, amelyeket UDVARHELYI elidegenített, még a letartóztatást is kilátásba helyezett fejedelmi parancs következtében²⁵ végtére mégiscsak visszakerültek a nyomdához, s így a váradiak tipográfiája ismét abba az állapotba jutott, mint amilyenben SZENCZI Ábrahám idejében volt.

E nyomda azután 1672. október 12-én tulajdonjogilag az enyedi és a kolozsvári kollégium közös tulajdonául adományoztatott, s valószínűleg hozzácsatolták az elpusztult fehérvári fejedelmi nyomdának hihetőleg csak egészen romjaiban megmaradt anyagát, valamint GHILLÁNYI Gergelytől, APAFI fejedelem sógorától, a kollégium számára szerzett és ajándékozott tipográfiát is.²⁶

²⁰ *A Kolozsvár-városi sáfárok 1646. évi számadáskönyve.* 138., 212. l. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

²¹ RMK. III. 1712.

²² *I. h.* I. 810.

²³ GERGELY Sámuel : *Teleki Mihály levelezése.* Erdélyi Múzeum. 1909. 43. l.

²⁴ *Adatok a kolozsvári könyvnyomtatás történetéhez.* (GYÁRFÁS Tihamér : *Batthyá-neum.* II. 159–61. l.)

²⁵ BEKE Antal : *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt.* Történelmi Tár. 1896. 51. l.

²⁶ FERENCZI Zoltán : *A kolozsvári nyomdászat története.*

1668-tól kezdve egészen 1684-ig volt VERESEGYHÁZI Mihály ennek a kibővült nyomdának a vezetője s mint ilyen, a nyomdával kapcsolatos köteteknek is irányítója, sőt egészen bizonyosan kézműves mestere is. Ezért tehát nyugodtan elfogadhatjuk, hogy a kolozsvárinak mondott legyeződíszes kötések is az ő, meg az ő irányítása mellett dolgozó könyvkötőlegény kezéből kerültek ki.

E tételünkhöz a nagy valószínűség mellé bizonyító adatokat is kívánok felsorakoztatni.

TÓTFALUSI Kis Miklós 1698-ban írott *Mentségében* kitér arra a körülményre, hogy a papi renden levők rossz néven veszik tőle, amiért bár teológiát is végzett, most azonban foglalkozásilag csak egyszerű „vasműves” létére a templomban a papok székébe szokott ülni. Felteszi a kérdést: „Ha Veresegyházi Mihály Uram elülhetett ott, én miért ne?”²⁷ Ez a kérdés, jobban mondva állítás arra céloz, hogy VERESEGYHÁZINAK is meglehetett a jogcíme a papok székében való ülésre, s így bizonyosan legalábbis hazai teológiát kellett végeznie. Képzetségének, tanultságának bizonyítékát kereshetjük abban a körülményben is, hogy SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály kolozsvári pap, esperes 1679-ben Kolozsvárt megjelent munkájának előszavában „Veres Egyházi Szentyel Mihály Typographus”-t atyjafiának nevezi,²⁸ már pedig SZATHMÁR-NÉMETHIRŐL tudjuk, hogy olyan családból származott, amelynek minden tagja tanulmánygyűjtésével és tudományos képzettségével Szatmár és Németi polgárainak sorából magasan kivált.²⁹

Mindössze csak ennyit sejtethetünk VERESEGYHÁZI előképzettségére vonatkozólag, ellenben kézműves-képességéről már valamivel több utalást gyűjthetünk össze.

A váradi nyomda átvétele utáni egy esztendő múlva, pontosabban 1669. szeptember 2-án, Kolozsvárt kelt VERESEGYHÁZI Sz. Mihálynak Nagybánya város főbírájához intézett levele. Ebben kéri, hogy egyik ottani adósát hívassa magához, s fizettesse meg vele tartozását. Ez annál is időszerűbb lenne, mivel VERESEGYHÁZI felesége most ott van, sőt házanépének szükségképpen még kinn kell maradnia.³⁰ E levélből az tűnik ki, hogy VERESEGYHÁZINAK nem kevés köze lehetett Nagybánya városához, hiszen családjának — ismétlem — talán nem csekély időre szükségképpen ott kinn kellett maradnia. Ennek okát pedig abban a helyzetben kereshetjük, hogy nem találván alkalmas lakást, még mindig nem költözhetett be Kolozsvárra. E helyzet tisztázása érdekében feltesszük azt a kérdést is, hogy ha Kolozsvár benn van Erdélyben, a fejedelem uralma alá tartozó Nagybányáról VERESEGYHÁZI mégis miért mondja, hogy ott kinn van! E kérdésre egyszerű a felelet: Nagybánya nem Erdélyben, hanem a Részekben (Partiumban) van! És itt emlékezzünk vissza a fejedelemasszonynak 1668. augusztus 8-án TELEKI Mihályhoz intézett levelére, ebben ugyanis többek között azt a szándékát fejezi ki, hogy UDVARHELYI helyett egy másik könyvnyomtatót kell behozatniok.

De vajon csakugyan lehetséges-e, hogy a tipográfus VERESEGYHÁZI Kolozsvárra való jövele előtt nagybányai lakos volt, és ott folytatta mesterségét! Ez a helyzet azért látszhatnék kétségesnek, mert föltétlenül bizonyos, hogy az egész XVII. század folyamán ott nyomda nem volt, jóllehet Kassa városa jegyzőkönyvének 1669. augusztus 3-i bejegyzéséből könnyen ennek ellenkezőjét gyaníthatnók. Ugyanis „Nagybányán lakozó Veresegyházy Szentgyörgyi Mihály typographus tartatja az bertenházban Kys Péter nevű compactor legényt, mivel ő kegyelmétül szökve jött el s meg is károsította,

²⁷ TÓTFALUSI. 41. l.

²⁸ SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály: *Sz. Dávid Psalteriuma*.

²⁹ SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály és Sámuel temetési kártái a kolozsvári Farkasutcai templomban. — TÖRÖK István: *A kolozsvári ev. ref. collégium története*. I. 88—96. l.

³⁰ SCHÖNHERR Gyula: *Egy XVII. századi magyar könyvnyomtató emlékezete*. Magy. Könyvszle. 1888. 279—80. l.

melyet meg is fog bizonyítani. Mindaddig tartatja pedig, míg ő kegyelmét káráról meg nem elégti”³¹

E nagybányai tipográfusban tehát a kolozsvári könyvnyomtatóra kellene ismerünk, ha a helyzet eldöntésében két körülmény megfontolásra nem késztetne. Az egyik a kassai feljegyzés szerinti SZENTGYÖRGYI vezetéknev. Ezzel szemben azonban, ha elemezni kezdjük a kolozsvári nyomdász SZENTYEL családnévét, mégiscsak meg kell állapítanunk, hogy tökéletesen megegyezik a Marostorda megyei Erdő-, meg Mezőszengyel községek nevével, ezek pedig – régi adatok tanúbizonysága szerint – nem mások, mint „Szent Gyergy” (Sanctus Georgius) névben végbement t+gy = ty~gy hasonulással és a szóvégi lágyhangnak folyékonyhang utáni lekopásával előállott népnyelvi szóváltozatok. Ezért feltételezhető, hogy SZENTYEL nevének feloldását maga VERESEGYHÁZI eszközölte, értelmezve ezt a tájnyelvi alakot, amelyet Erdélyben s a Partiumban még megérthettek, ellenben a felvidéki Kassán aligha.

Másik tisztázandó körülmény az évszámaban mutatkozó ellentmondás volna, hiszen VERESEGYHÁZI e jegyzőkönyvi bejegyzés megtörténte előtt már csaknem egy egész esztendő óta kolozsvári könyvnyomtató, ellenben Kassán még ekkor is nagybányai lakosnak tudják. Ezt a látszólagos ellenmondást azután csakis úgy magyarázhatjuk, hogy KYS Péter könyvkötőlegény még akkor állott VERESEGYHÁZI szolgálatában, amikor neki csakugyan Bányán volt műhelye, elfogatása pedig azért történhetett csak mostan, mivel gazdájának csak később sikerült megtudnia megszökött legényének tartózkodási helyét.

Ilyeténképpen feloldva a látszólagos ellentmondásokat, megállapíthatjuk, hogy a kassai adat azért is különösen fontos, mert belőle kétségtelenné válik, hogy VERESEGYHÁZI 1669 előtt csakugyan nagybányai lakos volt, továbbá bár Nagybányán nem volt tipográfia, s hogy őt mégis tipográfusnak jelzik, ez annak a bizonyossága, hogy eredeti foglalkozásának a nyomdászságnak kellett lennie, végül pedig hogy Bányán kompaktor-legényt tartott, ez a körülmény amellelt tanúskodik, hogy itt neki magának is föltétlenül ezt a mesterséget kellett folytatnia!

E megállapításnak még kétségtelenebbé tételére más adatot is idézhetünk. Ugyanis HORTI István nagybányai református pap 1668. március 28-án Nagybányán kelt levelében arról értesíti TELEKI Mihály kővári főkapitányt: „... Erkezven a Kglmed levele, mingyart hivatam a könyvkötőt, s tudakoztam tőle kised formaban valo Magyar Biblia felől; de se maganal nincsen, se masnal eladot nem tud. Magam sem tudok senkinel is. Kertem rea, hogy szerezzen, en is vigyazok alkalmatosságokra, hogy ha lehet, kegyelmednek kedvet teszszük...”³² Ez a meg nem nevezett könyvkötő pedig csakis VERESEGYHÁZI lehetett, hiszen kérdés tárgyát sem képezheti az, hogy amikor Besztercének, e forgalmas városnak, egyetlen könyvkötője sincsen, Nagybánya, ez a jóval kisebb, bár vagyonos bányaváros semmi körülmények között sem bírhatott volna meg két kompaktoriát s ezzel együtt értendő könyvkereskedést, jóllehet Szatmár és Máramarosziget közelsége ellenére is szépen virágzó középiskolája valamelyes forgalmat mégis csak biztosított számára.

Hogyan kerülhetett VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály könyvkötő Nagybányára, biztosan megállapítani nem tudom, csupán feltételezem, hogy megelőzőleg vagy az I. RÁKÓCZI Györgytől alapított és Zsigmond hercegtől, meg édesanyjától üzembe helyezett sárospataki tipográfiának lehetett tagja, s miután BÁTHORI Zsófia özvegy fejedelem-

³¹ ifj. K[EMÉNY] L[ajos]: *Szentyel Mihály nagybányai könyvnyomtató*. Magy. Könyvszle. 1901. 421. l.

³² Teleki-leveltár: Missilisek. 741. köteg. (Közlí KONCZ József is *Egyháztörténeti adalékok* cím alatt a Protestáns Közlönyben 1888. 206. l.)

asszony mostoha bánásmódja következtében e szép intézmény is sorvadásra ítéltetett, jobbnak látta netalán saját vagy felesége hazájában keresni megélhetést. Vagy még inkább gondolhatunk arra, hogy nem Patakon, hanem Váradon volt a SZENCZI Ábrahám vezetése alatti tipográfia legénye, s még ott sajátította el mindazt az ismeretet és ízlést, amelyet VERESEGYHÁZI kolozsvári működésében fellelhetünk! Bármelyik is az igazság, tételünk lényegén már annál kevésbé változtat, mivel csaknem egészen bizonyos, hogy a pataki nyomda működésének megindítása is magára SZENCZI Ábrahámra vezethető vissza. Ilyenképpen VERESEGYHÁZI, ha netalán közvetlenül nem is, ellenben közvetve mégiscsak tanítványa lehetett a jeles váradi mesternek. Ezt az állításunkat MEDGYESI Pál udvari papnak RÁKÓCZI Zsigmondhoz 1649. október 22-én intézett levelére alapozom. Eszerint „... igen jó volna ha Nagyságtok Typographiának erectiója felől is gondolkodnék Patakon: az idvezült urunk sok szép Typusi csak rosdában állanak: hiszen egy ház nem sokat tenne Nagyságtoknak, és holmi famüszerbeli segéttetés. Találkoznék a ki Conventio nélkül is örömet fel vállalná ezt a hivatalt, — mint szintén Váradon; sőt az Váradi is örömet segéte erectiójában, csak Nagyságtok kívánná s venné; pro tempore Typographust is mindjárt illendőt találánk bele.”³³ Igaz ugyan, hogy typographiaról és typographusról szólva, külön egyik idézetünk sem emlékezik meg a compactoriáról s a compactorról, ennek azonban — amiként láttuk — az a magyarázata, hogy a XVII. század java-idejében a könyvkötészet csak egyik üzemága volt az egységes könyvnyomtató műhelynek, s így talán mindenik hazai könyvnyomtatónak egyformán volt tanult mestersége mind a betűszedés, mind a nyomtatás, mind pedig a könyvkötés, éppen ezért annak idejében ezt sehol sem kellett külön hangsúlyozni.

Ilyenképpen egészen bizonyos, hogy a nagybányai könyvkötő, VERESEGYHÁZI értett a nyomdászathoz is, illetőleg éppen ez lehetett a főmestersége, hiszen máskülönbén aligha választották volna ki fejedelmi könyvnyomtatóul. De vajon lehetségesnek tartjuk-e azt a körülményt, hogy az egykor egységes typographia-compactoriában dolgozó mesterlegény függetleníve magát, habár csak átmenetileg is, de egy időre mégiscsak a kisebb, de sűrűbb jövedelmet biztosító könyvkötés-mesterség gyakorlását válassza! Erre is találunk példát, mégpedig Kassa városában. Ugyanis GEVERS Bálint nyomda-vezető 1655-ben kelt végrendeletében a tipográfiát azzal a feltétellel hagyta a feleségének, hogy vagy váltsa meg a várostól, vagy adja át másnak. Az özvegy csupán a könyvkötő műhelyt tartotta meg.³⁴

Mindezek után már nem látnám kétségesnek, hogy SZENCZI Ábrahám könyvkötészetének, valamint a tőle meghonosított kötészeti eljárásoknak és stílusnak VERESEGYHÁZI Mihály a folytatója, ha csak be tudnók bizonyítani, hogy ő Kolozsvárra való átköltözése után sem hagyott fel e mesterséggel, illetőleg nem választva szét a sokszorosító ipar e két ágát, más műhelynek nem adta át ennek folytatását! Szerencsére e kételyre is jó bizonyítékkal tudunk megfelelni. Egyik adatunk szerint, amelyet — mint már láttuk — TÓTFALUSI KIS Miklós szolgáltatta; az ő előtte működött „Könyv nyomtatók itt azelőtt mind Compactorok-is voltak”.³⁵ Eszerint tehát bizonyos, hogy a könyvkötészet VERESEGYHÁZinak is üzemben kellett tartania. Másik adatunkból ismerjük a fejedlemnek azt a kikötését, hogy VERESEGYHÁZinak, mint állandó évi jövedelmet élvező fejedelmi könyvnyomtatónak „mikor számunkra munkálkodik (az előállított munkáért) felényi fizetést adunk, mint mások szoktak adni”.³⁶ Nagyon természetes tehát, hogy

³³ SZILÁGYI Sándor: *Medgyesi Pál levelei*. Erdélyi Protestáns Közlöny. 1876. 320. l.

³⁴ ifj. KEMÉNY Lajos: *Adalékok*. Magy. Könyvszle. 1901. 67. l.

³⁵ TÓTFALUSI. 40. l.

³⁶ Magy. Könyvszle. 1880. 94. l.

APAFI ilyenképpen nemcsak a nyomtatást, hanem a könyvek köttetését is az évi járandóságokkal javadalmazott udvari tipográfussal végeztette el, s minthogy éppen a fejedelem s a fejedelemasszony könyvtárából származó kötetek őrizték meg legnagyobb számban a legyeződiszes kötéstáblákat, kétségtelen, hogy azok készítője csakis ez az udvari könyvnyomtató lehetett. — Harmadik adatunkat KOVÁCSZNAI Péter kolozsvári pap és püspök TELEKI Mihály fejedelmi belső tanácsoshoz 1671. május 14-én intézett levelében szolgáltatta. Eszerint „Bibliothekát még nem találtam, bibliát adtam a könyvnyomtatónak, de nem lehet bekötni s rézkapocszal megcsinálni, mert úgy éppen ismét el kellene bontani, ha meg akarná ember aranyozni s magában az exemplárban is fogyatkozás esnék, hanem Kglmed Uram, a mint bekötetni akarja, ahhoz képest küldjön hozzája való szerszámot,³⁷ instruálván bennünket s mindjárt megkészül”.³⁸

Ennek az idézetnek az alapján most már egészen félreérthetetlenül megállapítható a kolozsvári kompaktor személyazonossága, aki az egykori Erdély könyvgyűjtőit a szebbnél szebb „aranyos” könyvkötésekkel gyönyörködtette. A megtalált adatokhoz nekünk csak a nevet kell hozzáfűznünk, hogy teljes legyen a kép: VERESEGYHÁZI SZENTYÉL Mihály könyvnyomtató!

VERESEGYHÁZI kolozsvári működése — úgy látszik — megbeesülésben és a fejedelmi pártfogás alatt zökkenőmentesen folyt tovább. A nagyjában felvázolható körvonalon belüli részletek azonban még felkutatásra várnak. Egyelőre csupán az eddig ismeretes nyomdai termékek nyomdai jelzéséből tudunk annyit, hogy VERESEGYHÁZI Mihályt a nyomdavezetésben 1683 után NÉMETI Mihály váltotta fel. Majd az 1689. évi fehérvári zsinat VERESEGYHÁZI Istvánra bízta a kolozsvári tipográfiát.³⁹ Megbízása bizonyosan csak átmeneti volt, s csak arra az időre szólhatott, amíg az Amstelodamból hazafelé készülődő TÓTFALUSI KIS Miklós megérkezik, s a nyomda anyagát teljesen rendbe szedve, az átöntött típusokkal megkezdi működését. TÓTFALUSI 1690-ben haza is érkezett, de sokféle akadályozása miatt csak 1693-ra végezte be a tipográfia átalakítását. Ezzel azután be is fejeződve VERESEGYHÁZI István megbízása, mindjárt meg is vált a nyomdától.

E tíz esztendő eseményeinek gerincét megjelölve, egyúttal meghúztuk e tipográfiahoz kapcsolt kompaktória életidejét is. Ezen belül most már számos megoldásra váró kérdést jelölhetnénk meg. Elsősorban megfejtendő feladatképpen áll előttünk, hogy 1684-ben ugyan mi is történetelt VERESEGYHÁZI Mihállyal. Vajon meghalt-e? Ha pedig bevégezte életét, utána ki folytatta tovább azt a könyvkötészeti stílust, amelynek Kolozsvárott való felvirágoztatását az ő nevéhez fűzhetjük!

Nevére utoljára egy 26 év múlva feljegyzett adatocskában akadtam, mégpedig a kolozsvári szabó céhtől eltemetett „idegen”, vagyis nem céhükbeli halottakról vezetett számadáskönyvükben 1710. augusztus 7-én azt jegyezték fel, hogy „Temet[tük] Veresegyházi Mihály Uramat [percipiáltunk] flo. 1.”⁴⁰ Különbben ebben az esztendőben — miként CSEREI Mihály feljegyezte — „a pestis grassála az egész országban . . . Kolosvárat kezdődék el júniusban . . . egy nap ötven hatvan testet is kivittek, míg utoljára ötödfél ezer meghalván, úgy szűnt meg”.⁴¹ Ebben a rettenetes pusztulásban azután — HARTMANN EHRENFRIEDT János bibliopégus szerint — egytől-egyig mindenik kolozs-

³⁷ Exemplar alatt itt magát a nyomtatványt, szerszám alatt pedig a kelléket vagy anyagot értjük, a jelen esetben éppen a fémveretet.

³⁸ KONCZ József: *Egyháztörténeti adalékok*. Protestáns Közlöny. 1891. 40. l.

³⁹ [KONCZ József]: *Pataki József kolozsvári nyomdász levele (1753)*. Protestáns Közlöny. 1891. 35. l. — RMK. I. 1300., 1335.

⁴⁰ *A kolozsvári szabó céh exactorainak Ratio-ja*. (Az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárában.)

⁴¹ CSEREI Mihály: *Históriája*. 441 — 42. l.

vári könyvkötő halálát lelte.⁴² Ilyeténképpen könnyűszerrel gondolhatnánk arra a körülményre, hogy VERESEGYHÁZI Mihály 1684-ben megválván nyomdavezetői állásától, önállósította magát, s ettől kezdve most már csupán a könyvkötés mesterségét folytatta tovább, egészen késő öregkoráig: 1710-ben bekövetkezett haláláig. Igen ám, de TÓTFALUSI 1698-ban írt *Mentségében* múlt idejű jelenségképpen rögzítette le, hogy „ha Veresegyházi Mihály Uram elülhetett ott [a papi székben], én miért ne [ülhetnék ugyanott]?” Ebből tehát bizonyos, hogy VERESEGYHÁZMak 1698 előtt már föltétlenül el kellett távoznia az élők sorából. Ebben az esetben azután elfogadhatónak tarthatjuk, hogy az 1710. évi temetéssel kapcsolatosan a feljegyző tévedésből írta Mihálynak az István keresztnevet, vagyis annak a férfiúnak a nevét, aki az 1689–1692. években volt a nyomda vezetője. Róla ugyanis biztosan tudjuk, hogy nyomdavezetői állásának megszűnése után is Kolozsvárt élt: 1697-ben a református konzisztórium tagjává választották, s ugyanettől az évtől egészen 1706-ig a harangoztatógazdai tisztséget is viselte.⁴³ Ezzel szemben inkább hihető, hogy vagy az 1690-ben hazaérkező és Kolozsvárt letelepedő TÓTFALUSinak, vagy legalábbis az 1686. évben kettős árvaságra jutott és ugyanekkor Kolozsvárra véglegesen beköltözött SZÉKELY Máriának, TÓTFALUSI jövedőbeli feleségének, VERESEGYHÁZI Mihályt még életben levőként kellett ismernie, s ezért tudhatta mesterségbeli elődjének jogos megbecsülését. Ezt a körülményt különben a következő adatokkal igyekszem támogatni.

Kolozsvár városának 1685. május 9-én összeírt adójegyzéke felsorolja, hogy a Luporum Intra Moeniában, vagyis a várfalon belüli Farkas utcában levő Paterek háza mellett, tehát az utca nyugati végétől számított második ház a (református) Ecclesia háza, ennél a tételnél azután odaíratott: „Ibi Veresegyházi Mihály [adója] 90 den[ár].” Ennél azután azt is megjegyezték, hogy „Sol[vi]t”, vagyis kifizette. Közvetlenül alája „Konw niomtato Mihály deak” neve van bevezetve, az ő adója hasonlóképpen „90 den[arius]”, amelyet ő is kiegyenlített („Solvit”).⁴⁴ Ez az idézet azt jelenti, hogy az egyházközségnek ebben a házában volt a tipográfia, de ugyanitt lakott maga VERESEGYHÁZI Mihály is, akit félév táján lakásában NÉMETHI Mihály deák váltott fel. E cserélődés azután akár azért történt, mert VERESEGYHÁZI időközben meghalt, akár pedig azért, mert a nyomda kötelékéből kivált, életének határát az eddig tudott 1683–84. éveknél mindenesetre valamivel tovább tolta ki. Ezen kívül van még két másik adatsorunk is, amely még nagyobbacska időközt ölel fel.

A helybeli szabó céhtől eltemetett halottak utáni jövedelmek elszámolásakor 1680. május 10-én feljegyeztetett, hogy „az keonyvnyomtatóné temetéseért perci[piáltunk] fl. 2. d. 25.” E halottnak tehát VERESEGYHÁZI Mihály feleségével kell azonosnak lennie. Ezután hat év múlva, 1686. április 10-én a következő bevétel számoltatott el: „Veres [egyház] Ur [am] Annja temetesetool [percipiáltunk] fl. 2. 25.”⁴⁵ Tehát ha VERESEGYHÁZI Mihályné 1680-ban hunyt el, akkor VERESEGYHÁZI uram 1686-ban meghalt anyját aligha vehetnők egynek a VERESEGYHÁZI István anyjával, hanem csakis a Mihályéval; minthogy pedig az 1686. évi idézetnél VERESEGYHÁZI neve nincsen „néhai” megszorítással ellátva, nagyon valószínű, hogy neki még ekkor is életben kellett lennie. Ezzel párhuzamosan egy másik adatsorozatot állíthatunk bizonyítékul. Ugyanis

⁴² DÉZSI Lajos: *Adalékok a könyvkötészet történetéhez Magyarországon*. Magy. Könyvszle. 1899. 414. l.

⁴³ *Series rerum* című konzisztóriumai jegyzőkönyv. 50., 51., 62., 69., 97. l. és *Veresegyházi István harangoztatógazdai számadáskönyve* az 1697–1704. évekről. (Mindkettő a kolozsvári református egyházközség levéltárában.)

⁴⁴ *Kolozsvár város 1685. évi Dica-jegyzéke*. 53. (A kolozsvári román állami levéltárban.)

⁴⁵ *A szabó cég Ratio-ja*.

az 1676–1709. évekbeli unitárius egyházfiak számadáskönyvükben felsorolják „az [nagypiaci] Templom körüli ualó kamarak es keő Boltok [főcim alatt] a' Szöczök es a' Szigyarto Szinnyek alatt valo Boltbeli proventusrol valo Perceptio"-t. E között 1676-tól 1682-ig minden évben hol „Veres Egi hazi Mihali"-nak, hol pedig „Könyvnyomtato Veresegyhazi Mihaly Uram"-nak nevezik az egyik, 4 forintot fizető bérlőt. Ugyanőt 1683-ban keresztnév nélkül „Veres Egy hazi konju niomtato"-nak írják, míg nem 1684–1686. években egyszerűen csak „Veres egj hazi" név alatt vételezik be az évi bérösszeget. Majd 1687-ben ugyan még megemlítik e nevet, de utána írják, hogy „Üres, nemetek [vagyis katonák] birjak".⁴⁶ Ezek után most már mindegy, hogy akár halálest, akár pedig üzlet- (műhely-) helyiség változtatása miatt ürült-e meg ez a bolt, hiszen csupán csak az a lényeges, hogy még abban az időben is VERESEGYHÁZI nevében állott fenn, amikor a kollégium nyomdáját már nem ő, hanem NÉMETI Mihály vezette. Ekkor pedig más már semmiképpen sem lehetett benne, mint csak könyvkötészet és könyvkereskedés, amely hihetőleg VERESEGYHÁZI Mihálynak, avagy netalántán feltételezhető fiának: VERESEGYHÁZI Istvánnak, az 1689–1693. évekbeli nyomdavezetőnek volt magántulajdonában.

Így állván a helyzet, megállapíthatjuk, hogy akkor, amikor a nyomda a kollégiumok tulajdonába ment át, hihetőleg megszűnt a nyomdavezetőnek fejedelmi tipográfusi jellege is, s ettől az időtől kezdve VERESEGYHÁZI továbbra is akár élvezett valamelyes ellátmányt, akár nem, 16 esztendeig tartott nyomdavezetői működése alatt akkora megrendelő-tábort gyűjthetett maga köré, hogy utoljára is kényelmesebb és mégis jövedelmezőbb helyzetnek láthatta, ha magát függetleníve, csupán a könyvkereskedéssel egybekapcsolt köteteszetet mint önálló iparágat tartja meg foglalkozásképpen. Az ő elhunytá után bizonyosan VERESEGYHÁZI Istvánra szállott a tulajdonjog. E feltevés szerint tehát az idősebb VERESEGYHÁZinak a nyomdától való megválása után sem került idegen kézbe az új stílusú pompás kötéstáblák és aranymetszések előállítására, s így e költési módnak jó néhány évtizedes virágzását kizárólag a VERESEGYHÁZI névhez fűzhetjük.

Ilyen körülmények között NÉMETI Mihály deáknak, az 1684–1689. évi nyomdavezetőnek a könyvkötészet körüli szerepe tisztázásra vár. Ha TÓTFALUSMAG már idézett szavaiból nem értesültünk volna arról a megszakíthatatlannak látszó sorozatról, hogy az ő előtte itt működött tipográfusok egyúttal a kompaktóriát is folytatták, arra gondolhatnánk, hogy VERESEGYHÁZI bizonyosan magához váltva a nyomda köteteszeti berendezését és felszerelését, NÉMETI idejére ez az üzemi ág a nyomdánál szünetelőben maradt. De úgy látszik, hogy másképpen áll a helyzet, ezért feltételezhetjük, hogy ő mint a nyomdának VERESEGYHÁZI Mihályt követő vezetője, megelőzőleg bizonyosan mint nyomdász és könyvkötőlegény, akkor is itt volt alkalmazásban. Tehát VERESEGYHÁZI neveltje, akinek netalán sohasem is volt vágyakozása az önálló vezetői feladatra, hiszen felváltása után, VERESEGYHÁZI István idejében ismét mint egyszerű segéd, tovább is itt működött, sőt tőle még TÓTFALUSI is átvette mint nyomdászlegényt, azaz artis typographiae cultort.⁴⁷ Tehát kétség sem fér hozzája, ha az ő kezéből az 1684–89. években netalán kerültek is ki aranyos megvaknyomásos legyeződíszes könyvkötések, azok nem lehettek mások, mint a mestertől eltanult módoknak a tanítványtól készített utánezatai.

Az elmondottakból következik, hogy VERESEGYHÁZI SZENTYEL Mihály működésének felkutatására és munkáinak értékelésére az eddiginél jóval nagyobb gondot kell

⁴⁶ *A kolozsvári unitárius egyházfiak számadáskönyve.* (Az egyházközség levéltárában.)

⁴⁷ TÓTFALUSI KIS Miklós temetési kártája a kolozsvári Farkas utcai református templomban.

fordítanunk, mert — bár mint könyvnyomtató a jó közepesnél sokkal többre nem vitte, meg sem közelítve a tudományosan képzett és alkotásaiban utolérhetetlen eredeti TÓTFALUSI Kis Miklóst — azonban mint könyvkötő, SZENCZI KERTÉSZ Ábrahám méltó utóda és művészetének felvirágoztatója. Érdemeit eddig azért nem vettük észre, mert — szerencsétlenségére — működési idejére nézve, két jeles tipográfus-mester közé kerülvén, eszünkbe sem juthatott az ő tevékenységét is vizsgálat alá vennünk.

HEREPEI JÁNOS

A régi magyar könyvek lapszámozása. A régi magyar könyvekben eleinte nem volt lapszámozás. A lapok sorrendjét az ívek és az ívek lapjainak jelzete mutatta: A, B, C, D, . . . A, A2, A3, A4, . . . Aa, Aa2, Aa3, Aa4, . . . Bb, Bb2, Bb3 . . . Ezt a számozást látjuk még a XIX. század elején megjelent magyar könyvekben is, a számokkal való folyamatos lapszámozás mellett, ami már XVI. századi régi magyar könyvekben is előfordult, és azóta az ívszámozással együtt a legtöbb régi magyar könyvben megvolt.

A lapszám elengedhetetlen tartozéka minden könyvnek : ez mutatja — az ívjelzés mellett — az ívek és lapok egymásutánját a könyvkötőnek, ez adja tudtára a katalógusban a vásárlónak, vagy könyvtárban a kikölcsönzőnek a könyv terjedelmét, vastagságát, ezzel jelezzük, hogy egy-egy könyvből vett idézetünk annak hányadik lapján található. Tudományos munkákban a forrás pontos megadása kötelező, nemcsak cím szerint, hanem a lapszám megadásával is, s ha a lapszám eltévesztett, s valaki az idézetet valamiért ellenőrizni akarja, de a jelzett helyen nem találja, kénytelen a művet végig olvasni. A nyomdász, a szedő és korrektor feladata a „paginálás”, s általában nem is szokott baj lenni vele, de vannak bosszantó kivételes esetek régi magyar könyvekben is, maiakban is. Lássunk néhány régi magyar könyvet :

KÁROLYI Gáspár *Vj Testamentom*ának 1645-iki, amszterdami kiadásában több lapszámozási hibát látunk. A 186. lap után például a következő lapszámokat találjuk : 193, 188, 189, 196, 199, 192, 193, 192, 195, 196, 197 ; — az ezután következő lapokon a lapszámozás helyesen megy tovább. Tehát — amint látjuk — van két 192-es, 193-as és 196-os lap. Ha a kutató az első 193-as lapról idéz, és kritikusa a második 193-as lapra nyit rá, hogy ellenőrizze az idézetet, megállapíthatja a szerzőről, hogy felületesen dolgozik, idézete megbízhatatlan. Ugyane mű 264 lapjának jelzése sajtóhiba folytán 164, — római számjegyű I-essel. A könyvben tehát két 164-es lapszám van.

CZEGLÉDI István *Baratsaghi Dorgalas* (Kassa, 1663) című művében is sok lapszámhibát látunk : az 5. lap száma hibásan 9, a 24-é 4, a 108-é 128, a 197-é 98, a 210-é 110, a 211-é 96.

SZATHMÁR-NÉMETHI Mihály *Halotti centuria* (Kolozsvár, 1683) című műve a lapszámozás rendtelenségében felülmúlja az előbbieket. Már SZABÓ Károly is észrevette, hogy a lapszámozásban hiba van, és e mű bibliográfiai leírásában a lapszámot ekként adja meg : „596 lap (valósággal 708)”. A könyv valóban az 596. lapszámmal végződik, — a lapszámozás el van benne tévesztve. A 208. lapszám után ugyanis a 109. lapszám következik, s ez folytatódik a 268-as lapszámgig. Ennek következtében a 109–208-as lapszámok kétszer vannak meg. A 268. lapszám után megint hibás lapszámok következnek, így : 169, 260, 268, 162, 263, 764, 265. Ez utóbbi szám után a lapszámozás a szabályos számozási sorrendben halad az 596 lapig, de egyes lapokon találkozunk szám-tévesztéssel : 226 helyett 826, 264 helyett 764, 316 helyett 416.

ILLYÉS András *Megróvidítetet Ige* (Nagyszombat, 1691) című művében rendkívül sok a sajtóhiba. Van ugyan sajtóhiba jegyzéke, de a kiigazításra figyelmeztető jegyzékben levő sajtóhibákon felül is igen sok maradt benne. Egy helyen észrevette a lapszámozásbeli sajtóhibát is, de azt sem javítja ki helyesen.

ILLYÉS András lapszámozási hibái a következők: 520 után a lapszám 513, s a lapszámozás ez után a tévesztett szám után folytatódik 527-ig, mely után a lapszám 538, és a számozás helyesen folytatódik tovább, egy sajtóhibával: 547 helyett 754 van. „A' Nyomtatásban eset folytatkozásnak Jobbitása” figyelmeztet a lapszámozási hibára: „Post pag. 520. Hi sunt errores consequenter: 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520”. Amint látjuk, a lapszámozásbeli hibát csak részben javíttatja ki.

A katalogizáló könyvtárost nehéz feladat elé állítja a könyv terjedelmének, azaz lapszámának megállapításánál PADÁNYI BIRÓ Márton hatalmas prédikáció-gyűjteménye: *Ünnep-napokon... mondatott... sok szép prédikációk...* (Győr, 1761). Ennek az a különössége, hogy a lapszámozás és az ívjelzés (számozás) más-más végeredményt ad. Több prédikációnak külön címlapja van a kolligátumban, sőt szerzői dedikációja is, mely lefoglal néhány lapot. E lapokon az *ívjelzés* — például K, K2, L — pontosan és szabályszerűen halad, *lapszámozásuk* azonban nincsen. A *Trisagon... Szent Háromság* című prédikációnak a Qq *ív első lapján* (pagináján) külön címlapja van, s bár a Qq jelzés rányomtatva nincsen, mégis nyilvánvaló, hogy az *ívszámozásba* a címlapot tartalmazó levél is bele van számítva, mert az előző levél *ívjelzete* Pp2 és a címlap után következő levél *ívjelzete* Qq2. A *lapszámozás* azonban átugrik rajta. A *Trisagon* címlapja előtti lapszáma 125 (a páratlan szám már a baloldalra került, a verso lapra), a címlap utáni következő lapszám 126 (a páros szám a levél recto lapjára) került.

A Zzzzzzzzzzzz (egy nagy Z és tizenegy kis z) jelzetű ív második levele után látjuk az *Esther* című prédikáció címlapját. Az utána következő levél ívjelzése Aaaaaaaaaaaaaa 2 (egy nagy A, tizenkét kis a, plusz egy kettes számjegy). Tehát e címlap levelének ívjelzete Aaaaaaaaaaaaaa (egy nagy A, plusz tizenkét kis a), amely az *Esther* című prédikáció címlapján nincs kinyomtatva. A Zzzzzzzzzzzz 2 (egy nagy Z, plusz tizenegy kis z, plusz 2) első lapjának felső száma, azaz *lapszáma* 1069. Ennek a lapnak versoján, valamint a következő, címlapos levélen nincs lapszámozás, így három lap (pagina) számozatlan. (Az Aaaaaaaaaaaaaa 2 ívjelzésű lap [felső] lapszáma 1070.) Ily lapszám-hiányok eredménye az, hogy a prédikációs könyv 1099 lapszámot mutat, — a páratlan lapszám a páros lapra, a versora került. A tartalomjegyzék (*Sommás értelem*) ezen felül van még. Az ívjelzés csak a Hhhhhhhhhhhh 2-ig (egy nagy H, plusz tizenkét kis h, plusz 2-es számjegy) jut el, ami azt jelenti, hogy az ívek száma az ábécé betűinek (itt 23) teljes tizenkétszerese és még az ábécé nyolc betűje, azaz még nyolc kettedrét ív.

Mínthogy a kettedrét alakú ív négy lapból áll, a nyomdai lapszámozásnak 1136 lapot kellene eredményeznie, az előszó és tartalomjegyzék nélkül ($23 \times 12 = 276$, plusz 8 ív = 284 kettedrétű ív. A 284 ívet megszorozva az egy kettedrétű ív lapjainak számával, 4-gyel, — jön ki az 1136 lapszám).

A végeredmények közötti különbség onnan származik, hogy a könyv a lapszámozást a D2 ívjelzetű lapon kezdi, tehát már az elején elvész a lapszámozásból az ívjelzéssel szemben 15 lap (pagina). Hogy az ívjelzésekben hol, mennyi a tévedés, nem számoltam meg, — de itt is van.

Amíg a könyvtári dolgozó egyetlen ilyen bibliográfiai adatot felvesz, beletelhetik egy-két munkanapja.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

Weszprémi István levelei Pray Györgyhoz. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Ritkaságtárában, a KAPRINAY-gyűjteményben őrzik WESZPRÉMI István 15 levelét, amit 1775 és 1780 között írt PRAYHOZ.¹ A levelek szinte kivétel nélkül a *Succincta medico-*

¹ Budapesti Egyetemi Könyvtár. G. 116/III.

rum *biographia*-ra vonatkoznak, és kiegészítéseket, adatokat kérnek a munka folytatásához.

Mint ilyenek, első olvasásra nem tűnnek különösen érdekesnek. Kiderül belőlük, hogy WESZPRÉMI CORNIDES Dániel biztatására kereste fel PRAYT első levelével, és kérte támogatását. PRAY elsősorban régi magyar orvosokról küldött neki irodalmi anyagot.

A XVIII. században az adatgyűjtők szokásos együttműködési formája a tudós levelezés. Nagy távolságokat hidal át, sok irányú kapcsolatot létesít, és bővíti a többé-kevésbé elszigetelt tudósok tájékozottságát. CZWITTINGER Altdorfban még azért panaszkodott, hogy munkájához nem tudott levelezéssel anyagot gyűjteni, követői viszont már bőven éltek az anyaggyűjtésnek ezzel a módjával. A század második felében a nagy irodalmi, könyvészeti vállalkozások forrásai között előkelő helyet foglal el a levelekből nyert tudományos értesülés.

A levél természetesen csak másodkézből vett adatokat nyújthat. Így ezeknek az adatoknak a megbízhatóságához sokszor fér kétség. Érdekes módon jelentkezik a tudományos hitelesség kérdése e tekintetben WESZPRÉMNél. PRAYhoz 1779. márc. 20-án írt levelében a következőket olvassuk: „Posteaquam litteris tuis ultima vice ad me humanissime exaratis candide me edocuisses Ladislaum filium Demédy Praepositum et Vicarium Colocensem circa an. 1419. Physicum Sigismundi, diversum prorsus esse a Ladislao Episcopo Variadiensi, . . . nunc iterum Te, Fautor optime, ea qua par est animi submissione rogo, quam fieri potest enixissime, dignabere utriusque Instrumenti litterarii a Te verbo indicati et in scriniis tuis delitescentis initium saltem et clausulam describendam ad me transmittere, ut Lectoribus meis certo constare possit documento, Biographiae meae inserendo, Ladislaum Demédy Praepositum et Vicarium Colocensem anno 1419. exstitisse Sigismundi Regis Physicum, non absimiliter etiam expresso Diplomate Episcopum Variadiensem Ladislaum nomine Ludovici I. Physicum fuisse. Iterum ac tertio per communia Reip. litterariae Hungaricae nostrae sacra Te obtestari non desino, ut duo illa indicata Instrumenta litteraria de duobus his Ladislais Physicis Regiis sonantia mecum communicare dignabere; constitui enim apud animum utriusque huic Ladislao in sequente Biographiae meae parte propediem prelo subiicienda locum adsignare: eos tamquam Medicos haud quaquam audeo in lucem litterariam educere, nisi certis instrumentis tales revera illos exstitisse comprobavero: hac lege et methodo Te quoque in Annalibus Regum Hungariae conscribendis usum fuisse legimus. . .”² Az idézett levélrészletből két következtetést vonhatunk le. Az első az, hogy WESZPRÉMI szigorúan csak orvosszerzőket sorolt be biográfiájába, a második, hogy munkájában bizonyos adatokat csak úgy hajlandó hitelesen olvasói elé tárni, ha eredeti dokumentumokra hivatkozhatik.³ A magyar bibliográfiatörténeti kutatás nem vizsgálta még a módszerek, közelebbről az anyaggyűjtés módjának alakulását a XVIII. században. A fellendülő

² PRAYtól nem kaphatott kielégítő választ, mert ugyanebben az ügyben 1781. aug. 27-én CORNIDEShez fordult. Levelében erről a következőket írta: „Fac quaeso, Virorum optime, ut antiqua litteraria illa instrumenta utraque in litteris hisce tuis indicata primo quoque tempore a te accipiam integra ad verbum exscribenda, quae ad uberiorum Ladislai Demédy Medici notitiam pertinere iudicas: licet quidem tertius Biographiae meae tomus iam prelum reliquerit Tratnerianum, dabitur tamen forte mihi occasio, ut impetratis illis instrumentis tuis nodus ille Demendyanus satis intricatus accedente hac opera tua olim curatius expediatur.” M. Tud. Akadémia Könyvtára. Irodalmi levelezés 156.

³ Hogy ez a törekvés mennyire tudatos nála, az levelezéséből másutt is kiténik, pl. BENKÓHÓZ 1779. máj. 20-án: „Iterato instálom édes Barátom Uram Kegyelmedet, hogy mutassa meg valamely documentummal, hogy Balog Séllyei a tatár rab Med. Doctor lett légyen; nem különben ama híres Gyulai Pált is hogy Medicus lett volna. . .” (Közölte SZABÓ Károly az *Erdélyi Protestáns Közöny* 1873. 7. számában.)

történetírás forrásgyűjtési és feldolgozási módszerei határozzák meg az irodalomtörténeti, biobibliográfiai munkásság metodikai színvonalát. Míg azonban a kortárs HORÁNYMak eszébe sem jut, hogy levelezéssel gyűjtött anyagának hitelességéhez kétség is férhet, WESZPRÉMINél meghatározóan kerül előtérbe ez a szempont. A kérdés csak az, hogy HORÁNYI maradt el a fejlődés általános nivójától, vagy WESZPRÉMI előzte meg azt?

WESZPRÉMI tudományos lelkiismeretességéről beszél a PRAYhoz írt levelek még egy adata. 1777. dec. 6-án kelt levelében azt írja, hogy megakadt a *Biographia* második *Centuriájának* kiadása, a „*medicinae studiosi Hungari*” korrektor távolléte miatt. Nyilvánvaló ebből, gondja volt arra, hogy Bécsben kiadandó munkáját magyar korrek-torral és egyben az orvostudományhoz is értő korrek-torral gondoztassák. Minden korok számára megszívlelendő tudományos tisztesség és alaposság!

Érdekes adata bukkanunk WESZPRÉMI 1776. aug. 16-án kelt levelében. PRAY egy linzi tudós kérését közvetítette ez idő tájt WESZPRÉMIHEZ. Ez a tudós meg akarta írni az ausztriai irodalom történetét, és magyar anyagot kért tervezett munkájához. Álljon itt a levél legfontosabb része mint érdekes dokumentuma annak, hogy a XVIII. század második felében mit válaszolhatott egy magyar tudós ilyenfajta kérésre.

„... Ut petito Viri eruditi Linciensis, de quo ad me scripsisti, quodammodo satisfacere videar, haec accipe: consulat scilicet Vir iste optumus Czvittingerum, qui ut notum est scripsit *Historiam litterariam, nec non M. Rotaridem in Lineamentis*... Altonae an. 1745... edit. *Adjungat illis Petri Bodii Athenas Hungaricas anno 1766. vernaculo sermone publicatas, atque Alexii Horányii Memoriam Hungarorum et provincialium Posonii nuper admodum publicari coeptam: ego vero en in usus Viri illius litteratissimi unum Biographiae meae exemplum in manus tuas exmitto... commoda occasione ad eum transmittite: et quia in Ephemeridibus eruditus Lipsicis germanico idiomate anno 1775. Nro XIV. vulgatis, nec non in Vindobonensibus... anni ejusdem Part. XXXIV. item in Commentariis de Rebus in scientia nat. et med. gestis vol. XX. Part. IV. pag. 638 et alibi non prorsus sinistrum de hoc opusculo meo ferri animadverterem virorum eruditorum judicium, alteram quoque centuriam Biographiae meae coepi adornare, eiusque partem priorem his ipsis diebus Vindobonam in manus typographi jam exmisi... In centuria prima praeter Danielelem Perliszium, et in altera centuria praeter Davidem Gömöri omnes mortui sunt. Adtexui alteri huic meae centuriae Medicorum patriae nomina fere trecentorum, qui subsequenter meis centuriis argumenta suppeditabunt: placet illa in gratiam optumi illius biographi Linciensis hic adponere, qui eorum mortui sunt, + notabantur.” A levél szélére írva: „Si haec erudito auctori litteratam Austriam edere volenti placuerint, reliquosque Hungariae medicos, quantumquidem mihi innotuerunt, nominum tenus libentissime...” (A szöveg a továbbiakban olvashatatlan.)*

E levél elolvasása után elsőnek az a kérdés merül fel bennünk, hogy ki volt a tudós linzi férfiú, aki meg akarta írni Ausztria irodalomtörténetét? Erre egyelőre nem tudunk válaszolni. PRAY nyilvánvalóan csak saját anyagát kérte WESZPRÉMITŐL, CZVITTINGERT, ROTARIDEST, BOD Pétert és HORÁNYIT ő is ajánlhatta volna a linzi tudós-nak. Naiv tudományoskodás íratja WESZPRÉMIVEL czekek a sorokat, vagy szerénységből kezdi az elődökkel, mielőtt saját anyagáról beszélne? — A levélből mintha fény derülne a centuriák csoportosítási elvére is: az első kettőben egy-egy kivétellel nem kortársakat tárgyal. — Kutatóink figyelmét érdekes módon elkerülte eddig, hogy a *Succincta medicorum biographia* első centuriájának több kiadási változata van. Szerintünk a legkorábbi az, amelynek előszavát BÉL Károly András írta, utolsó, 100. cikkelye pedig WESZPRÉMI önéletrajzát tartalmazza. A második változatnak két előszava van: BÉL előszavához WESZPRÉMI is írt egyet. Az utolsó, WESZPRÉMI-cikkely ebből a változathoz hiányzik és a 202. laptól a 216. lapig a szöveg eltér az eredetitől. Zavar van a lapszámozásban is,

mert a 216. lap után a 207. és 208. lapok zárják a kötetet. A harmadik változat megfelel a másodiknak azzal a különbséggel, hogy hiányzik belőle BÉL előszava. Erről az utolsó változatról WESZPRÉMI így ír PRAYNAK 1778. aug. 22-én kelt levelében: „Hoc ipso mercatu anniversario nostro adlata sunt Vindobon. tandem aliquando Biographiae meae nonnulla exemplaria, eorum tibi unum legendum et severiori censurae tuae subiiciendum offero . . . testaturus meam in Te observantiam feci Venerandi Nominis quoque tui nonnullis locis mentionem, eamque tamen, ut debui, honorificentissimam: adjunxi illi praeterea comitem primam quoque Centuriam, ex qua Praefationem Belianam et ultimum ut vides articulum expunxi, et cur hoc ita fecerim, me quoque tacente facile poteris conjectura adsequi . . .”

Ami Pray számára nyilvánvaló lehetett, az számunkra egyáltalán nem az, és igazán csak mi vagyunk konjektúrákra utalva, ha e változtatások okait keressük.

Miért hagyta ki a *Succincta* első centuriájából WESZPRÉMI az önéletrajzi cikket? Az első változatban ezen a helyen csillag alatt jegyzi meg, hogy nem ő az egyetlen orvos, aki saját életrajzát megírta. Johannes Jacobus BAIERUS⁴ nyomán felsorolja azokat az orvosokat, akik megírták életük történetét. Hozzáteszi még a következőket: „ . . . Nuntiatum est per Epistolam, celebrem . . . Medicinae Professorem . . . Ernestum Gottfriedum Baldingerum, articulum hunc Particulae IV. Biographiae a se editae nuper admodum inseruisse.” BALDINGER munkája⁵ feleslegessé tette a mű első kötetének 100. tételét. Erre vall az is, hogy egykorú források WESZPRÉMIRŐL szólván BALDINGER művére hivatkoznak, és nem az első centuria önéletrajzi cikkelyére.⁶ De WESZPRÉMI maga is BALDINGERRE utal később, és nem az első változat önéletrajzi részére, pl. a BENKŐHÖZ írt, már idézett levelében.

Arra a kérdésre pedig, hogy az utolsó változathoz miért hagyta el WESZPRÉMI BÉL előszavát, minden idevágó adat hiányában csak egy feltevést kockáztathatunk meg. BÉL és WESZPRÉMI közt megromlott a kapcsolat, mégpedig azért, mert a lipcei *Acta Eruditorum* nem emlékezett meg a *Succincta* megjelenéséről, pedig ekkor éppen BÉL Károly András volt a szerkesztője. WESZPRÉMI általunk ismert leveleiben két alkalommal is pontosan felsorolja, hogy milyen folyóiratok, mely számokban, hol közöltek művéről ismertetést. Szemmel láthatólag a külföldi visszhangnak nagy fontosságot tulajdonított, hiszen a munka folytatása is a tudományos világ véleményétől és fogadtatásától függött. Tehát minden bizonnyal érzékenyen érintette, hogy az *Acta Eruditorum* ismertetése elmaradt. Érdekes azonban, majdnem két évtized múltán ismét büszkélkedve említi, hogy műve első részéhez BÉL Károly írta az előszót.⁷

Végezetül még egy észrevételt kell tennünk a most tárgyalt levelek alapján. Az eddigi kutatás⁸ 1769. jan. 20-ban állapította meg azt a dátumot, amely fordulópontot jelent a *Succincta* megírásának történetében. Ekkor kereste fel ugyanis első levelével WESZPRÉMI CORNIDEST, ettől az időponttól vette kezdetét kiterjedt, mások segítségére is jobban számító anyaggyűjtése. Két nappal később kelt levelében pedig RÁDAY Gedeonnak jelezte, hogy „in modum Czvittingerianum vagy is inkább Boernerianum” készül művét

⁴ BAIERUS, Johannes Jacobus: *Biographiae Professorum Medicinae. Norimbergae et Altdorfii*, 1728.

⁵ BALDINGER, Ernst Gottfried: *Biographien jetztlebender Aerzte und Naturforscher*. Jena, 1772.

⁶ Vö. a *Pressburger Zeitung* 1776. 80. sz.-ban megjelent recenzióval.

⁷ L. a BLUMENBACHHOZ 1793. júl. 20-án kelt levél egykorú másolatát. Orsz. Széchényi Könyvtár Kézirattár. Fol. Lat. 3175.

⁸ DEÉSY DADAY András: *Weszprémi mint biographus*. Népegészségügy, 1927. 1052. l.

összeállítani.⁹ A dátum abszolút jelentősége azonban erősen vitatható. Mint a fentebiekből kiderült, PRAYjal például csak hat évvel később került levelező viszonyba, és a *Succincta medicorum biographia* létrejöttében ennek a kapcsolatnak is van jelentősége.

DURZSA SÁNDOR

Utolsó kiadás. BARÓTI SZABÓ Dávid költeményei és fordításai több kötetben és több ízben jelentek meg. *Költeményes Munkái* első kötetének (1789) előszavában mentegetődzik: eddig kiadott munkáinak tökéletességét ő maga sem ígérte, mások sem remélhették. „Idővel érik meg a' gyümöls. Az új találmányok egyszerre nem hágna a fő pontra.” Csak sok mindenféle próbatétel és tapasztalás után „szokott talpra épülni mindenféle mesterség”. Kevés ideje volt verseinek kidolgozására. Csak amennyire iskolai elfoglaltsága és többnyire gyöngye egészségi állapota engedte, „huladék-időtskében” szerzette verseit.

Szerzeményeinek „hamarább-történt” első kiadására barátai unszolták, de sürgette „édes Hazánkhoz-való” szeretete is. Példát akart mutatni a magyaroknak a klasszikus versmértékben való verselésre. Ezért adta ki 1777-ben az *Új mértékre vett külömbféle Verseknek* három könyvét, 1779-ben a *Paraszti majorságnak* I., 1780-ban a II. részét, 1786-ban a *Verskoszorút*, (valamennyit Kassán, LANDERER Mihály betűível). Most felülvizsgálta elhamarkodott költeményeit, megadta nekik a szükséges csinosgatást, hogy netalán valaki „éppen Hazám feddhetetlen nyelvére költse a' heánosságna szennyét”.

Bővebben mondja el mentegetődzését *Költeményes Munkái* első kötetének előszavában, s megismétli a második kötet elé írt, címnélküli, előszó szerű versben. Önérettel állapítja meg, hogy eddig oly „hangzatokon” mulatta hazáját, „Mellyeket elsöben általam halla Hazám”. E hangzatokat sokan szerették, dicsérték, zsengeit örömmel vették, ámbátor látták, hogy a sietés „tél-túl durva hibákat hagyott” bennük. De olyan is akadott kettő-három, aki „fene” mérget okádott rájuk; ami jó volt bennük, elhallgatták, ami rossz, azt rendre kiszedték, s ezzel iparkodtak „nagyra nevelni magok”. „Tsűf szarvát hordozza fején a' Kőszegi Bajnok¹ Társainak kormos légyen örökre nevék”, — zengi haraggal ellenei felé. — S hogy hazája „kedvét még jobban megnyerje”, újra munkába vette verseit „Mindenek új színben jönnek utólszor elő.” S hogy miért nem adott még több piperét nekik? — kérdi a költő. Azért, mert egyéb elfoglaltsága miatt nem ért rá, s ajtajában „állt már az Halál”.

Nehezen gyúrte be a magyar gondolatokat a klasszikus versmértékbe, s nem mindig sikerült a szükséges prozódiai alaknak megfelelő szót találnia. A versmérték kedvéért sokszor használt más árnyalatú szót, mint amilyet az értelem megkívánt. Ezért aztán újra szorosabb vizsgálatnak vetette alá már megjelent költeményeit, újra megadta nekik a szükséges „egyengetést” és „tsinosgatást”.

Nem volt könnyed tollú poeta: sokat csiszolta költeményeit, melyeken gyakran érzik az erőltettség. Első megjelenésükkor ő maga is érezte ezt, s ezért addig csinosgatta és egyengette őket, míg végre 1789-ben megelégedetten bocsátotta olvasói elé, olyan formában, melyen többé nem fog javítani. Ez — a címlap állítása szerint — az „utolsó”, (többé nem változó verseket nyújtó) kiadás. De BARÓTI SZABÓ Dávid nyugtalan költői lelkiismerete nem tudott megnyugodni az utolsónak, véglegesnek mondott kiadásban sem, és 1802-ben Komáromban *Megjobbított és bővített költeményes munkái* címen adta ki újra költeményeit.

⁹ A RÁDAY Gedeonhoz írt, 1769. jan. 22-i keltezésű levél most került elő, jelenleg az Orvostörténeti Könyvtár birtokában van.

¹ RÁJNIS József.

Ám lehetséges, hogy BARÓTI SZABÓ Dávid az utolsó kiadással nem azt akarta mondani, hogy ez a kiadás végleges formájukban tartalmazza a költeményeket, hanem — burkolt reklámképpen — arra figyelmeztette a könyvvásárlót, hogy ne szalassza el az alkalmat, most vegye meg e művet, mert e kiadás olyan utolsó kiadás, mely után több már nem jelenik meg.

A KÁLDI György *Biblia*-fordítása először Bécsben jelent meg 1626-ban, Több, mint száz esztendő múlva másodsor is megjelent 1732-ben, Nagyszombatban és harmadszor is 1782-ben, Budán. Hogy harmadik kiadás, az a címlapon nincs feltüntetve, helyette ez olvasható: „Leg utolsó nyomtatás.” Az Egyetemi Nyomda ezzel nem azt akarta közölni a vevővel, hogy ez a *Biblia*-fordítás soha többé nem fog megjelenni, hanem azt, hogy ez a legújabb, tehát legjobb kiadás. Nem is volt ez sem „legutolsó” kiadás, mert a XIX. században, átdolgozva többször is megjelent.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN

A második sárospataki nyomda első terméke. A LORÁNTFY Zsuzsánna fejedelemasszony által 1650-en alapított első sárospataki főiskolai nyomda, a Kollégiumnak Patakról 1671-ban való eltávozásával megszűntette működését. A nyomda-felszerelést a menekülő diákok magukkal vitték Debrecenbe, ahol 1705-ben az osztrák csapatok teljesen elpusztították.

Az időközben Sárospatakra visszatért Kollégiumnak egészen 1805-ig nem volt nyomdája. Ekkor nem is a Kollégium, hanem egy magánember, SZENTES József kapitány, SZENTES János sárospataki tanár vállalkozó szellemű fia állított fel nyomdát, amelynek első terméke egy 16 sornyi nyomtatvány volt. A nyomtatvány szövegét idézi SZINYEI Gerzson a főiskolai nyomda 100 éves fennállásának alkalmából írt cikkében, mint ritka és különös tartalmú írást.¹

A szöveg így hangzik:

„Az ember fogantatott és tápláltatott
egy asszonytól csudálatosan.
Megérkezik, hall lát
és mégsem veszi észre a csalárdságot.
Kiván, kér, hullajtja könnyeit.
Megutáltatik, tiszteltetik,
szerencsében és veszedelemben jár.
Hisz, kételkedik, gyanakodik.
Tanit, semmitse, mindent igaznak hisz.
Épit ront, szüntelen fárasztja, emészti magát.
Alszik, vigyáz, hizik, apad
s hord fején fekete és ősz haját.
Mindezek tartanak, ha sokáig tart, 80 esztendeig,
akkor lefekszik az ő atyái közé
és nem jó többé vissza.

— Irta, nyomtatta Sárospatakon Szentes kapitány. 1805.”

A nyomtatvány szerint a szöveget maga SZENTES József írta és nyomtatta. Kénytelenek vagyunk azonban SZENTES József előbbi állítását kétségbe vonni, ugyanis az általa „irt” szöveg nem más, mint Mathias CLAUDIUS német költő (1740—1815) Az

¹ *Sárospataki Ref. Lapok*. 1905. I. évf. 26. sz.

ember című versének szó szerinti fordítása. Mathias CLAUDIUS verse KOSZTOLÁNYI Dezső műfordításában² így hangzik :

„Az ember

Foganta és nevelte
Csodásan asszony őt,
jó és nem érti lelke
e siralommezőt,
vágyódik és epekszik,
bus könnyeket törül,
bőségbe, gondba fekszik
és reszket és örül,
sejt, oktat irgalomból,
Mindent, Semmit se hisz,
épít, dühöngve rombol
tűnődik éjben is,
nő, sorvad, alszik, ébred,
sötét haján penész
és él vagy nyolevan évet,
addig tart az egész.
Aztán a sírba dől le
és ott marad örökre.”

Ma már nehéz lenne megállapítani, hogy mi indította SZENTES Józsefet a vers plagizálására, — annyi azonban biztos : az idézett szöveget nem ő írta, így csak a fordítás és nyomtatás érdeme lehet az övé.

TAKÁCS BÉLA

Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból. BALOGH Károly, a *Pécsi Aurora* szerkesztője hagyatékából került elő az alábbi öt levél.¹ A levelek világot vetnek az akkor — 1840—41-es tanévben — elsőéves joghallgató BALOGH szervező munkájára, s egyben arra, hogy milyen visszhangra talált terve a magyar írók között. A lelkes fiatal-ember leveleket intézett kora ismertebb irodalmáraihoz, és közreműködésüket kérte tervezett almanachja számára.

A fennmaradt levelek írói válaszukban általában örömmel üdvözlük az új évkönyvet, mert a magyar irodalom erősödését várják tőle. SZILÁGYI István, ARANY barátja, egyenesen „az elhunyt Aurora” fölélesztésének² mondja BALOGH kezdeményezését, és „hazafi örömmel” jelentkezik a maga és társai nevében.³ PÉCZELY József hivatali munkájára és gyöngé egészségére hivatkozva nem ígérheti meg az együttműködést, CZUCZOR

² *Idegen költők.* Bp. 1942. 273. l.

¹ A leveleket BALOGH Margit festőművésznő (Budapest) és dr. KONCZ Miklós (Szentlőrinc, Baranya m.), BALOGH Károly unokáinak szívességéből közlöm. — Itt jegyzem meg, hogy BALOGH Margit emlékezete szerint egy KÖLCSEY-levél is volt a hagyatékban, amelyet ő maga adott el az Országos Széchényi Könyvtárnak 1917—1922 között. A könyvtár nyilvántartásában ez a kézirat nem szerepel. Talán máshová került.

² BAJZA *Aurorája* 1837-ben szűnt meg.

³ SZILÁGYITÓL a *Föltámadás* című hazafias óda jelent meg a *Pécsi Aurorában* (46—50. l.).

Gergelyt és KAZINCZY Gábort pedig másirányú elfoglaltsága akadályozza meg a részvételben. KAZINCZY Gábor annyit mégis kilátásba helyez, hogy a következő években igyekszik munkákat küldeni a *Pécsi Auróra*-ba. Az évkönyv azonban csak egyszer jelent meg, így KAZINCZY Gábor ígéretének teljesítésére nem kerülhetett sor.

BÁSTHY József levelével együtt néhány verset is küld BALOGH-nak, bár eredetileg a *Nemzeti Almanach*-ba szánta őket.⁴ Egyúttal nyolc példányt jegyeztet elő a *Pécsi Auróra*-ból, hogy anyagilag is támogassa az új évkönyvet.

BÁSTHY leveléből az is kiderül, hogy hírlapokban szintén jelent meg felszólítás a magyar írókhoz és a nagyközönséghez a pécsi almanach támogatására.⁵ A levelek különböző címzése és eltérő megszólítása arra enged következtetni, hogy a felhívást hárman írták alá: BALOGH Károly, a szerkesztő, WEIDINGER Alajos, a kiadó⁶ és NAGY Benjámint, a lyceumi nyomda faktora.

Az új irodalmi vállalkozást üdvözlő levelekből háromnak a záró sorai a kivétel nehézségeire céloznak, amikor két esetben „béketűrést”, egy ízben pedig „kitartó türelmet” kívánnak a szerkesztőnek és a kiadónak a „chinai részvétű polgártársak tespedése ellen”. A klikkszellem sem lehetett szokatlan jelenség akkoriban a folyóiratok berkeiben. Nyilván ezért kíván KAZINCZY Gábor „személyérdektelen szigorságot a társak ellenében.”

A levelek szövege a következő:

„Nemzetes úr,

Bizodalmas felszólítását az iránt, hogy a „Pécsi Aurora” cím alatt kiadandó munkába holmi dolgozatokat küldjek, valamint egy részről nagyon becsülöm: úgy más felől sajnálkozva kell jelentenem, hogy többféle, hivatalos és felvállalt munka állván jelennen előttem, az említett munkához járulásomat bizonyosan nem ígérhetem. Mindazonáltal ha körülményeim engedendik, részvétemet kijelenteni iparkodom.

Többnyire magamat további bizodalmaiba ajánlván vagyok Kegyednek

kész szolgája

Győr télhó 11. 1841.

Czuczor Gergely

[Kívül címzés:]

„Nemes nemzetes Nagy Benjámint urnak a pécsi lyceum Könyvnyomó intézete Factorának Pécsctt. [BALOGH kezeirásával:] Czuczortúl. Jan. 16a 841.”

Debrecen. Télihó 29. 1841.

„Tisztelt uraságtok!

Valódi hazafi örömmel olvasám a felhívást, mellyet t. c. uraságtok f. h. 20. költ levelökben hozzám intéztek. A vállalat szép; s az elhunyt Aurora, — mellynek köszönhetjük

⁴ BÁSTHY verseit BALOGH nem vette be almanachjába.

⁵ Erről a felhívásról a BÁSTHY levelében közöltek kívül más adatot még nem sikerült találnom.

⁶ WEIDINGERRől érdemes itt megemlítenünk, hogy ő volt az első pécsi újság, a *Fünfkirchner Zeitung* és magyar melléklapja a *Pécsi Tárogató* kiadója és egyben tulajdonosa 1848. június 11-étől a lap megszűntéig, 1848 szeptemberéig végéig. L. KARDOS Emilia: *A pécsi német sajtó és színház története*. Pécs, 1932. 22–23. l.

⁷ Betű- és központozásáshú közlés, a keltezés sorrendjében.

literatúránk terjedelmesebbülését — méltó hogy fölébresztessék. T. c. uraságtok szózata a o. nálam visszhangra talált; s soraim kereskedjenek önök megnyugtatóására, hogy mint én, úgy több társaim is, a legelső, — mint remélem hírlapi — f. szolításában közre-teendő utóhatárnakra, alkalmas munkákkal — a vállalat létesítésére, elő állandunk.

Többire a munkához erőt, egészséget, béketűrést ohajtva vagyok
t. uraságtoknak

kész szolgálja
Szilágyi I. m. b.
költészet-tanító

[Kívül címzés:]

Nemes Balogh Károly urnak
teljes tisztelettel

Pesten által

Pécsett.

(Weidinger Alajos könyvárusnál.)

[Postai bélyegzővel:] Debreczin

Fünfkirchen 6. Febr.⁸''

„T. cz. Szerkesztő Ur!

Nagybecsű levelét tisztelettel vettem. Örvendek a' szép válalatnak; 's azt részemről is elősegíteni készséggemem épen nem múlnék, hazafi kötelességemnek ösmérve, minden hasonló nemes törekvést gyámolítani: de éngem gyenge egészségem, hivatalommal együtt járó sokféle elvonattatásim a' legjobb akarattal mellett is igen korlátoznak; ennél fogva, bár bizodalomával igen megtisztelve érzem magamat, nem merem ígérni a' tisztelt dolgozó társak' diszsorában megjelenhetésemet. Ki többire sikert, érdemlett pártoltatást szí-
vemből kívánva, telyes tisztelettel maradtam

Tisztelt Uraságnak
Debreczen 28 febr. 841

alázatos szolgálja
Péczely József

[Kívül címzés:]

Tudós Balog Károly Urnak, a' 'Pécsi Aurora' szerkesztőjének, telyes tisztelettel
Pécsett''

„Tisztelt szerkesztő ur''

Becses sorait (tavaszelő 12d.), nem levén pesti lakos többé, e napokban vettem. A mily hízlgő volt csekélységem' öntudatának Ön' felszólítása egy nagy érdekű vállalat' részvételére, ép annyira kell, és csak magam részéről sajnálnom, hogy elhalmozott, politikai inkább, mint litt. dolgaim nem teljesíthető ígérteket tiltanak a tavaszutói vég-határnap rövidsége miatt. Csekélységemhez aránylag nem szeretnék kirívó szerepet játszani a „Pécsi Aurora” dolgozóinak szép füzérében.

De fogadja Ön az ígérteket, hogy a következő évfolyamokra nézve örömmel fogom tenni mind azt, mit ügyekvésem lehetővé tesz.

⁸ Lezárva címeres vörös pecséttel.

⁹ Külső címzés nélkül. Feltehetően borítékban küldték.

Kitartó türelmet chinai részvétü polgártársaink' tespedése, s személyérdektelen szigorúságot a társak' ellenében ohajtva, vagyok szives hálával

Önnek

szolgabaráta

Kazinczy Gábor

Berettő, a zemplényi felföldön, apr. 2dikán, 1841."

„627¹⁰

1841

Pestrül Sz. György hava 28^{án}

1841^{ik} Évben.

Nagytiszteletre méltó Kiadó úr!¹¹

Örvendetes részvétellel értettem a' hirlapokból hogy e folyó Évben a' tudós T. Balogh Károly úr Szerkesztése következtében Pécsi Aurorát kiadni méltóztatik — mely dicséretes vállalatját Anyagilag és Szellemileg parányi tehetségemhez képpeszt gyámolítani óhajtván, imé egy néhány Vers koszorut, mellyeket a' Nemzeti Almanachba kívántam volt bé adni — Születendő Almanachja számára küldöm — ha hogy használandja kérem tudósítson, ha pedig nem — ezeknek vissza küldtetésekkért esdeklem. Hogy pedig valamennyire Anyagi segedelemmel is járuljak ki tüzött iparához, jelentem, hogy 8 példányt magam részemről elvállalni magam' kötelezem. —

Töbnyire tisztetem a' széplelkű Balog Urat — ezélba vett iparaikhoz sok szerencsét, béketűrést 's fényes dicsőségi aratást kívánván, állandó tisztelettel maradok szóval, tettel, és írással

Ön!

tisztelő hazafi szolgája

Báthly József több külf. érdem

jelek ura, Táblabíró

és Kir. táblai Jógvéd."

HERNÁDY FERENC

Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében. SZINNYEI életrajzi lexikona, meg a negyvennyolcas forradalomról szóló legtekintélyesebb forrásmunka, HORVÁTH Mihály történelmi könyve nyomán több modern feldolgozásba s végül a Történettudományi Intézet munkaközössége által összeállított egyetemi tankönyv tervezetébe is bekerült az az adat, hogy 1848. március 15-én a pesti ifjúság felszabadító küldöttsége TÁNCSICS mellett még egy rabot talált a budai vár börtönében, aki éppúgy a sajtószabadságért folyó küzdelem áldozata lett volna, mint TÁNCSICS maga.¹ Az állí-

¹⁰ BÁTHLY írásával. Valószínűleg levelezésének iktatószáma.

¹¹ L. a 9. jegyz.

¹ HORVÁTH Mihály: *Magyarország függetlenségi harcának története*. Genf. 1865. I. köt. 20. l. SZINNYEI: *Magyar írók*. IX. köt. 417—418. l. JANCsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dáko-román törekvések*. Bp. 1895. 65—70. l. BERZEVICZY Albert: *Az abszolútizmus kora Magyarországon 1848—1865*. Bp. (1921—1937.) I. köt. 25. l. DEZSÉNYI Béla—NEMES György: *A magyar sajtó 250 éve*. Bp. 1954. 87. l.

HORVÁTH Mihályt kivéve az egykorú röpiratok, valamint az egykorúak emlékiratai a TÁNCSICS—MURGU kapcsolatáról nem tudnak. — Csak mint kuriozumot említjük meg SZANA Tamás (*A sajtó felszabadulása*. Bp. 1898. 53. l.) adatát, aki szerint TÁNCSICS rabtársa, akit március 15-én vele együtt szabadítottak ki, — CZUCZOR Gergely volt.

tólagos rab neve MURGU Euthym (Eftimie) bölcséleti doktor, ügyvéd, akit állítólag négy évi börtönre szóló ítélettel zártak ugyanabba a börtönbe, ahová TÁNCSICSOT 1847-ben hurcolták.

Azonban SZINNYEI s mindazok, akik tőle ezt az adatot átvették, tévedtek. Az egykorú újságokból kiderül, hogy MURGUT valóban a márciusi fiatalok szabadították ki a börtönből — ahová egyébként nem sajtóvétség, hanem a román jobbágyok felszabadítása érdekében folytatott agitáció miatt került² —, de nem március 15-én, hanem csak április 8-án. És börtöne nem a budai vár volt, mint TÁNCSICSNAK, hanem a nem kevésbé hirhedt pesti újépület.

MURGU Rudarián született³ a Szörényi-bánságban, apja a határőrezred hadnagya volt. Tanulmányait Szegeden és Budapesten végezte, azután Iaşiban adott elő filozófiát, majd Bukarestbe ment. Itt 1840-ben összeesküvésben vett részt, amelynek célja a független román köztársaság és a társadalmi egyenlőség megvalósítása lett volna. Bukarestből való kitoloncolása után Aradon tanított. Itt tartóztatták le 1845-ben, s ítélet nélkül tartották két és fél évig a pesti börtönben.

Kiszabadulását a *Márczius Tizenötödike*⁴ így adja elő :

„Pest april 8. 1848.

Martius 15-ke óta erősen hiszem a feltámadást. —

A nép szava ma ismét feltámasztott egyet a zsarnoklott kormányrendszertől, a szabad szólás, szabad írásért elevenen négy fal koporsóba szegezett halottaink közül.

A másodszer született polgártárs Murgó [!] Emmanuel, születésére Krassó megyei, hitére görög nem egyesült, nyelvére oláh, magyar, ügyvéde a magyar, oláh, német törvénynek, jog és philosophia tanár, az európai mivel népek nyelvén beszél, természetesen magyarul is.

Pest megy. gyűlésén felmerülvén a politikai foglyok iránti királyi válasz, Pap Sigmond⁵ görög nem egyesült lelkész felemlíté, hogy tudtára az új épületben maig is kinoztatik egy politikai fogoly Murgó Emmanuel, hogy igazság legyen a királyi szó, követelte annak szabadon bocsájtását.

A megye az ügyet a városhoz utasítá. A központi választmány pedig a ministeri bizottmányhoz fordult. Ez megint a helytartótanács felszollítását rebesgette. (Éljen a Pontiusból Pilátushoz utasító politica) Az ügybarát, Pap Sigmond lelkész, kinek szavára nép ezrei támadhattak, nem tágitott, figyelmeztetett, hogy a ministeri bizottmány küldetése a csend és rend fentartása, s felette áll a helytartótanácsnak, melly amugy is csak név, test, lélek nélkül : a királyi szó legyen szent a nép előtt.

Mínhogy tehát az igazságot kívánótól nem kell megtagadni a beleegyezést, a ministeri bizottmány tétova nélkül kiadta a rendeletet, hogy Murgó Emmánuel szabad.

A városi bizottmánytól kiküldettek Rottenbiller polgármester, Patai József, Pap Sigmond, kik elmenvén az új épületbe, s itt a pattantjus ezredes velök, s mögöttük szegény magam is a kinyílt börtön szobában a foglyot meglátogattuk.

A fogoly szabadsága hírét először Patai Józseftől hallá meg.

És első teendőjének hitte szabadságát a tekintetes hazának meg köszönni.

² MURGU életrajza : G. BOGDAN-DUICĂ : *Eftimie Murgu*. Bucuresti. 1937.

³ SZINNYEI szerint 1811-ben, BOGDAN-DUICĂ szerint 1805-ben.

⁴ 1848. ápr. 11. L. még: *Pesti Hírlap* ápr. 12., *Pesti Divatlap* ápr. 15. 480. l., *Reform* ápr. 13., *Budapesti Híradó* ápr. 13., *Der Ungar* ápr. 11., *Nemzeti Újság* ápr. 8., *Organulu Luminarei* ápr. 14. 384. l.

⁵ PAPP Zsigmond (Sigismundu POP, 1817—1889) belényesi gimn. tanár, majd országgyűlési képviselő ; 1848-ban az *Amiculu Poporului* c., a magyar kormány kiadásában megjelenő román nyelvű néplap szerkesztője.

Patai József értesíté a derék férfiut, hogy a tekintetes szó mind örökre megszűnt. És gondoltuk magunkban, ha a tekintetesekre lett volna hagyva ezen ügy, e derék ember akár holtig tömlőczbe maradhatott volna.

A kocsiba ültetett szabadságmartyr lovait a nép kifogta még az uj épület tágas udvarán s az tartá magát szerencsésbnek ki a kocsizhoz férhetett, azt huzhatta, tolhatta, a zászlókat a diadalmenet előtt és a koci felett lobogtathatta.

Örömittas éljenzések árjain a városházhoz érvén a menet, a szabadság-tér teleded teli nép ezreivel.

Az ünnepelt polgár, testtel lélekkel jelen bemutatott a küldöttség jelentésével a közönségnek, melly látni, hallani akarván kívánta, hogy a szabadságmartyr álljon fel a zöld asztalra, ki is engedvén a nép óhajításának, a zöld asztalról most már folyékony magyar beszédben megköszönte a népnek, hogy ötet szabaddá tette, kit Metternich üldözöbe vett s rabbá tétetett azért, hogy az orosz hatalomnak foglalásai ellen az austriai birodalom és Magyarország érdekében a föld népét felvilágosulásra tanította. Elmondá, hogy éjjel oroszva támadtatván meg, rabságra hurczoltatott Oláhországból, a magyar katonai vidékre, s innét Krassó megyének átküldetett ; de a megye nem férhetvén hozzá igazságában, a lázzitási vád alól felmentette.

Ez égbekiáltó sérelem ellen az 1844-diki magyar országgyűlés elégtételt kereendő Posonyba felment és ügyét több lelkes követek fölkarolandók valának ; de Metternich a hatalmas, kinek intésére 300,000 ember vált tetszése szerint szuronnyá, félt a fegyvertelen egyes, csak lélekben gazdag, vagyonban szegény Murgótól. ... 1845-ben ismét elcsipette azt, ki az igazságért élt, s azt bátran kimondani, tanítani, s terjeszteni meg nem szűnt, s hogy a világot azzal is bolondítsa, Murgót mint lázitót kürtöltette ki a német közönséges ujságban Tánocsicsal együtt, s 1845. évtől — april 8-káig ítélet nélkül tömlőczötetett Murgó polgártársunk. ...

Egyébiránt a nap hőstét üdvözlött oláh pesti fiatalág egy szivvel lélekkel azon kijelentéssel nyujtá kezét Murgó polgártársunknak, hogy magyarhonnal és nemzettili egységben áll üdvük, azért kötelesség mindent, vért is áldozni. ...

Mi úgy tekintjük Murgó polgártársunkat, mint ki a szót szabadon kimondani, leirni bátor volt az önkény ellen is, — ki ítélet nélkül annyi évekig méltatlanul élte a fogság kinszenvedéseit, politikai véleményeért, és azon meggyőződésének bátran kimondásaért ; — tehát a közrészvétre érdemes. ...

Pukolay D.”

MURGU tehát nem volt TÁNCSICS rabtársa, és nem volt a cenzúra áldozata, vagy legalábbis közvetlenül nem volt az. Agitációs működésének részletes elemzése éppen ezért nem is tartozik ide. Életéből még csak annyit kell negyvenyolek kapcsán feljegyezniünk, hogy 1851. október 7-én az osztrák haditörvénysszék négy évi fogságra ítélte. Az ítélet⁶ a következőképpen szólt :

„28. Murgu Euthym, esk. k. román-bánsági határezredti kerületi ruderiai szül., 40 éves görög-nem egyesült, nőtlen ügyvéd és Krassó-megye volt képviselője, az 1848. oct. 3-i legfelsőbb manifestumról tudomásvétel után is megmaradt a törvénytelen magyar országgyűlés tagja, üléseiben és szavazataiban részt vett ; a forradalmi conventet Debrecenbe követte, Szegeden is megjelent és a napi dijak — valamint a képviselőség egyéb előnyeiben mindvégig részesült. Az 1848. április 13-iki tanácskozmányban Kossuth Lajos felségsértő indítványát : Magyarországnak Austriától elszakadását s a dynastia trónvesztését és száműzetését illetőleg jóvágagyó szavazattal támogatta. A demokrata republikánus párt gyűléseiben részt vett ; 1849. jul. 17-én Karánsebesen,

⁶ Magyar Hírlap, 1851. 581. sz. 2670. l.

mig a főkelőktől elfoglalva tartatott egy a törvénytelen országgyűlésre követválasztás céljából rendezett népgyűlésen jelen volt, s a ráesett választást elfogadva, végre még 1849. augusztus havában Szemere miniszterelnök fölhívására az erdélyi románok kibékítését a forradalmi kormánnyal komolyan megkísérettette, és e fölött 1849. aug. 15-én Facseten Bem főkelő tábornokkal tanácskozó összejövetelt tartott."

Az ítéletben szereplő „bűnlista” alapján az elnyomók nagyra „értékelték” MURGU tevékenységét a magyar—román kiengesztelődés érdekében. És ők bizonyára tudták, hogy miért. Amikor tehát március 15-ének történetéről a magyar történetírásban megrogzódott téves adatot most végre le kívánjuk választani, egyúttal még nyomatékosabban rá kell terelnünk a figyelmet a BÁLCESCUVAL s az egykorú román haladó értelmiség legjobbjaiával kapcsolatot tartó MURGU jelentőségére magyar vonatkozásban is.

DEZSÉNYI BÉLA — P. LAKATOS ÉVA

Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez. Az Országos Levéltárban őrzött miniszterelnökségi iratok egykori anyagában érdekes feljegyzéseket találunk MÁTYÁS király könyvtárának idegenbe került néhány darabjáról. Négy remekmű 1869-ben került vissza hazánkba, amikor FERENC JÓZSEF a török császárt meglátogatta, s az uralkodónkat a remekművekkel megajándékozta. A kéziratos könyveket LE BIDART könyvtörténész vizsgálta meg a Serailban és hitelességüket megállapította.

A művek: *Augustinus De civitate Dei*; *Georgius Trapezontinus Rhetor*; *Polybius* és *Plautus* feliratot viselik.

A könyveket hajón szállították Triesztbe, majd onnan Budapestre. FERENC JÓZSEF a könyveket a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta, átvételüket MÁTRAY Gábor, a Széchényi Könyvtár őre nyugtázta. Egyidejűleg PULSZKY Ferenc köszönetét fejezte ki az uralkodónak. Az értékes műkincseket közszemlére tették ki.

1877-ben ABDUL HAMID török szultán ajándékozott Corvin-kódexeket a budapesti egyetemnek. A corvinákat TAHIR bey vezetése alatt hozta Budapestre egy küldöttség. A hazatérő „Softa” küldöttséget török földön tüntetések között fogadták. Ennek a mozgalomnak magyar részről egy VARJASSY nevű elcsapott katonatiszt volt a szervezője és irányítója.

Könyvtártörténeti szempontból nem érdektelen az az adat sem, melyet a konstantinápolyi követség jelentéséből ismerünk meg: 1842. évben egy LOFTUS nevezetű angol tudós engedélyt nyert ABDUL MEDZSID akkori szultántól, hogy az öreg Serail könyveit átkutathassa. Köztudomás szerint sok került ide az alexandriai könyvtárból. Kísérője AHMED VEFIKS pasa volt. A padlástérben egy megvasalt faládjában öreg pergamenteket találtak, majd kódexek kerültek elő. AHMED VEFIKS a műveket darabonként vizsgálta meg, s az összetartozókat egybegyűjtötte. Ezekben volt az a kódex is, melyet 1869-ben FERENC JÓZSEF kapott ajándékba.¹

VALKÓ ARISZTID

¹ Forrásadatok: (Osztrák-magyar követség jelentése ANDRÁSSY miniszterelnökhöz) „Konstantinopel, 26, November 1869. — Hochgeborener Graf! Ich habe die Ehre anzuzeigen dass ich mit dem Morgen nach Triest abgehenden Lloyd-Dampfer eine Kiste unter Euer Excellenz Adresse absende, welche vier aus der Bibliothek des Königs Mathias Corvinus herrührende Manuscripte enthält.

Der Sultan gestattete die Auswahl von vier Manuscripten aus den zwölf, deren Herkunft aus der erwähnten Bibliothek unzweifelhaft constatirt ist.

Die Auswahl wurde im alten Serail selbst durch den Herrn Sekretär Dolmetsch von *Le Bidart* und durch den in der Bibliographie wohlbewanderten Direktor der hiesigen

A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjáró társaság. 1920–29. Nem minden volt rossz, ami a múltban történt, — hagyományaink között számos értékes kezdeményezést követhetünk nyomon. Ilyen példamutató hagyomány a szegedi Múzeum Barátainak Társasága 1920–25, majd az ezt felváltó és hagyományait folytató Szegedi Múzeumbarátok Alkalmi Irodalmi Egyesülete 1924–29. közt.

A szegedi Somogyi Könyvtár történetét kutatva megtaláltuk a könyvtár kéziratanyagában — I e. 957 sz. alatt. — az említett két alkalmi intézmény összes iratait, pénztárkönyveit, egyéb okmányait. A múzeum és könyvtár 1950-ig közös vezetés alatt álló intézmény volt, így a fenti két társadalmi segédintézmény közvetlen kapcsolatban volt mind a könyvtárral, mind a múzeummal.

1. Múzeumbarátok Egyesülete. 1920–25. Az Egyesület MÓRA Ferenc igazgatása idején és kezdeményezésére jött létre MÓRA személyes barátaiból, a kultúra és a közművelődés iránt érdeklődő és erre áldozni tudó polgári személyekből és intézményekből. Az első pénztárkönyvi bejegyzés 1920. február 10-én történt. Az Egyesület pénztárosa és titkára dr. SEBESTYÉN Károly lett, aki a Kultúrpalotában MÓRA helyettese volt. A tagdíj 1920–21-ben, a korona inflációja előtt évi 250 korona. A taglétszám változott ugyan, de általában 100-on felül volt, a névsor legmagasabb számadata 133. A tagdíjakat — a pénz romlása következtében — a későbbi években emelték: 1923-ban 500–30 000 korona, 1924–25-ben évi 50 000 korona volt. Hogy milyen komoly összegek gyűltek össze tagdíjakból, adományokból, bizonyítja az 1923-as évi elszámolás, mely 962 307 koronás egyenleggel zárult. Időnként gyűjtéseket is rendeztek az Egyesület számára, és egy ilyen gyűjtés, melyet a *Szegedi Új Nemzedék* kiadóhivatala rendezett, 73 400 koronát eredményezett.

A befolyt összegekből metszeteket, rajzokat, fényképeket és fényképlemezeket, olajfestményeket, valamint könyveket vettek, melyeket mind a könyvtár, mind a múzeum besorozott adományként gyűjteményeibe. De ebből az összegből szereztek be a könyvtári nyomtatványokat, kartotékokat, fizették a könyvek köttetését, valamint időnként a múzeumi szolgálak tiszteletdíját. Érmek, plakettek is ezen az úton kerültek a múzeumi gyűjteményekbe. De a legjelentősebbek mégis a könyvvásárlások. Mint a dokumentumokból kitűnik, főleg bibliofil kiadványok megszerzésére specializálták magukat az Egyesület intézői. Mindjárt kezdetben beléptek a Magyar Bibliofil Társaságba alapító tagként, és ezt a tagságot mindvégig fenntartották. Néhány jelentősebb kiadvány, mely az Egyesület révén jutott a Somogyi Könyvtárba: 30 kötetes GOETHE

Österreichisch-Ungarischen Schule dr. Dethier, welchen S. E. der Herr Botschafter hiezu bestimmt hatte, vorgenommenen.

Die vier Manuscripte sind :

St. Augustin (gewählt als das einzige, welches auf den Spangen des Deckels das Corvinische Wappen trägt)

Georg von Trapezunt Rhetorik (ausgezeichnet durch die Miniaturen des Titelblattes)

Fünf Bücher Polybius (trägt auf dem letzten Blatte eine Notiz eines Ibrahim, wahrscheinlich Renegaten)

Plautus Comödien (mit schönen Initialen).

Diese vier Manuscripte scheinen den erwähnten Herrn auch deshalb die interessantesten, weil sie sämtlich das Corvinische Wappen tragen.

Genähmigen Eure Excellenz den Ausdruck meiner gezeichneten Verehrung".

(OL. Miniszterelnökségi iratok (M. E. 1685/1869) MÁTRAY Gábor nyugtája, 1869 dec. 13. (M. E. 1685/1869). A török szultán levele 1877. ápr. 16. (M. E. 714. IV./1877). A Képviselőház jegyzőkönyvi köszönete 1877. máj. 5. (M. E. 899/1877). Softa küldöttség és izgatások 1877. jún. 13. (M. E. 714 és 1241 IV/1877.).

kiadás, LABMRECHT HERMANN Ottóról szóló munkája, a Tevan-nyomda CSOKONAI kiadása, a bibliofil *Kámaszutra* kiadás, KNER bibliofil kiadványai stb.

Mint érdekességet megemlítjük még, hogy maga MÓRA Ferenc is tagja volt az Egyesületnek családjával együtt, és a tagdíjakat pontosan befizették.

Az utolsó bejegyzés a pénztárkönyvben 1925. dec. 8-án történt. A fokozódó infláció lassanként illuzóriussá tette a Egyesület anyagi alapját, bár az utolsó évben megkísérelték bevételeiket a banknál, heti – kosztpénz – kamatra elhelyezni, ezek a pénzügyi manőverek sem értek semmit az inflációval szemben. Az egyesület 1925 végével csendben kimúlt, de nem a lelkesedés, mely szülte és létrehozta. Ez tovább munkálkodott, és új formákat keresett és talált a Könyvtár további segítésére, a tagok önművelődésére. Így jött létre a Múzeumbarátok Egyesületének megszűnésével egyidőben 1924 decemberében a folyóiratjártatók alkalmi egyesülése.

2. *Műbarátok Alkalmi Irodalmi Egyesülése. 1924–29.* A világháború ránk nézve kesserű következményei között nem állt utolsó helyen a nyugati kultúrközösségtől való elszakadás sem. A műveltség bizonyos fókán álló és tovább is művelődni vágyó emberek ösztönös védekezése volt az akció, melyet a volt Múzeumbarátok tagjai és újabb érdeklődők kezdeményeztek Szegeden. Ezek a lelkes, művelődnivágyó emberek TARDOSS TAUSZIG Ármin kezdeményezésére – és MÓRA Ferenc támogatásával – elhatározták, hogy létrehoznak egy alkalmi egyesületet, melynek célja a Somogyi Könyvtár külföldi folyóiratokkal való ellátása lenne. Ehhez hozzátartozik az, hogy a Somogyi Könyvtár anyagi ellátottság híján kénytelen volt leállítani a külföldi folyóiratok beszerzését.

A szervezők elgondolásukat az újságokon keresztül is nyilvánosságra hozták.

„A világkultúráról való tájékozódás legolesőbb eszköze a háború kitöréséig az illusztrált folyóirat volt, amelyhez Szegeden még a szerényebb anyagi viszonyok között élő intelligens ember is könnyen és bőséggel hozzájuthatott, akár a kávéházakban, akár a Somogyi könyvtárban. Tíz év óta erről a kultúrészükségletéről lassankint teljesen le kellett mondanunk. A háború lehetetlenné tette az angol, francia, olasz folyóiratok járatását, a béke pedig megfizethetlenné tette a német és a magyar folyóiratokat. Magánemberek ma nem is gondolhatnak arra, hogy több folyóiratot járassanak, amikor egyet is csak kevesen járatnak. A kávéházak és klubok is beszüntették a folyóiratok előfizetését, sőt a Somogyi könyvtár is lemondott erről az erejét meghaladó szükségletéről. Ilyen körülmények között ma Szegeden az európai értelemben vett kultúrember, akinek kulturális szükségleteit a „Tolnai Világlapja” még sem elégítheti ki, valósággal szellemi blokád alatt van. Ennek a szellemi blokádnak az áttörését célozza az az akció, amely művészeti, irodalmi és társadalmi folyóiratok beszerzésére alkalmi egyesületet kíván összehozni. Ha csak huszoneven kötelezik magukat arra hogy havonta fizetendő 30.000 koronát áldoznak erre a célra, tizennégy különböző magyar és külföldi folyóirat beszerzését teszik lehetővé... a folyóiratok megjelenésüktől kezdve egy hónapig a Somogyi könyvtárban állnának a közönség rendelkezésére, azután egy-egy hétig házihasználatra vihetnék ki az akció részesei, végül a könyvtár tulajdonába kerülnének. [Kiemelés tőlem. N. D.]

A terv megvalósulása esetén Szeged lenne az első város az országban, amely így, társadalmi egyesüléssel ezt az elsőrangúan fontos kulturális kérdést megvalósítaná. Akik az akcióban résztvesznek, azok nemcsak a maguk kultúrészükségletét elégítik ki, hanem a köznek is megbecsülhetetlen szolgálatot tesznek áldozatkészségükkel.” (Eredeti gépirat és a *Szeged* c. napilap 1924. május 4. száma alapján.)

Az akciónak már kezdetben is nagy sikere volt a szegedi értelmiség és polgárság körében. Néhány nap alatt negyvenen jelentették be hozzájárulásukat, és írták alá a kötelező nyilatkozatot, így nemcsak a felhívásban említett 14, hanem újabb 14 folyóirat megrendelése is lehetővé lett. Természetesen igyekeztek minél szélesebb alapokra fektetni az akciót. A Városi Nyomda például a lapok beszerzését vállalta magára, mert beszerzési áron kapta meg a folyóiratokat. A város tanácsától pedig azt a segítséget

várták, hogy az egyre értéktelenedő koronával szemben nemes valutában kifizeti a megrendelendő külföldi folyóiratok egész évi előfizetését. Hogy valóban ilyen alapon oldották meg ezt a problémát, bizonyítják a pénztári elszámolások: font, svájci frank, líra, dollár átszámításai is.

Sokan kételkedtek a városban, hogy sikerül-e az alkalmi egyesülés terve. Az eltelt hónapok a szervezőket igazolták. Sokkal több jelentkező akadt, mint amennyire eredetileg számítottak, úgyhogy több folyóiratot járathattak. 80 taggal indult az akció, egy féltre rá már 95 tagja volt. (A 30 000 korona havi hozzájárulás a pénz fokozatos inflációja folytán mindössze 2 békeidőbeli koronának felelt meg.) E magas tagszám egyenes következménye volt az a 24 angol, német, francia, magyar folyóirat, mely ott tarkállott a Somogyi Könyvtár külön olvasóasztalán.

Népszavazás a folyóiratrendelésre. 1925-re az akció szervezői „népszavazást” rendeztek tagjaik között, hogy milyen folyóiratokat rendeljenek meg. Sokszorosított levelet küldtek a résztvevőknek a járátandó folyóiratok címével, és felkérték a tagokat, hogy húzzák ki azokat a folyóirat-címeket, melyek megrendelését nem kívánják. A többségi elv döntött a megrendeléseknél. Az alábbiakban ismertetjük e körözüvény szövegét:

„Igen tisztelt tagtársunk!

Félesztendeje múlt annak, hogy — az Ön szíves támogatásával is — megindult Szegeden az az akció, amely célul tűzte maga elé, hogy áldozatkész kultüremberek önkéntes tehervállalásával és a Somogyi könyvtár bevonásával legalább egy évre külföldi lapokhoz és folyóiratokhoz juttatja Szeged intelligens társadalmát. Az első félév lezárásával örömmel hozzuk szíves tudomására, hogy az akció nemcsak bevált, de meg is haladta a hozzá fűzött reményeket. Nemcsak alapító tagjaink tartottak ki, hanem új tagok is jelentkeztek, úgy hogy az akciónak ma 95 részese van s az érdeklődés egyre fokozódik a járátott lapok iránt, amelyek nem csak a Somogyi könyvtár e célra rendelkezésre bocsájtott helységében olvasásra a hivatalos órák alatt, hanem megfelelő biztosíték mellett rövid használatra haza is kölcsönözhető.

Igen t. tagtársunk, amikor szíves tudomásulvétel végett bejelentjük, hogy az eredeti intencióhoz képest a járátott folyóiratok ez év végével átadatnak tulajdonul a Somogyi könyvtárnak, hogy beköttetésükről gondoskodva, mint értékes könyvtári anyagot, s mint a szegedi társadalom áldozatkésziségének dokumentumait őrizze meg őket, egyben jelentjük azt is, hogy az akció megerősödése most már lehetővé teszi eddigi keretek kibővítését és újabb folyóiratok megrendelését is. Mielőtt azonban a megrendeléseket megtennénk, ildomosnak látjuk kikérni tagtársaink véleményét, amelyhez lehetőleg alkalmazkodni óhajtunk. . . .” (Sokszorosított körözüvényből.)

Az egyik helyi lapban MÓRA Ferenc is nyilatkozott arról a kérdésről, hogy a nagyközönség milyen módon juthat hozzá az akció által járátott folyóiratokhoz:

„Kezdetben a tagok asztaláról egy hét múlva az olvasóterembe kerültek a lapok, azonban azt tapasztaltuk, hogy itt fűzött állapotban mindjárt tönkremennek, a Somogyi könyvtárnak semmi megőrizni valója nem marad. Tapasztaltuk azt is, hogy igen vagyonos emberek itt használják a lapokat, akiknek pedig megengednek az anyagi viszonyaik, hogy az akcióban is részt vegyenek a rájuk nézve igazán nem jelentős tagsági díjjal. Ezért aztán az akció vezetősége azt a határozatot közölte velem, hogy a folyóiratok csak az esztendő végén, beköttött állapotban kerülnek a könyvtár birtokába, olvasótermi használatra és megőzésre.” (Szeged. 1924. nov. 30.)

Bár az évek során a tagok között volt bizonyos fluktuáció, 80–90 résztvevő mindig volt az akcióban; egyre emelkedett azonban a megrendelt folyóiratok száma, mely 1926-ban elérte az 58-at. Ezzel a számmal, mint a helyi lap írja „egyetlen hazai város sem dicsekedhet,” majd így summázza az egyesülés működésének eredményét:

„Az évről-évre megújuló, egyetlen fillér adminisztrációs költség nélkül dolgozó szabadegyesülés a két év alatt több mint 60 millió korona értékű folyóirattal gazdagította a Somogyi könyvtárt.” (Délmagyarország. 1926. május 23.)

Ezek az adatok magyarázatot adnak a Somogyi Könyvtár vidéki viszonylatban valóban jelentős külföldi folyóirat-gyűjteményének gazdagságáról.

Az állandóan járatott lapok között vannak divatlapok, általános érdeklők, művészeti vonatkozásúak, több ipari és szigorúan tudományos érdeklődésű folyóirat: *Ars Una*, *Berliner Tageblatt*, *Belvedere*, *Die Dame*, *Deutsche Kunst und Dekoration*, *Elite*, *Elegante Welt*, *Fliegende Blätter*, *Illustrierte Zeitung*, *Jugend*, *Innere Dekoration*, *L'Illustrazione Italiana*, *L'Illustration*, *Die Kunst*, *Kunst und Künstler*, *Literarisches Zentralblatt*, *Larousse Mensuel*, *Ma Este*, *Moderne Welt*, *Nyugat*, *Neue Freie Presse*, *Radio für Alle*, *Sport im Bild*, *The Studio*, *Die Woche*, *Zeitschrift für Buchkunde*, *L'Art et les Artistes*, *Le Temps*, *Színházi Élet*. *Próbaszámokat rendeltek a következőkből*: *Frühlicht*, *Kunstwart*, *Westermanns Monatshefte*, *Neue Rundschau*, *Berliner Leben*, *Reigen*, *Schönheit*, *Farbe*, *Archiv für Socialwissenschaft*.

A számlákon még a következő lapcímekeket találtam: *Vogue*, *Die Muskete*, *Velhagen und Klasings Monatshefte*, *Das Werk*, *Münchener Illustrierte Presse*, *Simplicissimus*, *Meggendorfer Blätter*, *Moderne Bauform*, *Die Koralle*, *Querschnitt*, *Dedalo*, *Das Theater*, *Múlt és Jövő*, *Napkelet*, *Új Idők*, *Szabad Egyetem*, *Das Interessante Blatt*, *Keleti Újság*, *Schweizerische Bau Zeitung*, *Photografische Rundschau*, *Reclams Universum*, *Die Cicerone*, *Illustrated London News*, *Borsszem Jankó*, *Magyar Grafika*.

A folyóiratokat járató alkalmi egyesülés 5 évig működött. Hasznos és eredményes működése folytán a folyóiratok járatásával és a Somogyi Könyvtárnak való átadásával gazdagította az országos viszonylatban is jelentős könyvtár anyagát, egyben példáját adta annak, hogy provinciális helyzetben is kapcsolatot lehet létesíteni a külvilággal, ha van kezdeményező akarat és lelkesedés az önként vállalt feladat elvégzésére. A „palánk mögött élő” szegedi értelmiségiek és polgárok kezdeményezése értékes részlete a Somogyi Könyvtár történetének. A bemutatott két alkalmi intézmény, mely egymást váltotta a Múzeum és Somogyi Könyvtár segítségével, jelentős tényező volt a hivatalos hatóságok által alig támogatott intézmény munkájában. S mindezen alkalmi intézményekben ott érezzük munkálni felejtethetlen elődünk, MÓRA Ferenc tevékeny alkotó szellemét.

NAGY DEZSŐ

FIGYELŐ

A bibliofilia védelmében. Megérett az idő, hogy beszéljünk a bibliofiliáról. Kell is, meg érdemes is. Az olvasók egyre növekvő tömege és igényének egyre hangosabb követelődése — úgy hisszük — kiformálja a magyar könyvkiadás arculatát, és hozzá a lágyabb, megszépítő vonásokat a bibliofilia rajzolja. Ám, hogy az összhangot ne zavarja semmi kisiklás, hogy ez az arc mindig mosolyogjon s felüdítsen bennünket, szeretnénk néhány dolgot elmondani a bibliofiliáról.

Amióta GUTENBERG összeillesztette az első betűsort, és ezzel az irodalom elterjedésének szinte végtelen lehetőségét tárta fel, nagyon sokan gyűjtöttek könyvet. Egyre többen olvastak, mert olcsóbban, könnyebben jutottak hozzá. Gomba módjára szaporodtak a nyomdák Európában, és termelték a szükséges műveket, melyek addig kevesek féltett kincsei voltak. Az olvasók, könyvvásárlók egymás mellé rakosgatták a szerzett darabokat, de egyiknek sem jutott azért eszébe, hogy bibliofilnek címeztesse magát. Csak mi, a késői unokák mondjuk rájuk, ha történetesen szóba kerülnek. Könyvtárak alakultak. Vagy azért, mert a tulajdonos szívesen olvasgatott, vagy a családi címer nagyobb dicsőségét remélte az összehordott ritkaságoktól, vagy maga is az irodalom területén munkálkodott. Ma sincsen másképpen. Ha szükségünk van egy könyvre, akkor igyekszünk megszerezni, sokszor akármilyen áron, és mégsem követeljük magunknak a megtisztelő bibliofil jelzőt.

Idők folyamán pusztultak a könyvek, könyvtárak. Minél régebben jelent meg a könyv, annál ritkábban is fordult elő. Ráadásul még ha valaki említésre méltó, különleges könyvanyagot gyűjtött össze, többnyire vagy valamelyik közintézményre hagyományozta, vagy az örökösök adták el annak első vevőként. Megpihent ott, és ahhoz magánember igazán kivételes esetben juthatott. Jelentéktelen része került csak piacra. Ilyenkor azután élelmes könyvkereskedők óriási lármát csaptak körülötte, átugrálták, mint mesebeli törpék a tüzet az erdőben. Árveréseket nyitottak, összezsúfolták a világ minden könyvgyűjtőjét. Ha nem jött személyesen, csábító árjegyzékben mutatták be neki az anyagot, hogy ki ne maradjon a szertartásból. Dőltek is azok seregestől, szálltak a hiénák és a privátok ígéretei a levegőben, hogy amikor a legkevesetgőbb elhangzott, lecsapódják a kalapács. A könyv új gazdája boldogan vonult el a zsákmánnyal.

Idő telt idő után, egyre ritkultak az árverések, egyre kevésbé tűntek fel különleges értékű ritkaságok a kereskedések polcain, hiszen azok végül is érdemes helyülkre, könyvtárakba kerültek. S lassanként nem maradt más mentsvár, ahol valami „könyvszagot” szívhattak be, mint némely antikvárium: kiesi ablak volt, melyen át a könyvpiac csendesülő, tarka forgatagára kileskelődhettek.

Akármilyen könyvre vágyott különben a gyűjtő, legfőbb értékmerő előtte a mű ritkasága volt. S addig nem is találhatunk törekvésében kivetni valót, amíg az egyetemes emberi tudás egy-egy dokumentumát eredeti formájában igyekszik megmenteni. Vigyázza,

védi a különleges becsű darabokat, hogy az utókornak ugyanolyan féltő gonddal, szeretettel adja tovább, amilyennel maga vette körül. Csak ebben az esetben ismerhetjük el a könyvgyűjtés jogosságát, a múlt kincseinek ilyen felelősségteljes megőrzése nézetheti el velünk a gyűjtés sok apró különbségét.

A századfordulón nyert a *bibliofil* szó elismert jogot, és terjedt el általános használatban. De éppen a bibliofil jelző az, ami már megcsönkítja a gyűjtés szabadságát, önkéntességét és kollektívizmusát. S a gyűjtőből egyben magára maradt egyént nyomorít, a közösségi emberből gyanakvó ellenséget fegyverez. Alig hihetjük, hogy ennek a jelenségnek okát kizárólag a gyűjtésre érdemes könyvek ritkulásában kell keresni. Hozzájárul a polgárság ösztönös menekülési vágya is a társadalomból. Ahogyan a bibliofil jelző megkülönbözteti viselőjét az „utca emberé”-től, aki nem bibliofil, ugyanúgy választja el a könyvgyűjtő tevékenység az egyént a társadalomtól. Elrejtőzni valami csendes zugba a hűséges és igazmondó könyvek közé, ez a vágy töltötte el a modern bibliofil. Olyan kiadványokat szerezni, melyeknek bírása elzárja a tömeg többi tagjától, de amely biztosítja különleges, egyedülálló helyzetét a többi gyűjtővel szemben is. Lenézni, megvetni azokat, akik nem találnak kéjes örömet a díszes kötésben, a habtisza rugalmas papírban, és hivalkodva dicsekedni azok előtt, akik maguk is különlegességeket szaglászva járnak a könyvkereskedéseket.

Az egymással sokszor szembeforduló, titkolózó és nem ritkán torzsalkodó bibliofileket társadalmi egyesülések fogták össze. Magyarországon is működött kettő, mely nevében és programjában hordozta a bibliofiliát akár görögül, akár magyarul: a Magyar Bibliofil Társaságról és az Egyetemi Nyomda Könyvbarátairól szólunk.

Miben mutatkozott a bibliofilia elsekélyesedése, hogyan oldotta meg a polgári társadalom a gyűjtők „anyagellátása”-nak feladatát?

Egyszerűen úgy, hogy létrehozta a számozott luxuskiadványokat. Mivel bódítja el híveit, milyen szenvedélyt táplál, és miért tartjuk annyira veszedelmesnek a könyvkiadás ilyen formáját? Elmondjuk, mert ma már legtöbben fel sem tudják fogni, miért fáradoztak a közelmúlt „könyvdühöncsei” — ahogyan a téma egyik szellemes kutatója nevezi a gyűjtés mákonyától megszédülteket — a számozott darabok megszerzésén.

Valamikor úgy volt, hogy a kiadó megjelentetett egy bizonyos munkát — mondjuk — 2000 példányban. Ebből százat merített, nehéz papírra nyomtatott, bőrbe kötött, sorszámot illesztett rá, és a szerzővel aláíratta. Az árát pedig jóval magasabbra szabta, mint a maradék 1900-ét. Az első húszat elajándékozta különböző hatalmasságoknak és pártfogóknak, a többit piacra dobta. Lehet, hogy a nagy tömegű újságpapíron készült példány szinte teljesen a nyakán maradt, de a 80 luxusdarab elfogyott. Megvették a bibliofilek, de azok is főként azért, mert számozott volt.

Volt tehát a gyűjtőnek egy könyve, mely azt a hazug látszatot keltette, mintha pl. negyvenediknek került volna ki a sajtó alól. Többnyire a címlap verzőján helyezkedett el a jelzés, és itt nyerhettünk felvilágosítást arról is, hány számozott példány készült belőle egyáltalán. Hogy valóban annyit nyomott s egyetlen darabbal sem többet, a kiadó lelke rajta. Mert bizony találkoztunk már sok olyan kiadvánnyal, melyen a szám helye üresen tátongott, várva, hogy beleírjanak valami alacsony jegyet. Nem csoda, ha ezek után meginog a bizalmunk a már berajzolt számok hitelességében is.

A tőkés országok könyvkiadása teljes erejével vetette most rá magát az „unikumpótló” számozott példányok gyártására. Válogatás nélkül nyomja a szerzők műveit, hozza forgalomba váratlan egyénítő jelölésekkel és a papírosfajták minden lehetőségét kihasználva. A nehezebb papiroktól haladva a silányabb minőségűek felé, mindegyiken készítenek 20–40 példányt a műből. De mivel a papírválaszték nem olyan gazdag,

hogy elég nagy példányszám elkészítését biztosítsa akárhogy is kevergessék azokat, megtöbbszörözik az azonos papírosfajta nyomott példányok mennyiségét, és a számokat betűjelek hozzáadásával duzzasztják.

Miért ez az aprólékos, kényelmetlen hókuszpókusz? Nagyon jól tudják, hogy a könyvnyomtatás csak akkor jövedelmező, ha nagy példányszámot húznak le a szedésről. A papírosfajta korlátozott volta miatt a példányszám emelésével szaporodik az azonos papírra nyomottak száma is. Tehát egyfajta papíron sok darab készül, 200 esetleg 300. A sokjegyű számmal ellátott példány birtoklása viszont már nem dicsősége a bibliofilnek. A fejlődőképes, szolgálatkész kiadó nem viszi hát tovább a számozást 20–30-nál, de melléír egy betűjelet. A következő adag számozása megint eddig fut, társa azonban már más betű. Így a példány egyszerre elválik az azonos papírra nyomott sok darabtól. Az árjegyzékekben mindig megtaláljuk – s hozzá előkelő helyen – a cég luxuskiadványainak felsorolását. Nem kerülheti el figyelmünket az az érdekes tény, hogy a bibliofil kiadványok zöme Franciaországból indul el.

De nemcsak a kiadók jegyzékét forgattuk át, hogy a jelenséget megvizsgáljuk. Az csupán az ajánlatot, az eladási szándékot mutatja. Meg kellett nézni a fogadtatást. Lemérni a kelendőséget, áttekinteni a piacot. A külföldi árverések összefoglalt eredményei hozzánk is elérkeznek. Ez az évkönyv egybeszedi a meghatározott időszakban a művek egyes példányainál elért árakat. Vagy minden ráigérést, vagy csak a szélső értékeket közli. Jól tudjuk, hogy az árverések forró légkörében néha a valóságos kereskedelmi ártól eltérően cserél gazdát a darab. Mégis támaszkodhatunk az adatokra, hiszen szinte a Föld minden sarkából beérkező eredményeket dolgozzák fel és vetik egybe. S ezek az értékjelzések a legkülönbözőbb összetételű vevőközönség előtt lezajlott árveréseken rögzítődtek. Arról tanúskodnak az évkönyvek, hogy az árveréseken az ősnymtatványok, a XVI–XVIII. század szépen illusztrált és nyomott könyvei, meg az ebben az időszakban megrikkult egyéb kiadványok felbukkanó példányai, tehát a valóságosan értékes darabok ára csökkent. Alacsonyabb lett a régebben elért átlagokhoz képest. Megnőtt viszont a csak pénzben kifejeződő becse a XIX. század fametszetekkel díszített francia könyveinek. De ami igazán megdöbbentő, az a számozott példányok, a többnyire fél vagy egész pornográf anyagot hozó különkiadások uralkodása az árakon. Ijesztő összegekkért cserélnék gazdát ezek az értéktelen, iparszerűen gyártott „ritkaságok”.

Minden bizonnyal nem ez a mostani az első elítélő bírálata a bibliofília elfajzásának. Akár szóban, akár írásban többször elhangozhatott a kérdés: jogosult-e a példányok erőszakos ritkítása, igazságos-e a tömegek kizárása a könyvművészet termékeinek birtoklásából. Mert készen tartogatják a bibliofilek a csattanós választ, ha valaki az anyag különlegességének imádatával vádolja őket. Aldus MANUTIUST, a renaissance nagy nyomdászmasterét hívják tanúul, aki egyik kiadványából téresebb, színes papírfelületre is nyomott, persze csak néhány példányt, a szedésről. De korántsem azért tette, hogy valamikor egy bibliofil vágyálmában felrévüljön, hanem művésze volt a betűnek. Kísérletezett, kereste a nyomdászat kifejezőmódját.

Ha meg azt vetik szemükre, hogy a megszerzett ritkaságokat vagy vélt értékeket nem használják, csak kirakatban tartják és bámulják, nem szégyenülnek meg, hanem visszavágnak. Azt, hogy a porcelángyűjtő sem herendi csészéjéből issza a reggeli kávé.

Megpróbáljuk lecsendesíteni a vitatkozó feleket. Úgy gondoljuk, aki könyvet gyűjt, nem feledkezhet meg a könyv sajátos helyzetéről az iparcikkek, az iparművészet termékei körében. Sokkal közelebb áll a festmény keretéhez, mint az ólomkristály vázához. Mert a könyv elsődlegesen és egyben korlátlanul reprodukálható szellemi alkotás hordozója, s csak másodsorban művészi díszítőösztön anyaga. És így is kell vele bánni.

A könyv olvasásának, élvezésének és birtoklásának kifinomultabb formája a bibliofília. Szenvedély ez már, de nemes és felemelő szenvedély. Másképpen nyúl a könyv-

höz a bibliofil, mint az átlagos könyvolvasó, aki csupán a szellemi alkotás befogadására, megtartására igyekszik, és nem gondol annak külső állapotával. Nem rójuk meg a bibliofil, ha maradandó értékű szellemi kincsnek méltó, megtisztelő keretet kíván. Természetes emberi ösztönnek engedelmessé válik, egészséges esztétikai érzék hatására cselekszik, mikor az annyi gyönyörűséget okozó írásművet minél díszesebbnek, pompázóbbnak akarja látni.

Ha viszont felcserélődik a fontossági sorrend, s a külsőség, a köntös tisztelete uralkodik el a gyűjtőtevékenységen, gondolkodóba kell esnünk a bibliofilia értelmét és jövőjét illetően. Mikor a felszínes, látszólagos, képzelt értékelés, a mesterségesen támasztott ritkaság, röviden formalizmus elnyomja a megszerzés, birtoklás, gyűjtés tartalmi, eszmei elsődlegességét, habozás nélkül tagadjuk a bibliofilia létjogosultságát.

A szép, a művészi alkotás megkívánja a maga élvezőközönységét. A műnek mindig van mondanivalója az egyénnek és az emberiségnek egyaránt. A művelvet tehát sohasem arisztokratikus, hanem mélységesen és követelőően demokratikus. Ebből következik, hogy minden olyan törvény, megszorítás, elzárkózás, mely a tömegeket kirekeszti a szép könyv adta öröm részességéből, tarthatatlan.

Márpedig a Magyar Bibliofil Társaság ezt folytatta. Programja még széles, nagy csoporton nyugvó könyvkultúra ápolását ígéri. Kiadványai valóban hozzáértéssel, nagy műgonddal készültek. Azonban — és itt követték el a legsúlyosabb hibát — korlátozott számban jelentek meg, és azok is számozva. Kényveivel az elzárkózásra, a számozott példányok gyűjtésére, azok különleges megbecsülésére bízta, nevelte tagjait. Amikor kiadványaival a számozott példányok jogosultságát, mondhatni társadalmi igazságosságát bizonyította, reklámozatot csapott, fogyasztóközönységet szállított a kiadónak, melyek azonnal vállalkoztak a közönységéstől, a tömegeknek szánttól eltérő, kevés példányban nyomott és főként számozással ellátott darabok gyártására.

Nem a Magyar Bibliofil Társaság tehet róla, hogy mégis van olyan biztató jelenség könyvtörténetünk közelmúltjában, amelyből elindulva mai bibliofiliánk pompás sikerket mutathat fel. A békéscsabai Tevan és a gyomai Kner nyomda működése mindig emlékezetes marad azok előtt, akik valaha is beleédesednek a szép könyvek gyűjtésébe. A szöveg többnyire igényes kiválogatásával, a nyomdászat adta művészi lehetőségek kihasználásával és alkalmazásával olyan egyéni tipográfiai stílust teremtettek, ami nem található meg a két háború közötti magyar könyvtermelés egyetlen más részénél sem.

Nagy ritkán megmutatta a budapesti Athenaeum, Egyetemi Nyomda, Franklin, Genius és Hungária is, hogy tudna kiválót készíteni. Olyan mesterdarabok ezek, melyekkel régen a vizsgázó iparossegédek bizonyították szakmai ügyességüket és felkészültségüket. De miért csak ritka alkalmakra készültek ezek a művek, s akkor is kevés példányban? Miért nem gazdagították vele az egyetemes magyar olvasótáborát?

A szép könyv már nem program többé. Természetesen fejlődött ki a könyv művészi tartalmán esiszolódott esztétikai szükséglet erejével. Nem feltétel az alantas ösztönök felbuztatása, nem a társadalmi valóság megtagadása, hogy bibliofilek támadjanak. Van belőlük olyan sok, hogy csak győzzék ellátni a kiadók az igényes, kritikus közönységet. Könyvet, minél több szép könyvet kívánnak csupán. *A magyar könyv 10 éve c.* kiállítás óta eltelt idő is meggyőz bennünket, hogy könyvkiadásunk iparművészeti, bibliofil színvonala emelkedett, és fejlődésének iránya megnyugtató, biztató.

HUSZTI SÁNDOR

A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újabb szerzeményei. A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratári katalógusának utolsó, a pótlásokat is tartalmazó

kötete 1907-ben jelent meg. Az azóta eltelt fél évszázad alatt állományba iktatott kéziratok anyagról a hazai és külföldi tudományos kutatás — kivéve az egyes kiemelkedő érdekességű anyagról írt tanulmányokat — nyomtatásban hozzáférhető tájékoztatást nem kapott. A könyvtár szükségesnek tartotta, hogy erről az anyagról — egyelőre négy példányban gépelt s a kéziratban hozzáférhető — kiegészítő katalógus útján nyújtson tájékoztatást, hogy így ez az 1907 óta beszerzett anyag is élő részévé váljék a tudományos kutatómunkának.

Az alábbiakban az eddig elkészült három ilyen kiegészítő katalógus (*Libri manuscripti*: MSS; *Litterae et epistolae originales*: LEO; *Litterae coehales*: LC) anyaga alapján, tárgyi és ezen belül időrendben adunk számot a gyarapodás kiemelkedő darabjairól; készülő és a tervek szerint nyomtatásban is megjelenő új kódex-katalógusunknak hagyva hátra a kódex-gyarapodás részletes ismertetésének feladatát.

Jelentőség és mennyiség szerint először a történelmi vonatkozású anyagot vesszük számba. Elsősorban azt a közel 100 darab Mohács előtti oklevelet, melyek eddig a könyvtár katalógusaiban nem szerepeltek, s melyek többsége PETHŐ János hagyatékaként került a könyvtárba (LEO 614—). Az oklevelek egy része a különböző nagy oklevél-publikációkban, ill. regeszta-gyűjteményekben már napvilágot látott (elsősorban vonatkozik ez az ÁRPÁD- és a korai ZSIGMOND-kori oklevelekre); az ANJOU-kori anyagban azonban több eddig kiadatlan oklevél található. Ugyanez a helyzet természetesen fokozott mértékben a MÁTYÁS- és a JAGELLÓ-kori anyag tekintetében. Az oklevelek többsége eredeti (a legrégebb 1256-ból); másolat és átírás (a legrégebb: 1216) kisebb számban szerepel. Az anyag túlnyomó többsége a csallóközi ősi Karcsa községek birtokviszonyaira vonatkozik; Mohács után különösen gazdag a gyűjtemény az ezen a területen később örökség folytán birtokos derghi SOMOGYI, várkonyi AMADÉ és gyarmati BALASSA családok, ill. birtokaik történetét illetően.

A Mohács előtti anyag egy másik jelentős csoportja az óbudai klarissza-kolostor történetére vonatkozik (17 db oklevél az 1384—1492 közti időből, benne egy-egy 1296-ból, ill. 1359-ből származó átírás). Publikációikra a fent mondottak vonatkoznak.

Oklevéltani szempontból fel kell hívni a figyelmet a gyűjtemény függőpecsétes darabjaira, melyek közül a legrégebb a pozsonyi káptalan egy 1262. évi pecsétje (LEO 617), a legszebbek pedig (1526 előttről): Johannes TREFNANT pápai legátusi közjegyző 1384-ből (LEO 629), a nyitrai káptalan 1385-ből (LEO 630), MÁTYÁS király 1485-ből és 1489-ből (LEO 671 és 672), valamint Óbuda város 1493-ból (LEO 675) származó pecsétjei.

Időrendben tovább haladva, SZAMOSKÖZY István *Történelmi maradványok* c. gyűjteménye kéziratának egy eddig a SZILÁGYI-féle limbusban rejtőző részét (pp. 347—480) kell megemlítenünk. (LEO 1358.)

A függetlenségi harcok egyik jelentős dokumentuma a magyar rendek által a BOCSKAI-szabadságharc alkalmával kiadott deklaráció angol szövegének londoni példányáról készített XX. századi kézirat másolat (MSS G. 505. — Vö.: RMK III/1. 1021. sz.).

Várostörténeti szempontból érdemel figyelmet két kolozsvári statutumgyűjtemény (MSS G. 317 és 328); a bennük közölt XVI—XVII. századi anyag egyes tételei még nem jelentek meg nyomtatásban. A két gyűjteménnyel DONÁTH Regina kéziratosa tanulmánya foglalkozik.

Rendkívül gazdag a LEO-gyűjtemény az I. és II. RÁKÓCZY György korabeli fejedelmi, elsősorban birtok- és gazdaságtörténeti szempontból számba jövő levelezésben. Ezt az anyagot SZILÁGYI Sándor gyűjtötte egybe. Politikai történeti szempontból érdekesek az 1645. évi linzi békét megelőző lampertsdorfi preliminárek fogalmazványi példányai I. RÁKÓCZY György sajátkezű javításával (LEO 933a).

Pár érdekes PÁZMÁNY-vonatkozású okmányunk közül említést érdemel PÁZMÁNY és I. RÁKÓCZY György levelezésének egy-két darabja (LEO 843, 867, 883, 895,

1312), valamint V. PÁL pápának egy PÁZMÁNY érseki kinevezésével kapcsolatos titkos levele (LEO 1308).

A XVI–XVII. századi magyar történetre vonatkozó okleveles anyag túlnyomó része SZILÁGYI Sándor volt könyvtárigazgató hagyatékából került a könyvtár állományába. Ennek az anyagnak nagy része forráskiadványaiban meg is jelent. Új katalógusunk ebből a szempontból inkább csak az eredetiek szempontjából tanulságos. (P. o.: a BOCSKAY és AHMED szultán közti tárgyalások (LEO 825), BETHLEN Gábor és FRIGYES cseh király kapcsolata (LEO 840a), BETHLEN Gábor és román fejedelmek levélváltása (LEO 844–852), az 1646. évi tokaji tárgyalások (LEO 935b), REYNINGER Simon konstantinápolyi császári követ levelei (LEO 1033a).

Kiemelkedően érdekes azonban a SZILÁGYI-gyűjtötte anyagból az a missilis-anyag, mely a *hódoltsági terület* Várad 1660-ban történt eleste utáni történetét világítja meg a magyar kapitányok és török parancsnokok levelezésén keresztül. A levelezés közepontjában CSAKY Ferenc országos főkapitány személye, valamint a hódoltsági magyar jobbágyfalvak, ill. hajdúvárosok keserves sorsa áll (LEO 1053–, 1285–).

A függetlenségi harcok történetének egy másik érdekes dokumentuma a ZRINYI-összeesküvésben részes CZEGLÉDY István kassai református lelkész bűnügyében tartott 1671-i vizsgálat jegyzőkönyvének 1769-ben kelt hiteles másolata (LEO 1228).

A XVI–XVII. századi magyar történelem kutatói számára érdekes segédeszköz lehet a korszak *titkos írásai* feloldásáról készített SZILÁGYI-féle feljegyzések gyűjteménye (LEO 1292), valamint az a két, Erdély és Magyarország történetére vonatkozó okmányokat tartalmazó kéziratkötet, mely a HEVENESSY-gyűjtemény kiegészítéseként a bécsi Österreichische Nationalbibliothek kézirattárából került 1934-ben a könyvtár állományába (MSS G. 521–522.).

GYIMÓTI István ref. lelkész élet-, ill. önéletrajza elsősorban a Duna–Tisza köze 1686–1690 közti történetére tartalmaz nem sok, de újszerű adatot (LEO 1297.).

Az Országos Levéltár *Bírósági levéltárak* c. alapleltára 44. tsz.-hoz ad kiegészítést a *Series causarum tabularium sub termino generalium Regni iudicorum* c. sorozat 1758–1760-ból származó három kötete (MSS B. 152).

Újkori vonatkozású gyarapodásunk egyik legérdekesebb darabja Gerhard van SWIETEN sajátkezű, részben RAMSAY-rendszerű gyorsírással készített jegyzetei az általa cenzúra-célból a XVIII. század második felében elolvasott művekről (MSS J. kötete. kötet az Österreichische Nationalbibliothek Cod. 11.394 jelű kéziratának első 81.). A Gyorsírástörténeti értékelésével MAKOLDY Sándor kéziratos értekezése foglalkozik.

A HORIA-felkelésre vonatkozóan kiemelkedő MALOM János borbereki református lelkész missilis-beszámolója (LEO 1244), valamint az egyik erdélyi főispán hivatalos összefoglaló jelentése (LEO 1243).

Egyetemes történeti vonatkozású az 1813. évi oroszországi francia visszavonulásról szóló emlékirat (MSS G. 300), mely a magyar és német bibliográfiák tanúsága szerint nyomtatásban nem jelent meg.

Az 1848/49. évi szabadságharcot követő *önkényuralom* szomorúan kedves emléke a fogságot szenvedett IVÁNKA Imre *Album von Königrätz* c. rajz- és versgyűjteménye fogságemlékeiről (MSS G. 538).

A kiegyezés utáni kor társadalomtörténetének érdekes dokumentuma a *Budapesti Francia Kőr* 1880–1883 évi iratanyaga (MSS J. 92), valamint könyvtárának jegyzéke (MSS J. 147).

A szlovák tudományos világot különösen érdekelhetik azok az oklevélmásolat-gyűjtemények, melyeket SASINEK V. Ferenc állított össze SZILÁGYI Sándor részére a felvidéki köz-, egyházi és családi levéltárak anyagából (LEO 1367–1372), több Mohács

előtti oklevél másolatával. A két tudós kapcsolatáról SASINEKnek SZILÁGYIHOZ intézett két levele nyújt felvilágosítást (LEO 1347).

A HORTHY-korszak politikai és társadalomtörténetére vonatkozóan említést érdemel a TELEKI Pál által 1938-ban betitkolt Táj- és Népkutató Intézet kiállításának fényképalbuma (MSS C. 9); a Horthy István Kollégium tagjai által 1943-ban végzett közigazgatási-szociográfiai adatgyűjtés anyaga (MSS B. 164), valamint a magyar–cseh-szlovák határ 1938. évi kiigazításával kapcsolatos feljegyzések és térképek (MSS G. 509).

Oktatástörténeti szempontból elsődlegesen érdekes a pozsonyi oktatásügyre vonatkozó kézirat-csoport (MSS F. 256–263), mely a pozsonyi tankerület, ill. gimnázium 1766–1844. évi történetére vonatkozóan tartalmaz adatokat. Mikrofilm-másolatát a könyvtár az 1956. évi pozsonyi tanulmányi kirándulás alkalmával az ottani egyetemi könyvtárnak átadta.

A *pesti egyetem* története szempontjából nem érdektelen a XVIII. századi tudománypolitikában jelentős szerepet játszott SCHAFFRATH Lipót báró professzor és dékán egyetemtörténeti iratgyűjteménye (MSS F. 252).

Bizonyos fokig ide, másrészt a természettudományok történetének vonalába tartoznak a nagyszombati egyetem *meteorológiai* megfigyelő állomásának az 1763. és 1766. évek napjairól szóló, a hőmérsékleti, felhőzet- és csapadékadatokat feltüntető táblázatai (LEO 614/1).

Az orvostörténelem hasznosan forgathatja azt az 1836. évi egyetemi jegyzetet, melyet STÁHLY Ignác protomedicus professzor előadásai alapján állítottak össze (MSS D. 88.).

Egyháztörténeti szempontból az alanti tételek érdemelnek említést: 1. Az 1688. évi felvidéki lutheránus-üldözéssel kapcsolatos levelek és kérvények (LEO 1146–1163); 2. a trencséni alesperesnek a nyitrai püspökhöz a környékbeli anabaptisták ügyében 1710-ben tett jelentése (LEO 1193); 3. egy *Querelae Hungariae* gerinc-című gyűjteményes kötet (valószínűleg HEVENESSY gyűjteményéből), mely a XVI–XVII. századi felekezeti küzdelmekre tartalmaz irat- és röpiratanyagot, valamint LUTHER Mártonnak az eperjesi és környékbeli evangélikusokhoz 1544. április 21-én írt, a nagy LUTHER-kiadás megfelelő kötetében (*Briefwechsel* Bd. 10. Weimar, 1947. 557–558. l. 3985. sz.) nem említett másolatát foglalja magában (MSS G. 321.); 4. három egyházi énekgyűjtemény a XVIII. századból, részben PETRÓCZY Sándor ajándékaként (MSS A. 267–268), részben a VAY-család gyűjteményéből (MSS H. 128).

Irodalomtörténeti szempontból érdemelnek említést: 1. BAÁNYI-HUNYADI Benedeknek az egyik XVI. századi pestisjárvány alkalmával írt embernek imádkozásai (MSS D. 98); 2. RÁDAY Pál *Lelki meghódolás avagy a keresztény embernek imádságbeli kötelessége* c. kézírata (MSS H. 104. Vö.: FERENCZI Sári: *Ráday Pál „Lelki meghódolás” című imádságos könyvének első kézírata*. Bp. 1909., valamint PAPP László: *Ráday Pál ismeretlen egyházirodalmi munkássága*. Református Egyház, 1953 [V.] 17–22. l.); 3. CSERGITS Simonnak az 1797. évi insurrectióról írt, a kéziratmásolat szerint 1798-ban Pozsonyban megjelent, viszont SZINNYEI, GULYÁS és KOSÁRY által nem említett verses pamfletje (MSS H. 516); 4. egy politikai *pasquillus-gyűjtemény* a napoleoni háborúk korából (MSS H. 110); 5. TOMPA Mihály *Olcsóság* c. versének autográf kézírata (MSS H. 132); 6. KISFALUDY Károly 24 rajza A. J. CARSTENS után (*Az Argonauták története*).

Nyelvtörténeti szempontból jelentős egy-egy XVII. századi vend, ill. horvát nyelvemlék (előbbi egy bűnbánati ima, utóbbi egy egyházi dráma töredéke), melyeket a kézirat-tári limbusból KIRÁLY Péter emelt ki (MSS H. 148).

Jelentős új dokumentumokról adhatunk számot a magyar könyvtártörténet szempontjából.

Időrendben első, kora miatt érdekes egy 1470 körüli lőcsei plébánosi feljegyzés a káplánnak kölcsönadott könyvekről (LEO 1385), melyet BORSA Gedeon fedezett fel a limbus-anyagban. Komoly jelentőségű az a kéziratanyag, mely a II. JÓZSEF-kori rend-feloszlatások alkalmával *állami tulajdonba került könyvanyag* jegyzékeit tartalmazza (MSS J. 87 – 88, 94, 98 – 107). Az anyag – mely teljesnek nem mondható és a bécsi könyvtárakba került könyvekre nézve nem nyújt felvilágosítást – egyrészt (szerzetesrendek szerint csoportosítva) az egyes feloszlatott rendházak könyvtárainak katalógusait, másrészt azok szétoztási jegyzékeit foglalja magában.

Az *Egyetemi Könyvtár történetével* kapcsolatos régi irattári jellegű anyag csoportja szintén jelentős. Elsősorban a könyvtár irattárát említjük meg (MSS J. 156), mely 1786-tól szinte folyamatosan a magyar könyvtártörténet egyik legértékesebb forrása. Emellett kiemelendők 1. gyarapodási naplók 1877-től (MSS J. 145); 2. az első szakcímterek a múlt század közepéről, részben TOLDY Ferenc kézírásával (MSS J. 83); 3. kölcsönnaplók 1843–1886 (MSS J. 112–116); 4. a közel egy évszázadon át egyedüli betűrendes címtár 25 kötetben (MSS J. 111); 5. fényképes személyzeti törzskönyv 1896–1899 (MSS J. 124), valamint kölcsönzői névjegyzékek, gazdasági elszámolások gyűjteményes kötetei stb.

A *legújabbkori magyar könyvtártörténet* jelentősebb emlékei: 1. az 1882. évi könyvkijállítás címanyaga (MSS J. 110); 2. BAJZA József két 1914–1918 közti kézírata: az egyik (MSS J. 95) Horvátország és Bosznia-Hercegovina nyomtatványainak gyűjtésével, a másik (MSS J. 96) egy horvát háborús bibliográfia anyagával foglalkozik; 3. a *Tanácsköztársaság* könyvtárügyének értékes dokumentuma a dr. EMMER Kornél budai ingatlanának és könyvtárának állami tulajdonba adására vonatkozó irat-, levél- és fényképanyag (MSS G. 518); 4. a budai királyi Vár (MSS J. 108) és a kenderesi HORTHY-kastély (MSS J. 109) elpusztult könyvtárainak címtárai.

A levéltárak történetére vonatkozó anyagból a következőket említjük meg: 1. tájékoztatás a Dunántúli Református Egyházkerület levéltárának 1876-i állapotáról (LEO 1342); 2. a HORVÁTH-család nagyőri levéltára 1877-ben (LEO 1343); 3. a SZÜLLŐ-család levéltára 1899-ben (LEO 1391).

Két érdekes *kézírtos térképpel* is gyarapodott kézírattárunk. Az egyik Guastalla környékének selyemre festett térképe a XVIII. századból (LEO 1359a), a másik a perui Huanuco környékének 1762-ből való jezsuita eredetű, város- és tájrajzos térképe (LEO 614/8).

A különleges könyvtári műfajok közül említést érdemel egy *Bolondok országgyűlése* című úgynevezett *politikai zsebkendő* (vászonyagra nyomtatott képek és szöveg), mely minden valószínűség szerint az 1869. évi országgyűlési választásokkal, ill. az országgyűlés megnyitásával kapcsolatos (LEO 614/36).

Céhlevélgűjteményünk a nyomtatott katalógusok megjelenése óta 11 darabbal gyarapodott, melyek közül jelentősebbek a feketevárosi (Puerbach) kovácsok részére 1651-ben ESTERHÁZY László által kibocsátott céhlevél (LC XXV/54), a szakolcai vargák 1637-ből származó szlovák nyelvű privilegiumának másolata (LC LIX/72), valamint a körösi takácsok 1700-ból való magyar nyelvű céhlevele (LC LX/63).

Az Egyetemi Könyvtár kézírattárának egyik feladata az *egyetem elhunyt professzorai (és más tudósok) kézíratos hagyatékának gyűjtése*. Ebből a csoportból említésre méltóak (betűrendben): 1. sipeki BALÁS Károly közgazdász (MSS C. 1); 2. KOLLARITS Jenő vegyes hagyatéka, benne BABITS Mihály, KOSZTOLÁNYI Dezső és EÖTVÖS Loránd I–I autográf levele (MSS G. 328); 3. PANAJOTH Gyula jogtudós (MSS B. 165); 4. PAULER Gyula történettudós (kiegészítés – MSS G. 320A); 5. PERTIK Ottó orvos-tanár (kiegészítés – MSS D. 91, benne az 1900. évi párisi világkiállítással kapcsolatos szervezési feljegyzések); 6. PÉTERFY Jenő irodalomtörténész (MSS F. 64 és G. 512)

hagyatékai; 7. Emile PILLAS francia történésznek II. RÁKÓCZI Ferenc történetére vonatkozó kéziratai (MSS G. 512); 8. REICH Emil történész (MSS G. 329 — örökletét); 9. SZÉKELY István theológus (MSS A. 264); 10. WENZEL Gusztáv jogtörténész (MSS B. 166); 11. ZORN Vilmos jogtudós (MSS B. 158—159; F. 250) hagyatékai.

Végül megemlítjük, hogy kéziratárunk — egyebek mellett — állandóan gyarapszik azokkal a gépelt kéziratok *disszertációkkal*, melyeket szerzőik a Tudományos Minősítő Bizottság előtt tudományos fokozat elnyerése céljából védenek meg.

TÓTH ANDRÁS

A szerkesztőségi kézikönyvtárakról. Kevés szó esett eddig újabb könyvtár tani irodalmunkban a szerkesztőségek könyvtáiról. E hiányt pótolja némileg BONYHÁDI Jenőnek a *Magyar Sajtó* 1956. évf. 4. számában megjelent cikke, amelyben a szerkesztőségi kézikönyvtárak jelentőségével és összetételével foglalkozik. A jól felszerelt kézikönyvtárat nemcsak a szerkesztőségek hasznos segédeszközének, hanem a megbízható újságírás egyik fontos előfeltételének tekinti, amelynek segítségével az újságíró hivatásának jobban meg tud felelni. Az újságíró ugyanis napi munkája közben minduntalan olyan, számára ismeretlen fogalmakba, személyi adatokba ütközik, amelyeket a leguniverzálisabb elme sem ismerhet kívülről. Ilyen esetben hasznos, ha a szerkesztőségnek jól felszerelt könyvtára van, ahol a megfelelő kézikönyvben pillanatok alatt megtalálhatja a keresett adatot. A kézikönyvtár összetétele természetesen függ a lap jellegétől; a cikk írója néhány általános művet mégis megemlít, amelyek elengedhetetlenül szükségesek az újságíró napi munkájához. Ilyeneknek tartja a különböző lexikonokat, enciklopédiákat, a fontosabb társadalomtudományi munkákat (közöttük elsősorban a marxizmus—leninizmus klasszikusainak műveit), a helyesírási szabályzatokat, atlaszokat, a leíró földrajzi műveket, a magyar- és a világtörténelmet, a különböző statisztikákat, életrajzi lexikonokat, törvénytárakat, évkönyveket stb. A kézikönyvtár szerves része ezenkívül természetesen a lap régi évfolyamainak kötött példányai, az ún. „vaskötetek” is. Eme általános jellegű kézikönyvek között talán még említsük meg a különböző bibliográfiákat és repertóriumokat, amelyek közül sokat szintén nagy haszonnal használhatnak szerkesztőségeink munkatársai valamely tárgyra vagy személyre vonatkozó irodalom keresésénél. A cikk írója végül arról ír, hogy minden újságírónak ismernie kell a fontosabb kézikönyveket, és gyakorlottnak kell lennie azok használatában. (E gyakorlatot talán jó lenne már az egyetemen megszerzettetni az újságíró-szakos hallgatókkal éppenúgy, mint ahogy azt a könyvtár-szakos hallgatókkal teszik.) Ha valamennyi lapunk szerkesztőségének jól felszerelt kézikönyvtára és e kézikönyvtárat alaposan ismerő újságírója lesz, egyre kevesebb lesz időszaki sajtónkban azoknak az időnként bosszantó „sajtóhibák”-nak a száma, amelyekét talán nem is mindig a nyomdász követ el.

KÓKAY GYÖRGY

S Z E M L E

Ritter, François : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XVe et XVIe siècles. Strassbourg – Paris 1955. Le Roux, XVI, 631 l., 1 t.

A könyv 1955-ben jelent meg a *Publications de l'Institut des Hautes Études Alsaciennes* 14. köteteként.

Az ősnymondások dicséretével kezdi : a XV. és XVI. század nyomdászai művészek voltak – írja, – s munkáiknak, nyomtatványaiknak szakemberek és laikusok egyaránt osodálattal adóznak. Hiányolja, hogy nincs egy összefoglaló nagy mű, mely minden nyomdászt megemlítené, a kevésbé jelentőseket éppen úgy, mint a nagy neveket. A meglevő részlettanulmányok nem pótolnak egy ilyen teljes monográfiát.

Könyvét a nagyközönség számára írta, ezért a jegyzetekbe és függelékbe helyezte azokat az adatokat, melyek csak a nyomdászati anyaggal foglalkozó kutatókat érdeklik. A függelék a könyvben előforduló szerzők, korrektorok életrajzi adataival egészítette ki, így a legfontosabb adatokat egy helyen megtalálhatja az érdeklődő. Mielőtt anyaga tulajdonképpeni tárgyalásához kezdene, röviden összefoglalja, miben is áll a könyvnyomtatás, hogyan készült a könyv a XV. században. Ezzel kapcsolatban kiemeli a korrektor szerepét, s pár híres nevet is felsorol : ERASMUS, GERBEL, LUSCINIUS.

Könyvét – a két század szerint – két nagy részre osztotta ; e két részen belül fejezetenként ismerteti az egyes nyomdások életét és működését. Az első fejezetet GUTENBERGnek szenteli mint az első strassburgi nyomdásznak. GUTENBERG életéről szólva megemlíti a még máig sem tisztázott problémát : hol élt GUTENBERG 1444. márc. 12. és 1448. okt. 17. között. Szerinte, ha ezt tisztázni tudnák, sok ehhez kapcsolódó probléma megoldódna.

A következő két fejezetben az egymás után meginduló nyomdákról és tulajdonosaikról beszél, a 4. és 5. fejezetben pedig a fametszetes könyvillusztrációnak az elzászi nyomdászatban való bevezetéséről és fénykoráról. A 6. fejezetben a jelentéktlenebb nyomdásokot és nyomdákat sorolja fel, s végül ennek a résznek zárófejezetében a külföldre vándorolt, de elzászi eredetű nyomdások életét és munkásságát tárgyalja.

A könyv második része nagyjából az első rész beosztását követi. A következő hat fejezetben tovább folytatja a strassburgi nyomdások seregszelméjét, utoljára hagyva itt is a kevésbé jelentőseket. Külön fejezetben beszél a Strassburgban nyomtatott francia nyomtatványokról. Ezek legnagyobb része vallásos tárgyú, s a protestantizmus franciaországi elterjedésével áll kapcsolatban. Felsorolja az általa ismert műveket, lehetőleg pontosan megjelölve, hogy ki nyomtatta.

Ezzel a fejezettel zárja le a strassburgi nyomdászatról írottakat. Két fejezetben ismerteti ezután a többi elzászi nyomda történetét, s végül az utolsó fejezetet Elzász híres illusztrátorainak szenteli. Az egyes mesterek műveinek felsorolását az illusztráció fejlődéséről írt rövid áttekintés vezeti be. Megállapítja, hogy egy külön elzászi iskola

jött létre a hagyományos gótikus művészet befolyása alatt, s csak a XV. sz. végén, a XVI. sz. elején jelennek meg az első figyelemre méltó munkák. Legszebb közöttük — szerinte — az 1502-ben megjelent VERGILIUS-kiadás illusztrációi. Ezután tér át az egyes mesterek életének és működésének ismertetésére.

A könyv végén RITTER még egy utolsó, általános összefoglalást ad a nyomdászat kezdeteiről, nyomon követve a világi könyvek fokozatos térhódítását. Érdekes statisztikát ad az 1480–1500 között megjelent könyvekről, mely szerint a vallásos irodalom 50, a népkönyvek 15, az orvosi, történeti és tudományos művek 25, a humanista könyvek pedig 10 százalékát alkották e kor könyvtermelésének. Megemlíti azt is, hogy a reneszánsz, mely Elzászban a XVI. sz. elején élte virágkorát, erős hatást gyakorolt a nyomdászatra. A század nagy nyomdászai: SCHOTT, SCHÜRER, ANSHELM egymással szövetkezve adták ki a görög és latin klasszikusokat, gondos kiállításban.

A befejező rész utolsó néhány oldalán a nyomdászattal kapcsolatos egyéb ipari és gazdasági kérdésekkel foglalkozik: papírgyárakkal, könyvkötéssel, a vásárok szerepével a könyvterjesztésben, az első kiadó-nyomdászokkal s végül a könyvtárak alakulásával.

A jól megírt és alapos gonddal összeállított kötetet függelék, betűrendes mutató, rövidítés-jegyzék és bibliográfia egészíti ki. A kötet végén található két táblával még további értékes segítséget nyújt az olvasónak: az egyik a nyomdászok kronologikus táblázata, a másik pedig Strassburgot ábrázolja, a könyvben szóba került helyek megjelölésével.

SÜVEGES ILONA

A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge, compiled by J. C. T. OATES. Cambridge, 1954. xiii, 898 l.

A cambridge-i Egyetemi Könyvtár közel négy és félezer ősnymotványt őriz, és így a világ tíz legnagyobb ősnymotvány-gyűjteménye közé tartozik. Azzal, hogy e rendkívül gazdag állományt nyomtatott katalógusban részletesebben feltárták, igen értékes segítséget nyújtottak a könyvnyomtatás első korszakával foglalkozóknak. Már 1870-ben felmerült az a gondolat, hogy a könyvtár ősnymotvány-katalógusát nyomtatásban közreadják. A részletes, leíró katalógus helyett — az időközben megindult *British Museum Catalogue (BMC)* és *Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW)* miatt — 1926–38 között H. R. CRESWICK jegyzékkatalógust készített. Ezt ellenőrizte és konkoranciákkal látta el, végül a gyűjtemény történetével egészítette ki J. C. T. OATES.

A vaskos kötet igen nagy szakértelemről és egyben mértéktartásról tesz tanúságot. Megtalálható benne minden lényeges adat, akár a gyűjteményt közvetlenül kívánja valaki használni, akár más ősnymotvánnyal kapcsolatos problémához keres benne tájékoztatást. Ugyanakkor elkerül minden felesleges ismétlést vagy szószaporitást.

Az előszó a katalógus összeállításának és a leírásoknak a szempontjait ismerteti. Utána a gyűjtemény rövid története következik, amely természetesen elválaszthatatlan az egész könyvtár történetétől. A könyvtár — első fennmaradt katalógusa szerint — 1667-ben már 16 000 kötetet számlált, és ebből több mint 350 ősnymotvány volt. A gyűjtemény gyarapodásának mindenkor jelentős forrása volt az ajándékozás. Az első nyomtatvány ily módon 1475 májusában került a könyvtárba Thomas ROTHERHAM jóvoltából. A nagylelkű mecénások egész sora követte őt, I. György királyon keresztül (1715) egészen a GASELEE-hagyatékiig (1934). A bevezető történeti rész ismerteti egy-egy ritkább és érdekesebb példány megszerzésének körülményeit. Igen sok ősnymotvány került a könyvtárba a múlt század második felében tartott nagy árverésekből. A gyűjtemény ma is gyarapszik: 1952-ben 11, a következő évben 10 új ősnymotványt szerze-

ményeztek. A történeti hűség kedvéért felsorolja a régi, történeti gyűjteményekből (Rotherham, Old Library, Royal Library) ma már hiányzó 22 művet is. Megismerjük végül a gyűjtemény elhelyezését, felállítását, katalógusait és a vele foglalkozó jelentősebb könyvtárosokat.

A könyvtártörténetet az ősnymtatványok feldolgozásánál használt 76 legfontosabb segédkönyv jegyzéke követi, mely felér az ősnymtatvány-bibliográfiák és katalógusok gondosan összeválogatott bibliográfiájával.

A tulajdonképpeni katalógus felsorolja a könyvtár valamennyi ősnymtatványát (hét táblanyomat és hat egyleveles nyomtatvány is található a gyűjteményben), és 4374 tételt foglal magában. A rövid címlírás a következő adatokat tartalmazza : szerző (vagy rendsző), cím, formátum, lap magassága (mm-ben) és a dátum (ha ez a könyvből kiderül). Nyomdai kolligátumok esetében csak az első művet említi, a többire a később említésre kerülő szerzői betűrendes mutatóban utal. A címlírás után a bibliográfiai hivatkozás (PROCTOR, BMC, HAIN és GW) következik. (A BMC hiányzó részét DUFF, CAMBELL, HAEBLER stb. speciális bibliográfiai helyettesítik.) PÓLAIN-t, PELLECHET-t, COPINGER-t és REICHLING-et csak akkor említi, ha a BMC nem közli az illető nyomtatványt. Ha a könyvet bárhol máshol már leírták, akkor arra csak utal, a le nem írt nyomtatványokat ellenben röviden leírja.

A bibliográfiai utalást a kolláció, levélszám (megjelölve az üresekét), a használt betűtípusok, a sorok száma laponként, a szükséges szövegek közlések (itt megkülönbözteti az s és f, valamint az r és l betűket) követik. Ezután felsorolja a példány esetleges hiányosságait, provenienciáját, a bejegyzéseket és röviden jellemzi a kötést. Utoljára adja – szögletes zárójelben – a növedéki számot.

Az ősnymtatványok leírásai nyomdatörténeti, vagyis ún. PROCTOR-rendben sorakoznak egymás után.

A szorosabban vett katalógust három mutató követi : szerzői betűrendes, nyomdász, illetve nyomdahely szerinti és proveniencia szerinti. A szerző, illetőleg rendsző megállapításában nem merev : nem követi mindenben a GW szabályzatát, ezért nem is mindig következetes. Sok esetben először határoz meg – betűtípus alapján – nyomdászt. A proveniencia-mutató különösen példás : közli a monogramokat és a névtelen mottókat is, továbbá a volt tulajdonosok születési és halálozási évszámát.

A mutatók után találjuk a négy konkordanciát, melyben saját sorszámait összeveti HAIN, a GW, CAMBELL és DUFF katalógusainak számával.

A cambridgei Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-katalógusa a már említett két év szerzeményeinek jegyzékével zárul.

A 8 tábla és 9 szövegek közti kép főleg a könyvtártörténet illusztrálására szolgál. A könyvek közül egy *Biblia pauperum*, a COSTER-féle *Doctrinale*, egy CHAUCER-kötet és egy ritka ibériai (Braga) bűnbocsánati levél szerepel reprodukcióban. Ezenkívül három eddig ismertelen betűtípussal szedett szövegrészt is közread.

A kötet 154 leírása közül 71 eddig teljesen ismeretlen volt. A más bibliográfiák által említett, de le nem írt 83 leírása (ebből kilenc a GW pótlása, illetve javítása!) is rendkívül nagy segítség az ősnymtatványkutatók számára. A fenti kiegészítéseken kívül számos esetben említ variáns, közöl kollációt vagy határoz meg, illetve korrigál nyomdászt. A már említett mutatók és konkordanciák a kötet használhatóságát igen nagy mértékben növelik.

A katalógus ismertet néhány magyar szempontból érdekes darabot is. A volt tulajdonosok sorában találjuk APPONYI Lajos grófit, kitől három ősnymtatvány került 1892-ben a könyvtárba. NAGY István és SZENDEFFY gyűjteményéből egy-egy kötetet őriz ma ez a híres angol egyetemi könyvtár. A magyar szerzők közül MICHAEL DE HUNGARIA művei szerepelnek a legnagyobb számban (9 kiadás 14 példányban). TEMES-

VÁRI Pelbártnak három (RMK. III. 42, 76, 78), THURÓCZY Jánosnak egy (RMK. III. 15.) és GEORGIUS DE HUNGARIA-nak ugyancsak egy műve (RMK. III. 81.) szerepel a katalógusban. A magyar vonatkozású művek közül megemlítendő: egy pálos missale (RMK. III. 33.), Jóhann MUNTZ-nak a budai meridiánra készített 1495. évi naptára (BALLAGI 46.) és Jacobus MONTANUS angol nyelvű műve magyarországi SZENT ERZSÉBET-ről (részlet HAIN 4701. műből).

A nyomtatványok meghatározásában csupán egy ellenvéleményünk lenne, mégpedig a pálos missale (RMK. III. 33.) esetében, melyből eddig csupán egyetlen csonka példányt ismertünk az Országos Széchényi Könyvtárban. (A cambridge-i példány ezt — szerencsés módon — kiegészíti.) OATES szerint a könyv Brűnben STACHEL & PREINLEIN nyomdájában készült. Ezzel szemben HUBAY Ilona szerint (*Missalia Hungarica*. 64. l.) a kötet a baseli AMERBACH nyomda terméke. Mi — a betűtípusok alapján — inkább HUBAY véleményéhez csatlakozunk, bár el kell ismerni, hogy a brűni nyomda tevékenységi köréhez jobban talál egy missale, mint a baseliéhez.

BORSA GEDEON

Handbook on the international exchange of publications. Second ed. edited and revised by dr. Gisela von BUSSE. UNESCO, Paris, 1956. 507 l.

A világszerte megjelenő tudományos irodalom őrési áradata nélkülözhetetlenné teszi a nemzetközi kiadványcserének mint beszerzési módnak az igénybevételét, nélküle a nemzetközi tudományos együttműködés hiányos lenne. Az UNESCO igen hasznos munkát végzett tehát azzal, hogy kibocsátotta a nemzetközi kiadványcsere kézikönyvének második, jelentősen bővített és javított kiadását, és ezzel nagyot lendített a határon át folyó kulturális és tudományos érintkezés korábban akadozó gépezetén.

Az angol, francia és spanyol nyelvű 500 oldalas kézikönyv — eltérően az első kiadástól — két nagy részre oszlik: az első a nemzetközi kiadványcsere általános tudnivalóit tárgyalja világos csoportosításban és alapos részletességgel, a második 114 ország 3500 intézményének több mint 10 000 kiadványát sorolja fel. A kézikönyv tulajdonképpen eljárt kétségkívül a második rész valósítja meg, mert hiszen gazdag választékot nyújt a cserélni kívánó könyvtárak számára.

A cserére vonatkozó alapvető ismeretek és általános elvek tanulmányozása nélkül viszont igen nehéz külföldi kapcsolatokat kezdeményezni, ez tehát az első rész fontosságát húzza alá. Ennek első fejezete a nemzetközi kiadványcsere *fogalmát* és főbb elveit a következőkben határozza meg: A nemzetközi kiadványcsere olyan szerződés vagy megállapodás, melyben a különböző államokhoz tartozó felek ígéretet tesznek arra, hogy egymásnak sajtótermékeket fognak adni. Lényeges elem a kölcsönös akaratnyilvánítás, a forma mellékes, a megállapodás, ha csak nem többoldalú, egyszerű levélváltás útján is létrejöhet. Sajtótermékeken természetesen a könyveken és folyóiratokon kívül ezek reprodukált formái is értendők, melyek a térképekkel, metszetekkel stb. együtt tárgyai lehetnek a cserének. Csak a politikai vagy erkölcsi szempontból bizalmas jellegű irodalom jelent kivételt. Kézikönyvünk csakis a tudományos kiadványok cseréjével foglalkozik és hangsúlyozza, hogy a cserénél a gazdasági elem, a haszonra való törekvés háttérbe szorul. Lényege, hogy a kereskedelmi úton egyáltalában nem vagy csak nehézségek árán beszerezhető kiadványokat biztosítja, különösen az olyan könyvtárak számára, melyeknek vagy nincs külföldi devizájuk, vagy csak kevés. Ajánlatos, hogy a cserélők haszonlesés nélkül folytassák a cserét mint a tudományos eszmecsere formáját, és módszereikben azt az elvet kövessék, hogy ne minél több, hanem minél megfelelőbb cserétársat keressenek maguknak, és azokat ne merev szabályok alapján, hanem lehetőleg egyénileg kezeljék.

Az első fejezet további részei külön-külön foglalkoznak az *akadémiák és tudományos intézetek, az egyetemek és a könyvtárak közötti cserével*. Mindhárom kategóriánál szó van arról, hogy miként tanácsos a cseretársakat kiválasztani, a kicserélt értékeket elszámolni és a cserét technikailag lebonyolítani. Az egyetemekről szóló részben rövid áttekintést kapunk a kiadványcsere történetéről, egy közbeiktatott hasznos táblázat az egyetemi dolgozatok és disszertációk legfontosabb nemzeti katalógusait sorolja fel. Az elszámolást illetően saját kiadványok cseréje esetében a mérleget tekintjük eleve kiegyensúlyozottnak, tekintet nélkül a küldött és a kapott anyag arányára. Folyóiratok esetében tanácsos az egyet-az-egyért elvet követni. Az esetleg mégis szükséges zsinórmérték háromféle lehet: a) a kötetek és folyóiratok száma; b) lapszám; c) súly.

Nagyvonalúság mellett is szükség van azonban nyilvántartásra. A cseretársakról felállított kartonlapokon fel kell tüntetnünk a küldött és kapott anyagot az elfogadott elszámolás szerinti egységekben. Ez nélkülözhetetlen a mindenkori helyzet áttekintéséhez és annak megállapításához, hogy tartozásaink vagy követeléseink vannak-e túlsúlyban. Az intézményen belül a cserével foglalkozó munkatársak lehetőleg alkossanak külön csoportot, de működjenek szorosan együtt a beszerzést intézőkkel. Ez a csoport azután rendszeresítheti bizonyos formalevelek használatát, és gondoskodnia kell a közvetlen vagy valamely hazai központon keresztül történő postázásról.

A *duplumcserének* az a nagy jelentősége, hogy segítségével a könyvtárak devizakiadás nélkül olyan régebbi anyagot szerezhettek, amely háborús pusztítások folytán vagy valamely más okból hiányzik gyűjteményeikből. Az újonnan keletkezett könyvtárak különösen sok hasznot meríthetnek a cserének ebből a fajtájából, melyet az UNESCO 1955 végéig központosítottan bonyolított le, azóta azonban az egyes nemzeti csereközpontoknak adott át. A duplumanyag felajánlásának különböző módjai közül a legelterjedtebb a sokszorosított jegyzékek alapján történő igénylés, melynél viszont az egymást fedő igények kielégítése során a kézikönyv által ajánlott módszerek valamelyikével a sorrendiség kérdését kell megoldani. Fokozottan előtérbe lép itt a nagyvonalúság követelménye: sokszor nem is kapunk semmit a küldött anyagért, máskor viszont mi vagyunk a megajándékozottak. Nyilvántartásokra itt is szükség van.

A *hivatalos kiadványok cseréjének* évtizedek óta megoldatlan kérdésével bőven foglalkozik a kézikönyv. Túlhaldottsága és eredeti hibái miatt elmarasztalja az 1886-os brüsszeli egyezményt, az új, többoldalú nemzetközi egyezmény megkötéséig pedig kétoldalú egyezmények kötését tanácsolja, és meghatározza ezeknek legfontosabb tartalmi elemeit.

A második fejezet a csere lebonyolításának módjairól foglalkozik. A *közvetett* csere egy-egy nemzeti központon keresztül történik, a *közvetlen* csere pedig a cseretársak között, minden más szerv közbeiktatása nélkül. Mindkét megoldásnak vannak előnyei is, hátrányai is. Maga a kézikönyv a csereközpontok igénybevétele mellett előnyösebbnek, hangsúlyozva azok megnövekedett fontosságát és szerepkörét. A modern csereközpontok ma már nem egyszerű továbbító szervek, hanem el kell vállalniuk az információs és tanácsadó irodák szerepét is. Természetesen továbbra is fontos feladatuk, hogy segítséget nyújtsanak országuk cserélő intézményei számára a szállítás, vámoltatás, kiviteli és behozatali engedélyek megszerzése stb. terén, és gyűjtőküldemények alkalmazásával ezentúl is kötelességük minél nagyobb megtakarításokat elérni a portóköltésekben. A kézikönyv szerint azonban a központok ezen munkájukon kívül nyilvántartják országuk cseréseit, egyeztetik a kapcsolatokat, figyelik a külföldi helyzetet, kezdeményezik az elhanyagolt országok és tudományterületek cseréjét, címanyagukkal mindenkor a cserét indító rendelkezésére állanak, összehoznak cseretársakat, foglalkoznak a csere elméleti és gyakorlati kérdéseivel stb.

A közvetlen csere is jól működhetik, különösen olyan országokban, ahol a postai és vámkedvezmények általánosak. Ilyen helyeken a központ megtakarító szerepe felesleges, a kiadványok sokkal gyorsabban továbbíthatók, a cserések között melegebb együttműködés fejlődik ki stb. Mindenesetre a duplumcserét és a hivatalos kiadványok cseréjét ajánlatos központok útján végeztetni, melyek fontos szerepet töltenek be minden kiadványkategóriára nézve azokban az országokban, ahol a tudományos kiadvány-csere még csak kialakulóban van.

A fejezet két utolsó pontja az *OEEC* (Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet) és az *UNESCO Könyvtári Központjának* cseretevékenységét ismerteti. Az utóbbi, már említett szerv világviszonylatban töltötte be a kiringállomás szerepét, melynek során a háború utáni években 3500 könyvtár csereajánlatait 55 ország között közvetítette, és így 12 000 kiadvány cseréjét tette lehetővé.

A harmadik fejezetben áttekintést kapunk a csereegyezmények három fő típusáról: a már említett, formáság nélküli kétoldalú megállapodásokról, a többoldalú, kormányok közötti egyezményekről és az általános tárgyú, két- vagy többoldalú kulturális egyezményekről. *A kétoldalú megállapodások* köréből az egyszerű levélváltással létrejöttéken kívül ki kell emelni azokat, amelyeket két kormány a hivatalos kiadványok cseréjének rendezése céljából köt. Ezeknek a megállapodásoknak, illtőleg szerződéseknek tartalmi kellékeit a kézikönyv itt megismétli, majd mintaként közli az Egyesült Államok és Franciaország kormányai között 1945-ben létrejött szerződés szövegét. A fejezet végén találjuk a hivatalos kiadványcsere tárgyában az egyes államok között kötött kétoldalú szerződések felsorolását.

A többoldalú egyezmények közül a fejezet teljes szövegünkkel közli az 1886-os brüsszeli, az 1902-es és 1936-os amerikai-keleti egyezményeket és megállapítja, hogy ez a két utóbbi, bár nem kizárólagosan a nemzetközi kiadványcsere rendezése érdekében jött létre, több vonatkozásban pótolja a brüsszeli egyezmények hiányosságait, és egyúttal használható mintaként szolgál hasonló regionális egyezmények megkötésére. A két- vagy többoldalú *kulturális egyezmények* rendszerint olyan keretszerződések, melyek konkrétan nem rendezik a csere ügyét, inkább kötelezettséget vagy legalábbis biztatást adnak részletes csere megállapodások kötésére. A kulturális egyezmények részletes felsorolása nagyban emeli a kézikönyv használhatóságát.

A hetedik fejezet felhívja az államok figyelmét arra, hogy a ki- és behozatali engedélyek, bürokratikus formaságok, vámok és magas postaköltségek milyen nagy mértékben akadályozzák a kiadványokban foglalt emberi gondolatok szabad áramlását, és ezért milyen rendkívülien nagy fontosságú lenne ezeknek a korlátoknak minél teljesebb felszámolása. A kézikönyv alapos tájékoztatást nyújt a szállítás különböző módjairól, a postázás egyes fajtáinak (nyomtatványok, csomag, teheráru stb.) előnyeiről és hátrányairól, a vámügyi terén fennálló helyzetéről stb. Jelentős előrehaladás történt azáltal, hogy az UNESCO kezdeményezésére 1950-ben létrejött a *Nevelésügyi, tudományos és kulturális kiadványok behozataláról* szóló nemzetközi többoldalú egyezmény, mely 1952 óta 20 állam között már érvényben is van, és számos kedvezményt biztosít vámügyi és postázási téren a cserélő intézmények számára.

Említettük, hogy a gazdag adattár a második részben sorakozik, itt valósul meg a kézikönyv célja: a lehetőségek bőséges választékát nyújtani a világ bármely részén működő bármilyen tudománnyal foglalkozó intézmény vagy könyvtár számára. A csere megindításához nem kell mást tenni, mint a kézikönyv által erre a célra felállított 16 szakcsoport közül a megfelelő megállapítani és azután az ezen szakszám után sorakozó intézményeket kikeresni mindazoknak az országoknak a fejezeteiben, melyekkel cserekapcsolatot kívánunk teremteni. Ha például egy magyar agrobiológiai intézet a saját kiadványai ellenében szeretné megkapni a külföld hasonló tárgyú kiadványait, fellapozza

az öt érdeklő országokat, és ott a 13-as és a 15-ös szakszámok alatt felsorolt intézmények között addig keresi, amíg megtalálja az öt érdeklő kiadványokat kibocsátó intézményeket.

A francia nyelvű betűrendben sorakozó országok egyes fejezetei a következőket tartalmazzák: *a)* a nemzeti csereközpont címét és tevékenységének vázlatát; *b)* a nemzeti bibliográfiai tájékoztató központ nevét és címét; *c)* az illető országban esetleg megjelenő periodikus bibliográfia megnevezését, amely a hivatalos kiadványokat sorolja fel; *d)* az egyes országok által kiadott és az ottani cserelehetőségeket, illetőleg intézményeket tartalmazó kézikönyveket és végül *e)* az említett 16 szakcsoportba osztott intézményeket, könyvtárakat stb. címeikkel és kiadványaikkal együtt. A szakcsoportokon belül az intézmények városok szerint sorakoznak, mindegyik ország fejezetének végén külön index található, mely a városokra utal. A rövidítéseket természetesen külön táblázat oldja fel, a szak- és országmutató pedig a kötet végén található. Magyarország viszonylag nagy terjedelemben szerepel, az 1954. év végének megfelelő állapot megközelítő teljességével.

Hibája a könyvnek, hogy az általános bevezető rész túl hosszú, helyenként ismételi, és nem tesz világos különbséget a jelenleg érvényben levő tényleges állapot és az elérni kívánt eredmények között. Az adattár helyenként elhanyagolja az intézmények pontos címének közlését. Lehetséges, hogy lesznek olyan könyvtárak, melyek az első kiadás szerkezetét jobban tudták használni, az ugyanis az ETO-ra épült, és csak az ETO főosztályain belül oszlott tovább országokra. Ez a kiadás fordított rendszerű: a főfejezeteket az országok adják, ezeken belül pedig egy speciális 16-os szakrend nyert alkalmazást. A hosszabb használat fogja eldönteni azt, hogy melyik rendszer előnyösebb. Az első kiadásnál mindenestre összehasonlíthatatlanul gazdagabb az új; sokkal több ország könyvtára, intézménye és ennek megfelelően sokkal több cserélhető kiadvány szerepel benne. Minden remény megvan arra, hogy eredményesen fogja szolgálni a könyvtárak nemzetközi együttműködésének és a tudományok korlátokat nem ismerő szabad áramlásának ügyét.

GOMBOCZ ISTVÁN

Sallai István—Sebestyén Géza : A könyvtáros kézikönyve. Budapest, 1956.

Művelt Nép. 576 l.

Gyors ütemben fejlődő könyvtárügyünk útján újabb mérföldkő ez a könyv. Könyvtárosaink serege, az olvasótábor, a könyvtárakkal szemben támasztott követelmények, mind hatalmasan megnövekedtek az utolsó 12 év folyamán, — teljesen igazuk van a szerzőknek, amikor könyvük bevezetőjében megállapítják, hogy nagyon szükségünk volt már egy új könyvtártani kézikönyvre, mert a régebbi érdemes művek (amelyek között érthetetlen módon nem említik KÁPLÁNY Gézáét) már nem elégítik ki a ma szükségleteit. Könyvük nemcsak terjedelmével szárnyalja messze túl a régebbi magyar kézikönyveket, hanem alaposágával és természetesen azzal is, hogy a kor színvonalán áll, s gondosan számba veszi a mai magyar élet sajátos jelenségeit és szükségleteit. Nemcsak könyvtártani irodalmunk számára komoly nyereség, hanem a gyakorlat, az élet számára is, — nem kétséges, hogy azzal a komoly segítséggel, amit fiatal könyvtárosainknak nyújt, számottevő mértékben hozzá fog járulni könyvtárügyünk nagy, új vívmányainak megszilárdításához, s emellett nyilván igen jó szolgálatokat fog tenni az egyetemi oktatásnak is.

A szerzők a bevezetésben hangsúlyozzák, hogy különféle könyvtár-típusok dolgozóinak az igényeit igyekeztek kielégíteni, és rámutatnak arra is, hogy ez csak bizonyos határok között sikerülhetett. A bevezetés szerint főleg két ponton szorították korlátok közé mondanivalójukat: rendszerint megelégedtek a kérdések általános bemu-

tatásával, és a többenél behatóbban foglalkoztak a felszabadulás óta szervezett könyvtári intézmények, vagyis a közművelődési könyvtárak problémáival. Az első korlátozás magától értetődő: általános kézikönyv legfeljebb kivételesen mehet el a kivitel apró részleteiig. A második azt jelenti, hogy a tudományos és főleg a nagykönyvtárak szempontjai háttérbe szorulnak a közművelődési könyvtáraké mögött.

Világos, hogy az optimális megoldás: külön kézikönyv a közművelődési könyvtárak és külön a tudományos könyvtárak részére, az utóbbi főleg a nagykönyvtárak igényeit tartva szem előtt. Egy másik lehetséges megoldás: mindkét típus szükségleteinek és szempontjainak párhuzamos figyelembevétele; ez nem gazdaságos, mert igen nagy terjedelmet kíván, s egy nagyon drága könyvet kényszerít a könyvtárosra, amelynek az egyik felére nem kíváncsi. Mindkét megoldás luxusos, s így nem esoda, ha kis országban egy harmadikra: a kompromisszumos megoldásra esik a választás. Ez történt a mi esetünkben is. Persze ez a megoldás csak a tartalom bizonyos egyenetlenségei révén valósítható meg, akármilyen gondal történjék is az anyag összeválogatása, megrostálása.

Ezek az egyenetlenségek az előttünk fekvő könyvön is kiütözköznek. A kérdések egy részét olyan szinten tárgyalja, amely a nagykönyvtárak dolgozóinak igényeit is kielégíti. Általában áll ez a könyvtári munka fő ágait tárgyaló fejezetekre (állománygyarapítás, katalógusok, raktározás és részben az olvasószolgálat és a tájékoztató munka), — sőt ezeknek nem egy részlete kizárólag a nagykönyvtáraknak szól, így például a beszerzendő művek kiválasztásáról mondtak. Viszont másutt az az olvasó benyomása, hogy kifejezetten a közművelődési könyvtárosok számára készült művet olvas, — így a különgyűjteményekről, a könyvtárak vezetéséről, a könyvtárügyről szóló fejezetekben, de a könyvről és a könyvtárról szóló bevezető fejezetben is. A közművelődési könyvtárak szempontjának nagyobb súlya persze azt is jelenti, hogy a gyakorlati kérdésekre esik a hangsúly, s ennek — nyilván anyagi okok nyomása alatt — az a további következménye, hogy a történeti vonatkozások teljesen a háttérbe szorulnak. Írástörténetről egyáltalában nincs a könyvben szó, az a kevéske pedig, amit könyvtártörténetről, az egyes munkamódszerek fejlődési folyamatáról mond, az a közepes közművelődési könyvtár dolgozóját sem elgátheti ki. Persze a történeti vonatkozások ilyen mértékű mellőzése mellett helyesebb lett volna a könyvnek szerényebb címet adni, pl.: *A gyakorlati könyvtártan kézikönyve* vagy *A modern könyvtárkezelés kézikönyve*.

Mindez persze mit sem változtat azon, hogy a könyv — korlátozott célkitűzései ellenére — nagy nyeresége könyvtárügyünknek, és azt sem jelenti, hogy e célkitűzést helytelenítendő: egyszerűen csak körvonalazni kívánjuk a könyvnek ebből a célkitűzésből fakadó jellegét.

A rájuk bízott feladatot a szerzők igen jól oldották meg. Nemesak a magyar szakirodalomban nincsen munkájuknak párja, de a külföldön sem egyhamar találunk kézikönyvet, amely a könyvtárkezelés összes gyakorlati kérdéseit ilyen kimerítő részletességgel, amellet ilyen világosan és könnyen hozzáférhetően tárná a tájékozódni kívánó könyvtáros elé. A könyv gazdag tartalma áttekinthetően rendszerezve a könyvtári munka minden gyakorlati vonatkozását számba veszi, a költözködésig és a vállalati könyvtárak folyóirat-körözéséig bezárólag. Különösen jók a technikai vonatkozások: a szerzők nagy gondot fordítanak a megfelelő munkaeszközök, a munkafolyamatok helyes technikájának ismertetésére.

A jó eredmény túlnyomórészt SEBESTYÉN érdeme, aki a könyv kétharmadrészét írta, benne a legfontosabb fejezeteket (SALLAI a 10 fejezet közül a könyvtár épületéről és berendezéséről, az olvasószolgálatról, a könyvtár vezetéséről szóló három fejezetnek a szerzője és a könyvtárügyről szóló fejezet társszerzője). SEBESTYÉN kvalitásai éppen ezekben a központi fontosságú fejezetekben érvényesülnek a legjobban, itt mutatkoznak

meg a legelőnyösebben egyrészt nagy szakképzettsége, másrészt széleskörű gyakorlati tapasztalatai, áttekintése a könyvtári üzem egész problematikája fölött. Kis terjedelemben gazdag anyagot ad, a kézikönyv megszabta részletesség határai között teljesen kimeríti a tárgyat, fontos szempontokról nem feledkezik meg. Előadása is kitűnő. Jól exponálja a lényegét, logikusan és világosan fejti ki a témát, velősen, röviden formuláz, mindig fegyelmezett, arányérzéke biztos. Kifogást csak egyet emelhetünk ellene: azt, hogy hébe-hóba harcosabb, mint amennyire ez a kézikönyv műfájának tárgyilagoságához illenek. Így például a melléklapok rendszavának aláhúzása, illetve fejlődése alternatívájáról beszélve, értékelése mindössze ennyi: „Az egyszerűbb, gyorsabb eljárás az első” (184. l.). Vagy: „A kartotékleltár nem hátrányosabb a könyvleltárnál, hanem annál sok tekintetben előnyösebb is”, s ezután az előnyöket részletesen tárgyalja, a hátrányokat nem (128. l.).

A következőkben a könyv egyes részleteire, illetve megállapításaira vonatkozó kritikai megjegyzéseinket tesszük meg, a fejezetek sorrendjében.

A bevezető fejezet a könyvről, könyvtárról, könyvtártudományról szól. Nagyönis vázlatos történeti áttekintéseiben itt-ott hiba is akad: a bőrkötés aranyozása Európában nem MÁTVÁS király kódexein jelenik meg először (12. l.); a táblanyomatós népkönyvek, naptárak, iskolakönyvek európai megjelenésének időpontját a XIV. sz. végével a kelle-ténél korábbra teszi (13. l.). A nyomdatechnikáról többet beszélhetne, — a síknyomás, sztereotypia, offset, mélynyomás, rotáció terminusokat használja, de nem magyarázza meg. Helyes, hogy statisztikai adatokkal némi képet igyekszik adni a könyvtermelés növekedéséről, — helytelen, hogy a táblázatában közölt magyarországi adatokból a kezdő azt a konzekvenciát vonhatja le, hogy a világ könyvtermelésének 7%-át Magyarország produkálja, s mögötte Franciaország, Anglia és az Egyesült Államok is elmaradnak (15. l.). Kategorizálásnál tanácsos megmondani, hogy mi a célja, — hogy a kategóriák mögött a valóságnak egymástól lényeges dolgokban különböző jelenségei állanak, tehát hogy például a kis-, a közép- és a nagykönyvtár megkülönböztetésének értelmét e könyvtár-kategóriák feladatainak és munkamódszereinek különbségei adják meg, s egyben persze vázolni ezeket a különbségeket. A népkönyvtár és a tudományos könyvtár régi kategóriáját szerző elveti, s nagyjából az általános könyvtár és a szakkönyvtár megkülönböztetését állítja a helyükbe, úgy azonban, hogy a budapesti Egyetemi Könyvtárat és az Akadémia könyvtárat a szakkönyvtárak csoportjába sorolja (43–44. és 533–542. l.), míg a Széchényi Könyvtár az általános könyvtárak csoportjába kerül, amelyben rajta kívül a területi könyvtárak foglalnak helyet a falusi könyvtárakig bezárólag, továbbá a szakszervezeti és a tömegszervezeti könyvtárak. Az ilyen kategóriáknak nyilván nincs semmi funkciója, és így felállításuknak sincs értelme.

A könyvtár épületéről és berendezéséről szóló fejezet első része kissé bürokratikus ízű (például pontokba foglalja, hogy az épület előtervének mit kell magában foglalnia; az irányszámokra is túlzottan nagy súlyt fektet), és emellett nem ment a közhelyektől és a szubjektív véleménynyilvánításoktól sem, pl.: „kerülni kell a túl drága megoldásokat” (56. l.), „törekedjünk otthonosságra, kerüljünk minden túldíszítettséget” (57. l.). A fejezetnek a berendezésről szóló második fele már egyértelműbb dicséretet érdemel: olyan dolgokat mond el, amikre minden könyvtárosnak szüksége van. A fejezet végén beszámol a tömör raktározás külföldi változatairól. A szerzők általában — nagyon helyesen — gondosan ismertetik a külföldön feltűnt legmodernebb technikai megoldásokat, akkor is, ha azok itthon még egyáltalában nem vagy alig nyernék alkalmazást (lyukkártyák, mikrokártyák, mikronyomatok stb.).

Az állománygyarapításról szóló kitűnő fejezet sikerülten vázolja az optimálisan működő és optimális helyzetben levő nagykönyvtár ezirányú munkáját. A leltározás tárgyalásánál kifogásolható, hogy a csoportos és a címleltár egymás melletti használatát

a 125. lapon mint egyedül lehetséges megoldást állítja be („... a könyvtárban a leltározás két párhuzamos nyilvántartás által történik...”), a 127. lapon ismerteti, hogy mit kell tenni, ha csoportleltár nincs, a törlésnél pedig már megint úgy beszél, mintha csoportleltár föltétlenül lenne (132. l.). Az ilyesmi megzavarja a kezdőt. A csoportleltár hasznosága mellett felhozott érvei nem meggyőzőek. A kartotékleltár iránti elfogultságáról már beszéltünk.

A könyv törzse a katalógusokról szóló hatalmas fejezet. Amit SEBESTYÉN itt a katalógus alakjáról, a sokszorosításról, a címleírásról, az osztályozásról, a tárgyi és a külön katalógusokról, a többdimenziós katalógusról ír, azt ebben a keretben jobban megírni aligha lehet. Az egyetlen, amit még javítani lehetne, az elméleti keret, amelybe a részletek beleilleszkednek, s amelynek az utóbbiak helyét, jelentőségét, összefüggését kell megvilágítania, a részletek fölötti áttekintést kell megkönnyítenie. Az átlagos kezdő általában elvész a részletekben, s éppen az alapvető dolgok maradnak előtte homályban; ha hall is róluk, nem figyel fel, mert a saját részletmunkájával ezek nincsenek közvetlen kapcsolatban, s annak az önerejéből való felismerésére, hogy munkájának a szabályait közvetve éppen ezek az alapvető tények határozzák meg, még nincs meg a kellő áttekintése. Ezért fontos, hogy a kezdő előtt nagyon nyomatékosan és mindig újra hangsúlyozzuk az alapvető tényeket és összefüggéseket, és mindig megindokoljuk, hogy mit miért kell tennie. Ezért lett volna jobb, ha a szerző a katalógusfajtákról szólva, még a különböző szempontból csoportosított katalógusfajták felsorolásai előtt hosszán, behatóan, példákkal illusztrálva hangsúlyozná, hogy a könyvtáros, a lényegyet tekintve, két katalógusfajttával dolgozik: a formális, leíró („betűrendes”) és a tárgyi katalógussal. Ezért lett volna jobb, ha a címleírásról szóló szakasz élen nemcsak formális felsorolását adta volna a címleírás alapkövetelményeinek, olyan felsorolását, amely egymás mellett említi *a)* az egységességnek, *b)* a megfelelő adatok összeválogatásának és *c)* az áttekinthetőségnek a követelményeit, — hanem mindenekelőtt azokat a tényezőket vizsgálotta volna meg, amelyek megszabják a címleírás tartalmát, vagyis azt, hogy mely címleírási adatok „megfelelők”; ezt a kérdést SEBESTYÉN csak futólag érinti, amikor a címleírási adatok két céljáról beszél, és egyáltalában nem meríti ki (159. l.). Ezért lett volna jobb, ha a címleírás legfőbb problémáit illető nagyon tartalmas és helyes mondanivalóit nem egy önkényes és esetleges felsorolásban (*A címleírás 10 fontos kérdése*) mondta volna el, hanem megpróbált volna organikus kapcsolatot teremteni a címleírás céljai és a megtárgyalt részproblémák között, rámutatva arra, hogy a megtárgyalt problémák miért valóságos problémák, és az általa ajánlott megoldások miért a helyes megoldások.

Amit a szerző az „olvasói” katalógusról mond, az pontosan és világosan összegezi a könyv megírásakor érvényben volt hivatalos álláspontot, — nem a szerző hibája, hogy azóta ez az álláspont megváltozott, és ma a kérdést már egészen másképpen fogalmazzuk meg. A szerzőt itt legfeljebb egy kifogás érheti. A letűnt hivatalos álláspont nyíltan hirdette, hogy az olvasói katalógust az ideológiai nevelés szempontja követeli meg, másrészt azonban elég logikátlanul mégis lehetőleg igyekezett elfátyolozni azt a nyilvánvaló tény, hogy ezt a nevelési célt azzal éri el, hogy az ideológiailag nem kívánatos könyveket hozzáférhetetlenné teszi az olvasók számára, illetve hogy ez a negatív funkció adja meg az olvasói katalógus létjogosultságát. Ez az ellentmondás és a benne rejlő hipokrizis persze teljesen átlátszó volt, — s éppen ezért helytelen, hogy a szerző ezt is átveszi, például amikor arról beszél, hogy az olvasói katalógust gyakorlati szempontok is szükségessé teszik (az itt felhozott szempontok csak a külön közönségkatalógus szükségességét támasztják alá, a szelektált olvasói katalógusét nem), vagy még inkább akkor, amikor azt írja, hogy „Az olvasói katalógus legfontosabb kérdése, hogy mi kerüljön bele és mi ne. Az előbbi a fontosabb” (139. l.).

A fejezet egyes részletkérdéseihez még a következőket jegyeznők meg. A tárgyszó-katalógusban ajánlható földrajzi tárgyszavak felsorolásánál (228. l.) nem hangsúlyozza, hogy ez a felsorolás csak általános gyűjtőkörű könyvtárra érvényes, — speciális könyvtárakban, a könyvtár jellegének megfelelően, mások lesznek a szempontok. A rendszerező tárgyszó-katalógusról beszélve, nem említi meg, hogy ez a megoldás csak kis, főleg közművelődési könyvtárak esetében használható, melyek tárgyszó-rendszerüket előre kidolgozhatják, — előre kidolgozott tárgyszójegyzék nélkül a könyvek témájának átfogóbb fogalmak alá való subsummálása föltétlenül következtelenségekre vezet. A szótár-katalógus túlságosan rövidrefogott ismertetésénél nem említi a szerző, hogy ez az Egyesült Államok speciális és tipikus katalógusformája (234 — 235. l.). Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy nem tartottuk volna feleslegesnek, ha a szerzők a könyvtári munka különböző ágainak tárgyalásánál kissé több helyet szenteltek volna az egyes jellegzetes nemzeti megoldásmódok ismertetésének és összehasonlításának. Ez nemcsak színesebbé tette volna a képet, hanem tágitotta volna az olvasó látókörét is, megmutatta volna, hogy a feladatok többféleképpen is megoldhatók, s hogy az a megoldás, ami az egyik szempontból föltétlenül elvetendő, más viszonyok között esetleg egyenesen kívánatos lehet.

A raktározásról szóló fejezetben a többen is jobban hiányzik a történeti alapozás, tekintettel arra, hogy a nagykönyvtárak jó részének raktári rendszere ma is magán viseli évszázados kialakulási folyamatának bélyegeit. Egy ilyen történeti bevezetés során szó került volna arról is, hogy a szakrendi, illetve szakcsoportos raktározáson belül a tagolásnak milyen széles skáláját produkálta a gyakorlat. A numerus currens ismertetésénél hiányzik a sorozatok és a befejezetten befutó többkötetes művek kérdésének tárgyalása. A raktári ellenőrzésről szóló szakasz kissé körülményes (pl. : a munkafolyamat leírása, jegyzőkönyv-minta közlése stb.); körülményes az ajánlott eljárás is, — mire jó például az ellenőrzés megtörténtének hatalmas munkatöbblettel járó három helyen való feljegyzése (305 — 310. l.).

Az olvasószolgálatról szóló fejezet nem éri el a világosságnak és az előadás fegyelmeztségének azt a fokát, amelyhez a megelőző SEBESTYÉN-féle fejezetek hozzászoktattak. A „kartotékos kölcsönzés” (értsd : könyvkártyás kölcsönzés) ismertetése az olvasónak nem egy ponton okoz nehézségeket, nem tartalmi, hanem fogalmazási hibáival, — így például az olvasójegy és a személyi lap szerepének vagy a kétkártyás kölcsönzésnek a tárgyalásánál. A különböző megoldások előnyeinek és hátrányainak mérlege és ezek összehasonlítása sem eléggé sokszempontú és sikerült. A nagykönyvtárak problémái ebben a fejezetben már sok helyütt erősen háttérbe szorulnak ; nincs szó a nagy forgalomból és a nagy raktárból adódó speciális technikai problémákról. Annál alaposabb a kiskönyvtárak speciális problémáinak a tárgyalása, l. az intézmények könyvtárainak olvasószolgálatáról és a könyvtár propagandamunkájáról szóló terjedelmes — talán túl terjedelmes — paragrafusokat.

Külön ki kell emelni a tájékoztató munkáról szóló fejezetet, amely e munka egyes ágainak éles megkülönböztetésével, a módszerek sikerült példákkal illusztrált jó ismertetésével kitűnő, nemcsak eleven, de mélyenszántó képet ad a könyvtári munkának erről az ágáról. Meglepő viszont, hogy ennek a fejezetnek a bibliográfiák szerkesztéséről szóló alfejezetében, néhány bevezető általános megjegyzéstől eltekintve, csak az ajánló bibliográfiákról esik szó. Már az is meglepő, hogy a könyvnek nincs külön fejezete, amely rendszeresen foglalkoznék a bibliográfiákkal és azoknak a könyvtári munka minden területén játszott előkelő szerepével. Amit szétszórtan kapunk, az rendszertelen, rosszul van tálalva, és semmi esetre sem elég, — még akkor sem lenne elég, ha a könyv egyedül a közművelődési könyvtárak dolgozóihoz szólna.

A különgyűjteményekről szóló fejezet már túlnyomórészt a közművelődési könyvtáros-olvasók igényeit tartja szem előtt. Ez áll a régi és ritka könyvekről szóló

alfejezetre is, amely csak a legelemibb alapfogalmakat foglalja össze ügyesen és tömören ugyan, de annyira vázlatosan, hogy pl. a XVI. századi egyleveles nyomtatványokat és a relációkat nem is említi. A zeneművekről, térképekről és az időszaki kiadványokról szóló rész viszont még a közművelődési könyvtárosok számára is kevés, — itt pl. a megyei könyvtárak szempontja több gyakorlati útbaigazítást kívánt volna. A mikrofilmekről szóló sikerült paragrafusban kifogásoljuk a következő passzust: „Mikrolapok beszerzésével tehát a címleírás stb. munkája elmarad, felesleges. Hogy ez milyen jelentős, nem szükséges hangsúlyozni: gondoljunk csak a feldolgozás költségeire” (471. l.). Nyilvánvaló, hogy a helyes megoldás az, ha a mikrolapokra vett könyvet ugyanúgy dolgozzuk fel, mint az eredetiben beszerzettet, a feldolgozás költségei tehát nyilván nem lehetnek alacsonyabbak a könyvénél, legföljebb valamivel magasabbak.

A könyvtár vezetéséről szóló fejezetben a szerző többnyire szocialista könyvtárvezetést emleget, olyankor is, amikor a legáltalánosabb érvényű megállapításokat teszi, vagy pláne egyszerűen csak szabadjára engedi szóbőségét. Például: „A szocialista könyvtárvezetésnek éppen az a feladata, hogy a könyvtár funkcióinak megfelelően a korszerű szervezet megteremtésével biztosítsa a fellépő és várható igények kielégítését” (479. l.) — vagy: „A szocialista könyvtár dolgozója önállóan és teljes felelősséggel dolgozik munkaterületén” (480. l.). Ennek az az eredménye, hogy előadásából nem domborodik ki kellőképpen, melyek a szocialista könyvtárvezetés valóban jellemző vonásai.

E fejezet legnagyobb hiányosságának azt érezzük, hogy nem foglalkozik a könyvtárvezetésnek éppen a legfontosabb szakmai teendőjével: a célkitűzések, a rendelkezésre álló anyagi eszközök és a munkaprogram összehangolásának feladatával. A költségvetésről beszél ugyan, de eléggé formálisan, fölöslegesen hosszan ismertetve a magyar állami költségvetés alaki rendjét (499–500. l.), viszont arról nem szól, hogy a költségvetés alakulása befolyásolja a célkitűzéseket is, és főleg hogy döntő hatással van a munkamódszerekre. A kézikönyv az előzőkben a könyvtári munka egyes ágainak legmegfelelőbb módjait ismertette — a könyvtárvezetésről szóló fejezetben viszont arra kellett volna rámutatnia, hogy az elvégzendő konkrét feladatok rangsorát az általános célkitűzések, a könyvtárral szemben támasztott elismert igények határozzák meg, viszont a rendelkezésre álló anyagi eszközök döntik el, hogy a feladatok megvalósításában a rangsor melyik pontjáig mehetünk el. A helyes rangsor megállapításához ítélőképesség kell — hiába hajtunk végre valamely rendszabályt az elvileg legtökéletesebb módon, ha le kell mondanunk miatta valamilyen más, az adott helyzetben fontosabb és sürgetőbb intézkedésről; és az is gyakran előfordul, hogy egy bizonyos konkrét feladatnak a tökéletes megoldásával követ el a könyvtárvezetés hibát, viszont a tökéletlenebb, primitívebb megoldást választva jár el helyesen. Ennek a hangsúlyozása nem fölösleges: a kézikönyv célkitűzései elsősorban gyakorlatiak, s így meg kell őriznie kapcsolatát a valósággal, nem maradhat meg végig elvi síkon.

Részletesebben kell kitérnünk arra, amit szerző a munkanormák sokat vitatott kérdéséről mond (491–494. l.). Helyes az a megállapítása, hogy a legfontosabb munkákban (szakozás, címleírás) csak tapasztalati, statisztikai normák lehetségesek. Viszont ha a szakozást és a címleírást normázhatóknak tartja, akkor honnan veszi a biztonságot, amellyel a tudományos könyvek kiválasztásában adott tanácsnak és a levelek fogalmazásának a normázhatatlanságát leszögezi? Nyilvánvaló, hogy a szakozásnál és a címleírásnál is csak a nagy számok törvénye, tehát hosszabb idő teljesítményének figyelembevétele alapján beszélhetünk a normázás lehetőségéről, — ez a törvény azonban a tudományos tanácsadásra és a levélfogalmazásra is érvényes. Nyilvánvaló az is, hogy az ilyen alapon nyert eredményeket helyesebb szerényebben irányszámoknak nevezni és nem normáknak, már csak azért is, mert az igazi normák másik ismertetőjele, a bérrel való közvetlen

kapcsolat, hiányzik belőlük. Ugyancsak helyes az a másik megállapítása is, hogy a munkaszervezet különbözősége miatt az egyik könyvtár munkanormái nem alkalmazhatók más könyvtárakra (persze a munkaszervezet különbözősége mellett a feladatok, a könyvanyag, a munka színvonalának különbözőségét is meg kellett volna itt említenie), — de ha ez így van, akkor eleve jobb lett volna lemondania a Csűrű-féle „iránynormák” közléséről. Ez egyébként azért is helyesebb lett volna, mert a Csűrű-féle számok egymásiká más szempontból is kifogás alá esik.

A statisztikáról szóló paragrafusban túlzott a statisztikai alapfogalmak ismertetésére szánt nagy terjedelem (504—512. l.). A statisztikai adatszolgáltatás egységességének fontosságát hangsúlyozva közölnie kellett volna, hogy ennek előfeltétele, a központi szabályozás, nálunk még hiányzik. A belső munka statisztikáját nem tartja fontosnak (513. l.), holott a belső ellenőrzésnek ez az egyedüli szilárd alapja. A hálózati központ központi szerzeményi munkájának megszervezéséről és ennek lehetséges variánsairól nem ártott volna részletesen szólnia. A letéti könyvtárak letéti nyilvántartásának a szerző által ismertetett módja eléggé nehézkes és célszerűtlen (520—522. l.). A „módszertani munka” kifejezést a szerző a nálunk szokásos módon helytelenül használja: nemcsak a könyvtári munkamódszerekkel való elméleti foglalkozást érti alatta, hanem a gyakorlati szakmai irányító, tanácsadó munkát is.

A *Könyvtárügy* című fejezet kezdők számára jó képet ad a magyar könyvtárügyről, de az egyes nagykönyvtárak leírásánál a törzsszállomány összetételét is ismertetni kellett volna. Ez egyrészt hozzátartozik egy könyvtárnak könyvtáros részére adott jellemzéséhez, másrészt gyakorlati szempontból is fontos a könyvtáros-olvasó számára. Ezen a réven nyilván a budapesti Egyetemi Könyvtár jelentősége is más megvilágításba került volna.

A fenti megjegyzéseink sora tájékozatlan olvasónak hosszúnak tűnhetik. Nem szeretnők, ha ez félrevezetné őt: e megjegyzések száma a könyvben érintett témák számához viszonyítva elenyésző; megjegyzéseink a könyv tartalmának csak egy apró töredékére vonatkoznak, s így egyáltalában nem állnak ellentétben a könyv értékéről fentebb mondottakkal. Ha fel akarnók sorolni azt is, hogy a könyv mely részeit tartjuk jónak és sikerültnek, akkor bíráló megjegyzéseink soránál hasonlíthatatlanul hosszabb listát kapnánk.

A kiadót köszönet illeti a komoly, színvonalas, hézagpótló kiadványért; a nyomda munkája is elismerésre méltó. Kár, hogy hitvány papírost és gyalázatos, érintésre elkenődő nyomdafestéket használtak. Alapvetően fontos, évtizedes használatra szánt könyvről lévén szó, ez teljességgel megbocsáthatatlan.

DOMANOVSKY ÁKOS

A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. Debrecen, 1955, Házi soksz. 468 l.

Lassan már kialakult hagyományt követ a Debreceni Egyetemi Könyvtár, amikor évről évre megjelenteti évkönyvét. Ezek az évkönyvek egyre fontosabb szerepet töltenek be, a bennük található fontos elvi tanulmányok miatt a magyar könyvtártudomány gyarapodásának igen értékes segítői.

Nem is kíséreljük meg a gazdag, vaskos kötet tartalmi ismertetését, inkább néhány vitatható pont kiemelésével szeretnénk a felvetett kérdésekre reflektálni abban a reményben, hogy az észrevételek felszínen tartanak majd bizonyos problémákat.

Tartalmánál fogva, de terjedelme miatt is Kovács Máté értekezése látszik a kötet legfontosabb írásának. Igen érdekes és egyre lényegesebb kérdésnek szentelt majdnem négy ívet: *Egyetemi és főiskolai könyvtáraink korszerű feladatai és szervezeti kap-*

csolatai címen a magyar könyvtárpolitika néhány időszzerű elvi kérdésével foglalkozik. Cikke egy tanulmányorozat harmadik részét képezi. Rövid történeti visszpillantás után csoportosítja az újabb könyvtárügyi jogszabályok idevonatkozó rendelkezéseit, az elengedhetetlen követelményeket, ismerteti az egyetemi és főiskolai könyvtárak jelenlegi állapotát, majd a gyűjtemények helyét vizsgálja a magyar könyvtárügy országos helyzetében. Bár — érzésünk szerint — a tanulmány jó része inkább általánosságokat rögzít, mégis fontosnak tűnik mindazon rendelkezések és követelmények feltüntetése, melyek a problémakör említésekor számba jöhetnek. Így tanulságosak az egyetemeken belül kialakított önálló könyvtári szervezeti egységről írottak, és sohasem eléggé hangsúlyozható a tájkonvtári funkció fontossága. Kovács Máté is szakít azzal az egy időben erőltetett gyakorlattal, mely a felsőoktatási könyvtáraknak véglegesen közművelődési feladatokat szánt, ugyanakkor igen érdekesen és meggyőzően fejti ki a felsőoktatási és nyilvános közkönyvtári funkció dialektikus kölcsönhatását.

Azokban két kérdésben nem érthetünk egyet a tanulmányíróval: mégpedig a hálózati szervezés és a könyvtári dolgozók tudományos munkájának kérdésében.

A különféle könyvtári tömbök kialakításának veszélye a túlzott centralizáció éveinek maradványa. A cikk is említi, hogy a mezőgazdasági és erdészeti, valamint a múzeumi és művészeti könyvtári hálózat egyesíti a felsőoktatási könyvtárakat, azonban „e szerteágazó, sok különböző rendeltetésű könyvtári hálózat tervét sokkal inkább igazgatási szempontok, mintsem szakmai megfontolások és szükségletek alakították ki”. Ebből a szomorú tényből azonban nem az a tapasztalat szűrődik le a cikk soraiban, hogy ilyen esetben tehát a hálózat fenntartása és tovább alakítása felesleges, hanem — megkísérelve a lehetetlent — az, hogy „Éppen ezért fenforog a veszély, hogy ezek a hálózatok valóságos szakmai együttműködés helyett itt hivatali jellegű, formális kapcsolatoknál rekednek meg” (51. l.). Azaz: nem lesznek képesek tovább fejlődni a gyümölcsöző tudományos együttműködés felé. De hiszen ez — heterogén szakkönyvtárakról lévén szó — nem is lehetséges! Zeneművészeti és képzőművészeti szakkönyvtárak nehéz lesz pl. valaha is közös szerzeményezési politikára szoktatni. (Sajnálatos egyébként, hogy a szakkönyvtárak esetében nem emlékezik meg a filmművészet központi szakkönyvtáráról, csak arról, hogy „esetleg” szükségessé válhat a Színház- és Filmművészeti Főiskola anyagának tudományági szakkönyvtárrá való fejlesztése. Ezen a téren egyébként a szomszédos népek is előttünk járnak.)

A mindenáron szervezés és a gyakorlati adottságok között nagyobb a szakadék, mint azt a tanulmányból sejteni lehetne. Nem vehető észre az a problémásorozat, mely pl. a tanszéki könyvtárak egységes irányításával kapcsolatban felmerült. Önmagában csak üdvözölni lehet ezt a törekvést, de általában az a helyzet, hogy a szükséges anyagi és szakmai lehetőségek hiányában a szép tervek egyelőre csak fokozzák a nehézségeket. A tanszéki könyvtárak egységes címfelvételezése, modern katalógusok felállítása, a szerzeményezés tökéletes megszervezése, a felhasználható összegek egyesítése még korántsem áll azon a fokon, ahogy azt a tanulmány sejteni engedi. Nem is szólva arról, hogy a könyvtár és a tanszékek egyenjogúságának megőrzése is komoly probléma, és éppen ezért látszik meghökkentőnek az a Debrecenben folytatott gyakorlat, mely szerint ott már megindult nemcsak „az előadásokhoz tartozó szakirodalom és jegyzetek gyűjtése”, hanem „a tanszékeken folyó kutatómunkára vonatkozó szakirodalom összeállítása stb.” is! (50. l.) Elképzelhetetlen, hogy egészséges és szakmailag kielégítő legyen ez a gyakorlat.

A cikkírónak a könyvtári dolgozók tudományos munkásságáról alkotott véleményével sem érthetünk egyet. Ő ideálisnak azt tartja, ha a legtöbb dolgozó kizárólag könyvtártudományi munkásságot folytat. „Egyik-másik egyetemi könyvtárunkban” ugyan „olyan tudományos kutató is dolgozik, aki . . . más szaktudományi kutatásokat

végez". „Ha ez csak szórványosan fordul elő... akkor ez egyáltalában nem hátrány.” (48. l.) Ezeknél a mondatoknál a recenzió adta szűk lehetőségek mellett is meg kell állnunk egy pillanatra. Igaz, hogy a könyvtártudomány kérdéseit könyvtárosoknak kell kutatniok, de az is igaz, hogy nem látszik hihetőnek egy életművet tudományos súllyal csak a könyvtári normák vagy az olvasói katalógus problémájára felépíteni.

Ha a könyvtári munka technikai részletkérdéseit nem tekintjük, s a nyomdászat-történet, sajtótörténet, könyvtártörténet, cenzúra stb. kérdéseit a „könyvtártudomány” fogalmai alá helyezzük is, akkor sem tagadható, hogy e kérdések kutatása nem képzelhető el öncélúan s főleg más tudományágakban szerzett alapos jártasság nélkül. Egy könyvtár mindig azokra büszke, akik a gyűjtemény speciális lehetőségeit felhasználva más tudományágakban öregbítik a könyvtár hírnevét, s akiket éppen ezért sok kérdés megoldására fel lehet használni. Az elmúlt évek practicizmusával szemben egyre inkább az a felfogás jut diadalra, hogy a sokoldalúan képzett szakemberek révén kell a szerzeményezéstől az olvasószolgálatig a legkülönbözőbb feladatokat ellátni. (Ezt mutatja az a tény is, hogy az egyszakos könyvtárosképzés nem vált be.) Ez hoz színvonalemelkedést a könyvtári munkában is, és nem azok az öncélú munkaközösségek, melyek hihetetlen energiával kutatják és dolgozzák fel — mondjuk — egy könyvtárépület fejlődésére vonatkozó összes adatot, jogos kétségeket hagyva a munka intenzitásának és az elért eredmények arányát vizsgálóban.

Messzire vinnének ezek az észrevételek. Mindenesetre úgy látszik, hogy a könyvtárban folyó tudományos munkák irányelvűl talán azt lehetne elfogadni, hogy a könyvtár-adta lehetőségek és a könyvtártudomány oldaláról járuljon hozzá az egyes tudományágak fejlődéséhez, azaz a nemzeti kultúra gyarapításához.

Ennek a felfogásnak egyébként akaratlanul az *Évkönyv* is igazságot szolgáltat, hiszen a benne közölt tanulmányok közül elsősorban EMBER Ernő és BERTÓK Lajos tanulmánya tarthat számot időtálló és többoldalú érdeklődésre.

EMBER Ernő *A debreceni időszaki sajtó 1867–1900* című tanulmány I. részével igen értékes adatokat szolgáltat a város gazdasági és kulturális képéről. A részletes, adatokat bőven szolgáltató dolgozat remélhetőleg sok más könyvtári kutatót is ösztönözni fog hasonló munkára. BERTÓK Lajos szintén hasznos adalékokkal szolgált nemcsak a debreceni, hanem az egész magyar kultúrtörténet egyik jelentős korszakának megismeréséhez *Debreceni könyvkiadványok példányszáma, ára, kelendősége Tóth Ferenc provizorsága idején (1817–1832)* című tanulmányával. A nemzetközi tekintélynek örvendő HANKISS János igen érdekes és fontos kérdés gyakorlati megvalósítására tesz kísérletet *Magyar vonatkozások gyűjtése könyvtárainkban* című összeállításával. A magyar vonatkozású könyvek rendszeres gyűjtésére eddig a szórványos kísérleteknél több nem történt, pedig HANKISS meggyőzően bizonyítja, hogy kevés fáradsággal igen érdekes anyag gyűjthető össze. Mégis nehéz lenne országos tervet és kétévenként megjelenő indexet e gyűjtéshez elképzelni, hiszen a gyűjtőmunka általában egy-két széleslátókörű kutatóra szűkülhet le csupán, mivel közös, általános szempontokat a munkára megállapítani meglehetősen nehéz lenne. Méginkább zűrzavart eredményezne az értékben vegyes anyag tárgyszavakkal történő ellátása, hiszen már az egy kutató által összegyűjtött és példaként közölt név- és tárgymutató is a címszavak olyan mértékű keveredését mutatja, mely a teljes eligazodást csak a gyűjtő személyének teszi lehetővé, s gyakorlati értéke — bármennyire sajnálatos is — vajmi kevés.

A változatos tartalmú *Évkönyv* reflektál arra az eredményre is, melyre a tájbibliográfiák érdekében összehívott ankét jutott 1955-ben. MÓDRIS László *A magyarországi tájbibliográfiák ügye* cím alatt vitába száll az értekezleten elhangzottak egy részével. E folyóirat egyik korábbi számában DURZSA Sándor már foglalkozott e kérdésekkel,

s ezért tárgyalására nem akarunk bővebben kitérni. Az a lendület, mellyel a vitacikk szerzője a tájbibliográfiák ügyét védelmezi, nyilván segítséget fog adni a reális megoldások megtalálásához. Reméljük, hogy a könyvtárak anyagi ellátottságának javulásával, s a másutt már széles körben alkalmazott technikai eljárások igénybevételével — többek között — az átkölesönzés kérdése is megoldódik majd. Véleményünk szerint inkább ilyen jellegű megoldásokon kellene gondolkozni a tájbibliográfiák érdekében, nem pedig régi példák felsorakoztatásával, mely szerint az Országos Széchényi Könyvtár régen minden akadályoztatás nélkül kölesönadott mindent. Nem valószínű ugyanis, hogy ilyen érvelés más gyakorlatra szoktatja nemzeti könyvtárunk megszigorított kölesönzési politikáját, mellyel — nyilvánvaló módon — csak amúgyis állandóan romló állományát védi.

Nagy jelentőségű CsÜRY István elmélyült tanulmánya a *Tárgyi katalógusok és a szakkönyvtárak* viszonyáról, melyben a tudományos könyvtári tájékoztatás egyes problémáit veszi szemügyre. A terjedelmes dolgozat főleg azért jelentős, mert számol azokkal a változásokkal, melyek a tárgyi katalógusok funkcióit illetően az elmúlt időben történtek, s melyek bebizonyították, hogy a tárgyi katalógusnak koránt sincs olyan mindent megoldó szerepe, mint azt hívei korábban állították. A mechanikus és meglehetősen alacsony színvonalú tájékoztató-szolgálat támaszkodhatott csak a jól-rosszul felállított és rendszerezett tárgyi katalógusra. A katalógusok használatáról készített, igen tanulságos statisztika megmutatja, mennyivel fontosabbnak bizonyul a szerzői betűrendes és szakkatalógus. CsÜRY igyekszik megmenteni a tárgyi katalógusból mindazt, ami jó, és ezért igen megszívlelendő tanácsokat ad főleg az időrendi szétválasztás, valamint a tárgyi katalógusok és szakkönyvtárak szétválasztásának kérdésében. A régóta folyó vita időszerű lezárásához közelítünk ezzel.

A nagy tapasztalati anyagot és érdekes javaslatokat felsorakoztató tanulmány után VARGA Zoltánné írását olvasva, érdeklődésünk alábbhagy. *Mit olvasnak olvasóink?* címmel tanulságos összeállítást vártunk az olvasószolgálat fontos kérdéseiről. Ehelyett néhány általánosság után az elmúlt évek hibás kinövéseire bukkanunk. Nehéz a könyvtár olvasószolgálatáról kielégítő képet kapni a 163. lapon közölt statisztika alapján, ahol részint egy tételként szerepelnek „Magyar és külföldi klasszikus írók művei (főleg XIX. sz.)” és a „Felszabadulás előtti haladó külföldi és magyar irodalom (XIX. sz.)” Nem egyezik az általánosan elfogadott rendszerezéssel a többi tétel sem, hiszen pl. a nyugati irodalmak terén ködös megkülönböztetéseket tesz, és egyáltalán nem derül ki, mit ért „mai haladó nyugati irodalom” és „Egyéb: útleírás, polgári regényirodalom” alatt. Kétségeink csak fokozódnak, amikor nyilvánvalóan nem sajtóhibából a XX. sz. magyar írói közé sorolja MIKSZÁTH Kálmánt és TOLNAI Lajost, TAMÁSI Áron és KRUDY Gyula mellé. ILLYÉS Gyulát, úgy látszik, nem olvasnak Debrecenben (a gyakorlat azért ott is nyilván mást mutat), de ismerik E. STILLT, akiről viszont a világ más táján nem tudnak semmit, ha csak nem A. STILRŐL van szó.

Kiemelkedő elvi tanulmányok, érdekes történeti fejtegetések, helyes és hibás könyvtárpolitikai elképzelések színes gyűjteménye az 1955-ös *Évkönyv*. Ismertetésünkben csak néhány kérdést érintettünk, azt is vázlatosan. De talán ennek ellenére is sikerült szándékunk szerint végigvezetni az olvasót legnagyobb vidéki könyvtárunk tekintélyes és lényegében igen értékes tanulmány-kötetén, mely nemcsak tanulságos, de lelkesítő is, és összképében csakis tiszteletre méltó. Végezetül meg kell említeni, hogy a rotaprint-előállítás ellenére, kevés ilyen gondosan kiállított kötetel találkoztunk.

Beliczay András—Windholz Tamás—Galántay Jenő: A vegyi irodalom útmutatója. Budapest 1956. Műszaki Könyvkiadó, 171 l.

A világ műszaki irodalmának szédítő iramú növekedése a gyakorlati, de főleg a kutatómunka eredményessége érdekében egyre inkább megköveteli a gyors és rendszeres tájékozódást az adatok, elméletek és eljárások tengerében. A műszaki irodalom körén belül elsősorban a kémia szorul rá, rendkívüli bonyolultságában, a szakszerű és módszeres dokumentációra, melynek anyagi jelentősége is tekintélyes. BELICZAYÉK könyve ilyen dokumentációs segédkönyv, s e nemben úttörő. Nem bibliográfiai gyűjtemény, nem is könyv- vagy folyóiratkatalógus, hanem a gyakorló vagy kutató vegyész szakirodalmi segédkönyve.

A munka a kémiai dokumentációs munka mindennapos igényei szempontjából ismerteti hazai könyvtáraink működési rendjét és szolgálatait, eléggé átfogó tájékoztatást ad a vegyészet egyes ágaiban megjelenő bel- és külföldi ún. standard- és referáló folyóiratokról, bő annotált jegyzéket a legfontosabb hazai és idegen kémiai szakmunkákról, kézi- és tankönyvekről és monográfiákról, végül szemléltető példák útján megmutatja egy-egy konkrét vegyészeti szakkérdés irodalmi feltárásának útját. Kétség ne essék: az első fejezetek jelentős része — így pl. hogy *mely* könyvekben, folyóiratokban *keressen* a vegyész megoldást egy-egy konkrét kérdésre — a szakmájában begyakorlott vegyész vagy könyvtáros számára általában nem lesz probléma, de azt, hogy *hogyan* kell végezni rendszeres irodalmi kutatást, azt a vegyész és könyvtáros szakembernek, de különösen a kezdőnek, az egyetemi hallgatónak itt olyan módszeres formában nyújtják a szerzők, ahogyan azt a képzett dokumentátortól meg kell követelnünk. Ma már közhely, hogy szakirodalmi kutatás nélkül nincs gyakorlati kutatás és eredmény, s ez áll a kémián kívül a fizikára, orvostudományra és az összes többi természettudományra. Mégis sokan vannak, akik a következetlen tallózási módszereket többre tartják a rendszeres dokumentációs tájékozódásnál, holott elég egy pillantást vetni az ismertebb vegyészeti enciklopédiákra vagy a *Chemical Abstracts* évi 60 000 referátumára, hogy belássuk: a szakirodalom rendszeres, ernyedetlen feltárása nemcsak kötelesség, hanem a kutatómunka leggazdaságosabb módja is.

Örvendetes, hogy BELICZAYÉK könyve, az átfogó adatgyűjtő munkának ez a terméke megjelenhetett és kívánatos, hogy korszerű könyvtáraink munkatársai mind módszertani, mind könyv-és folyóiratállományi tekintetben felmérjék a szerzők javaslatait. Pedagógiai szempontból a könyv újabb igazolása annak, milyen fontos kelléke az idegen nyelvek ismerete műszaki és tudományos felemelkedésünknek.

FALVAI ALFRÉD

TARTALOM

<i>Scheiber Sándor</i> : Középkori héber kéziratok Magyarország könyv- és levéltárainak bekötési tábláiban — Medieval Hebrew Manuscripts as Binding Boards in the Libraries and Archives of Hungary	105
<i>Fazakas József</i> : A sárvár-újszigeti nyomda papirosai — Les papiers de l'imprimerie de Sárvár-Újsziget	116
<i>V. Windisch Éva</i> : Fejezet a könyvtárosi pálya magyarországi kialakulásának történetéből — Die Anfänge des bibliothekarischen Berufs in Ungarn....	136

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

<i>Végh Ferenc</i> : Hoffgreff György életéhez	154
<i>Herepei János</i> : A legyeződíszes könyvkötés kolozsvári mestere	155
<i>Trócsányi Zoltán</i> : A régi magyar könyvek lapszámozása	165
<i>Durzsa Sándor</i> : Wespriemi István levelei Pray Györgyhez	166
<i>Trócsányi Zoltán</i> : Utolsó kiadás	170
<i>Takács Béla</i> : A második sárospataki nyomda első terméke	171
<i>Hernády Ferenc</i> : Öt levél a Pécsi Aurora szerkesztőségi irataiból	172
<i>Dezsényi Béla—P. Lakatos Éva</i> : Egy téves adat a sajtószabadság napjának történetében	175
<i>Valkó Arisztid</i> : Néhány Corvina visszaajándékozásának történetéhez	178
<i>Nagy Dezső</i> : A szegedi Múzeumbarátok Egyesülete és a folyóiratjárató társaság ...	179

FIGYELŐ

<i>Huszfi Sándor</i> : A bibliofília védelmében	183
<i>Tóth András</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újabb szerzeményei ..	186
<i>Kókay György</i> : A szerkesztőségi kézikönyvtárakról	191

SZEMLE

<i>Ritter, François</i> : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XV ^e et XVI ^e siècles (Ism. <i>Süveges Ilona</i>)	192
A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	193
Handbook on the international exchange of publications (Ism. <i>Gombocz István</i>)	195
<i>Sallai István—Sebestyén Géza</i> : A könyvtáros kézikönyve (Ism. <i>Domanovszky Akos</i>)	198
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. (Ism. <i>Szabó Györgyné</i>)	204
<i>Beliczay András—Windholz Tamás—Galántay Jenő</i> : A vegyi irodalom útmutatója (Ism. <i>Falvai Alfréd</i>)	208

Ára: 20.— Ft

Előfizetés egy évre 60.— Ft

TABLES DES MATIÈRES

<i>S. Scheiber</i> : Manuscrits hébreux du moyen âge retrouvés dans les reliures des bibliothèques et archives de Hongrie	105
<i>J. Fazakas</i> : Les papiers de l'imprimerie de Sárvár-Újsziget	116
<i>É. V. Windisch</i> : Les débuts de la profession de bibliothécaire en Hongrie	136

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>F. Végh</i> : Notes biographiques sur György Hoffgreff	154
<i>J. Herepei</i> : Un maître de la relieur en style éventail à Kolozsvár	155
<i>Z. Trócsányi</i> : La pagination des anciens livres hongrois	165
<i>S. Durzsa</i> : Lettres de István Wessprémi à György Pray	166
<i>Z. Trócsányi</i> : „Dernière édition”	170
<i>B. Takács</i> : Le premier imprimé sorti de la seconde imprimerie de Sárospatak	171
<i>F. Hernády</i> : Lettres inédites provenant des dossiers de la rédaction de l'annuaire „Pécsi Aurora” (1841)	172
<i>B. Dezsényi</i> — <i>É. P. Lakatos</i> : Rectification d'une erreur de l'historiographie hongroise concernant le rôle de Mihály Táncsics et d'Eftimiu Murgu dans les événements du 15 mars 1848	175
<i>A. Valkó</i> : Contribution à l'histoire du rapatriement de quelques manuscrits de la bibliothèque de Mathias Corvin	178
<i>D. Nagy</i> : L'Association des Amis du Musée et la Société des Abonnés de Szeged	179

CHRONIQUE BIBLIOTHÉCONOMIQUE

<i>S. Huszti</i> : En défense de la bibliophilie	183
<i>A. Tóth</i> : Nouvelles acquisitions du département des manuscrits de la Bibliothèque de l'Université de Budapest	186
<i>Gy. Kókay</i> : Sur les livres de référence dans les rédactions	191

COMPTES-RENDUS CRITIQUES

Ritter François : Histoire de l'imprimerie alsacienne aux XV ^e et XVI ^e siècles (<i>I. Süveges</i>)	192
A catalogue of the fifteenth-century books in the University Library Cambridge (<i>G. Borsa</i>)	193
Handbook on the international exchange of publications (<i>I. Gombocz</i>)	195
Sallai István—Sebestyén Géza : A könyvtáros kézikönyve (<i>A. Domanovszky</i>) ..	198
A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának Évkönyve, 1955. (<i>Gy. Szabó</i>)	204
Beliczay András—Windholz Tamás—Galánthay Jenő : A vegyi irodalom útmutatója (<i>A. Falvai</i>)	208